

Innhold

Fastlegeordningen: De fleste fikk den de ville ha <i>Jon Erik Finnvold, Hilde Lurås og Bård Paulsen</i>	2
Bør børsene stenge? <i>Erling Røed Larsen</i>	12
Byråprofil: Turid Noack Familiens faste følge <i>Solveig Haavik</i>	20
Familieverntjenesten: Mest brukt av par og familier rundt de 40 <i>Kirsti Gaasø</i>	29
Tid er viktig når barn blir født – om ulik bruk av lønnet fødselspermisjon <i>Kirsten Danielsen og Trude Lappegård</i>	34
Halvparten av fedrene vil ha lengre kvote <i>Silje Vatne Pettersen</i>	39
Pappa til (hjemme)tjeneste – hvilke fedre tar fødselspermisjon? <i>Trude Lappegård</i>	49
Siden sist	55

Samfunnsspeilet

5/2003 – 17. årgang

Redaksjon: Johan-Kristian Tønder (ansv. red.), Dag Ellingsen (dae@ssb.no) (red.), Maria Høstmark, Mads Ivar Kirkeberg, Trude Lappegård, Berit Otnes, Jorunn Ramm og Torbjørn A. Tjernsberg.

Redigering: Liv Hansen, Anne Skarateppen og Kirsten Aanerud.

Design: Siri E. Boquist.

Trykk: Gan Grafisk. Priser: Pr. år kr 330,- (institusjoner), kr 220,- (private). Enkeltnr. kr 65,-.

Internett: <http://www.ssb.no/>

ISSN 0801-7603. ISBN 82-537-6501-0 Trykt versjon. ISBN 82-537-6502-9 Elektronisk versjon.

Artikler i tidsskriftet kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk sentralbyrås oppfatning.

Ved bruk av stoff fra tidsskriftet, oppgi kilde: Samfunnsspeilet/Statistisk sentralbyrå.

De fleste fikk den de ville ha

De fleste var svært bevisste da de valgte fastlege; de vurderte flere leger og de hadde klare ønsker både med hensyn til praktiske forhold og egenskaper og kjennetegn ved legen. Majoriteten fikk også tildelt legen de hadde som sitt førstevalg. Det var likevel enkelte grupper som i mindre grad enn andre fikk innfridd sine ønsker. Særlig gjaldt dette personer som før fastlegeordningen (FLO) manglet en fast lege. Personer som tidligere manglet en fast lege, eller ikke fikk den legen som var førstevalget, var mindre fornøyd med legetilbudet etter innføringen av FLO. Kvinner var gjennomgående mer misfornøyd med legetilbudet enn menn. Dette skyldes først og fremst den skjeve kjønnsfordelingen mellom mannlige og kvinnelige fastleger.

Jon Erik Finnvold, Hilde Lurås og Bård Paulsen

Hvor viktig er legevalget?

Hva betyr det for folk å finne en lege som svarer til deres ønsker og forventninger? En forsker har antydnet at folk er forbausende lite bevisste når de velger lege (Salisbury 1989). Det kan med andre ord synes som om tilfeldigheter og innfall avgjør hvilket legekantor eller hvilken lege folk benytter. Før innføringen av FLO måtte i prinsippet hele den norske befolkningen forholde seg til en situasjon der de ble oppfordret til å velge lege. Analyser av denne valgprosessen har gitt oss en del kunnskap om hva folk legger vekt på når de velger lege, dette er det første temaet som tas opp i artikkelen.

Det andre temaet tar utgangspunkt i det faktiske resultatet av tildelingsprosessen. Hvordan ble oppslutningen om ordningen? Fikk folk sine ønsker og preferanser oppfylt? Hva kjennetegner dem som ikke fikk det som de ville?

Det tredje temaet i artikkelen er mulige konsekvenser av det faktiske utfallet av legevalgsprosessen. Hvilke følger har denne prosessen hatt for folks opplevelser av møtet med legen i tiden etter innføringen av FLO? Har utfallet av valgprosessen hatt konsekvenser for pasientenes tillit til legen, og har det påvirket deres opplevelse av at legen er tilgjengelig og har tid til å snakke med dem?

I drøftingen av disse temaene er det viktig å være klar over at allmennlegetjenesten har ulik betydning for ulike befolkningsgrupper. For eldre mennesker, og mennesker med relativt alvorlige helseproblemer, vil legevalgsprosessen være særlig viktig. Mye tyder også på at kvinner og menn har ulike ønsker og behov for legekontakt. Et hovedmål med FLO har vært å øke kontinuiteten i forholdet mellom allmennlegetjenesten og befolkningen; at den enkelte benytter den samme legen over en lengre tidsperiode. Et flertall av befolkningen hadde en fast lege før reformen, og de fortsatte dette forholdet også etter innføringen av FLO. Reformen har dermed hatt relativt liten praktisk betydning for dette flertallet. Derimot vil reformen ha en særlig relevans for dem som manglet en fast lege i tiden før den nye organiseringen.

Jon Erik Finnvold er rådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for helsestatistikk (jon.erik.finnvold@ssb.no).

Hilde Lurås er forsker ved Senter for helseadministrasjon, Universitetet i Oslo, (hilde.luras@samfunnsmed.uio.no).

Bård Paulsen er seniorforsker ved SINTEF Unimed (bard.paulsen@sintef.no).

Fra en tidligere analyse vet vi at personer som ikke hadde fast lege besto av to nokså forskjellige grupper: En gruppe hadde ikke noen fast lege fordi de ikke ønsket det. En annen og noe større gruppe hadde ikke klart å etablere en fast legekontakt. Dette skyldtes i hovedsak ustabilitet i det lokale legeområdet. Disse to gruppene er av særlig interesse å følge gjennom legevalgsprosessen. Den første gruppen var ikke egentlig interessert i en fastlegeordning. Vi har derfor undersøkt i hvilken grad de valgte å stå utenfor ordningen. Eventuelt om de valgte å delta, men overlot legevalget til de som administrerte ordningen. Den andre gruppen hadde tidligere, på grunn av manglende stabilitet i det lokale legeområdet, ikke fast lege. Vi ser også nærmere på hva som ble utfallet for denne gruppen.

Halvparten ønsket en fastlege de kjente fra før

Vi vet at den enkeltes valg av allmennlege særlig avhenger av to faktorer (Scott 2000):

- Kjennetegn ved legepraksisen som fysisk tilgjengelighet og ventetid på time.
- Kjennetegn ved legen som alder og kjønn.

Vi vet også at aspekter ved lege-pasient-relasjonen er viktige når folk skal begrunne hvorvidt de er fornøyde med sin lege (Vick og Scott 1998 og Veale mfl. 1995). Før innføringen av FLO ble hele den norske befolkningen bedt om å fylle ut et skjema for legevalg (se ramme om Fastlegereformen). Den enkelte måtte i denne prosessen ta stilling til hva vedkommende opplever som viktige egenskaper og kjennetegn ved en lege og hans eller hennes legepraksis. Dette har gitt oss mulighet til å få kunnskap om hva folk synes er viktig når de velger lege.

I motsetning til hva Salisburys (1989) resultater tyder på, viser analyser av legevalgskjemaene at folk var svært bevisste da de valgte fastlege: Den enkelte ønsket en lege med samme alder og kjønn som seg selv, en lege med lang erfaring og en lege vedkommende kjente fra før (Lurås 2003). For å få ytterligere kunnskap om folks legevalg, stilte vi SSBs levekårspanel (se ramme om Forskningsbasert evaluering av fastlegereformen og ramme om Levekårsundersøkelsen/levkårspanelet) spørsmål om hvilke forhold de anså som viktige for sine valg. Svarkategoriene ivaretar fire forhold som vi tror vil være viktige for den enkeltes beslutninger om legevalg.

- Legens medisinske kvalifikasjoner.
- Praktiske hensyn som avstand og tilgjengelighet.
- At legen var kjent fra før (kontinuitet).
- At vedkommende opplevde å stå overfor en reell valgssituasjon, det vil si at det var flere leger å velge mellom på hjemstedet.

Forskningsbasert evaluering av fastlegereformen

Norges forskningsråd (NFR) har på oppdrag fra Sosial- og helsedepartementet igangsatt en forskningsbasert evaluering av fastlegeordningen. Avtalen ble undertegnet i 2000 og skal pågå frem til juni 2005. Den økonomiske rammen for evalueringen er 3-5 millioner kroner per år. Senter for helseadministrasjon (SHA) ved Universitetet i Oslo, Statistisk sentralbyrå (SSB) og Sintef-Unimed er tre av institusjonene som deltar i denne evalueringen. Den delen av evalueringen som er knyttet til analyser av befolkningens valg og tildeling av fastlege er dels samarbeidsprosjekt mellom disse tre institusjonene. Basisen for disse prosjektene er empiriske analyser både med utgangspunkt i SSBs levekårsdata om befolkningen, og data om leger og befolkning fra registre i SSB og Rikstrygdeverket (RTV). Foruten analysen av befolkningens erfaringer fra innføringen av FLO – som denne artikkelen bygger på – vil Samfunnsspeilet i 2004 presentere hovedresultatene fra analyser av situasjonen før og etter reformen. Spørsmål som belyses er blant andre; i hvilken grad reformen førte til en bedring av kontinuiteten i lege-pasientforholdet, om tilgjengeligheten til legetjenesten er blitt bedre, og hvilke konsekvenser reformen har hatt når det gjelder forbruket av legetjenester.

Fastlegereformen

I 1997 vedtok Stortinget å innføre en landsomfattende fastlegeordning (FLO). Ordningen ble innført 1. juni 2001. FLO innebærer at alle med folkekregistrert adresse i Norge gis rett til å være registrert på en liste hos en fast allmennlege. Fastlegen mottar en økonomisk kompensasjon per pasient på lista (per capita tilskuddet). Dette utgjør 299 kroner per år (sats gjeldende fra 1.7.2003). I tillegg mottar legen stykkprisbetaling, dels fra pasientenes egenandeler og dels fra Folketrygden. Stykkpris-komponenten utbetales på grunnlag av et takstsystem. I gjennomsnitt kommer 30 prosent av fastlegens inntekt fra per capita-komponenten og 70 prosent fra stykkpris-komponenten. Tidligere var allmennlegetjenesten organisert ved at legene enten var kommunalt ansatte på fast lønn, eller var privatpraktiserende med kommunal driftsavtale og refusjonsrett overfor Folketrygden. Før FLO ble innført fikk hele befolkningen tilsendt et skjema for legevalg. På skjemaet hadde den enkelte mulighet til å fylle inn en prioritert liste på inntil tre leger, samt å angi hvor mange år vedkommende eventuelt hadde benyttet førstevalget sitt som fast allmennlege. Ansiennitet hos legen på førstevalg var det viktigste kriterium for legetildeling i den administrative fordelingsrutinen som Rikstrygdeverket benyttet til å fordele den norske befolkningen på fastlegenes lister.

Levekårsundersøkelsen/levetårspanelet

Datagrunnlaget bygger i hovedsak på levetårspanelet, som ble etablert 1. halvår 1997. Panelet omfatter et utvalg på omtrent 5 000 personer, og innebærer at de samme personer kontaktes år etter år. Personene som deltar blir fortrinnsvis intervjuet ved besøk, men også telefonintervju anvendes. Datagrunnlaget er nærmere dokumentert i Finnvd og Paulsen 2002. Spørreskjemaet er organisert rundt faste sekvenser av spørsmål om helse, arbeid og bolig. Første gangen det ble stilt spørsmål om legetjenester, var i 2000. Dette temaet ble fulgt opp i 2001 og 2002. I 2003 utgjør spørsmål om legetjenester et hovedtema, slik at det blir mulig å spore eventuelle endringer etter at fastlegeordningen er innført.

I tillegg til opplysningene som blir gitt gjennom intervjuer, blir informasjon om svarpersonenes bakgrunn gjort tilgjengelig gjennom registerkoblinger. Dette gjelder dels individopplysninger, slik som utdanningslengde og inntekt. Dels gjelder det også ulike kjennetegn ved svarpersonenes bostedskommune, herunder trekk ved det lokale legetilbudet. Disse opplysningene er hentet fra Statistisk sentralbyrås oversikt over personell og virksomhet i kommunehelsetjenesten.

Svarprosenten for levetårspanelet er normalt på omtrent 70 prosent. For mer detaljerte opplysninger om utvalg og frafall, se Finnvd og Paulsen 2002. I den enkelte tabell i artikkelen vil tallet på personer som svarte variere. Utover frafallet er det flere grunner til dette. Den viktigste er at mange av spørsmålene kun er stilt til personer som har hatt legekontakt siste år. I tillegg skjer det hvert år et frafall i panelet. Det kompenseres for dette gjennom nyrekruttering. Analysene som bygger på koblinger av flere år-ganger, vil dermed få færre som svarer.

Mer enn halvparten av utvalget (53 prosent) svarte at det viktigste for dem da de valgte lege, var at de fikk beholde en lege de kjente fra før, mens i overkant av 20 prosent svarte praktiske hensyn som ventetid og tilgjengelighet (figur 1). Nesten 20 prosent av utvalget svarte at det som hadde størst betydning for legevælget, var at legen var ansett for å være dyktig. Det er imidlertid viktig å huske på at det for de fleste vil være mange årsaker til et bestemt legevælg, og at det å skulle angi det forholdet som betyr mest, er vanskelig. Årsaksforholdene er som regel kompliserte og de ulike grunnene henger sammen. For eksempel er det grunn til å tro at viktige årsaker til at du velger en lege du kjenner fra før, er at vedkommende er dyktig og/eller at det er praktisk for deg å benytte akkurat denne legen. Hvis vi ser nærmere på svarfordelingene innenfor ulike grupper av befolkningen, finner vi at:

- kontinuitet er viktigere for de eldre enn for de yngre, og viktigere for de med dårlig enn for de med god egenvurdert helse.
- praktiske hensyn er viktigere for unge enn for eldre, og viktigere for dem som bor mest tettbygd enn dem som bor spredtbygd.
- bortsett fra de eldste som ikke er opptatt av medisinske kvalifikasjoner, betyr dette omtrent det samme for de ulike gruppene.
- praktiske hensyn er viktigst for menn og kontinuitet viktigst for kvinner, men dette er ikke statistisk sikre resultat.

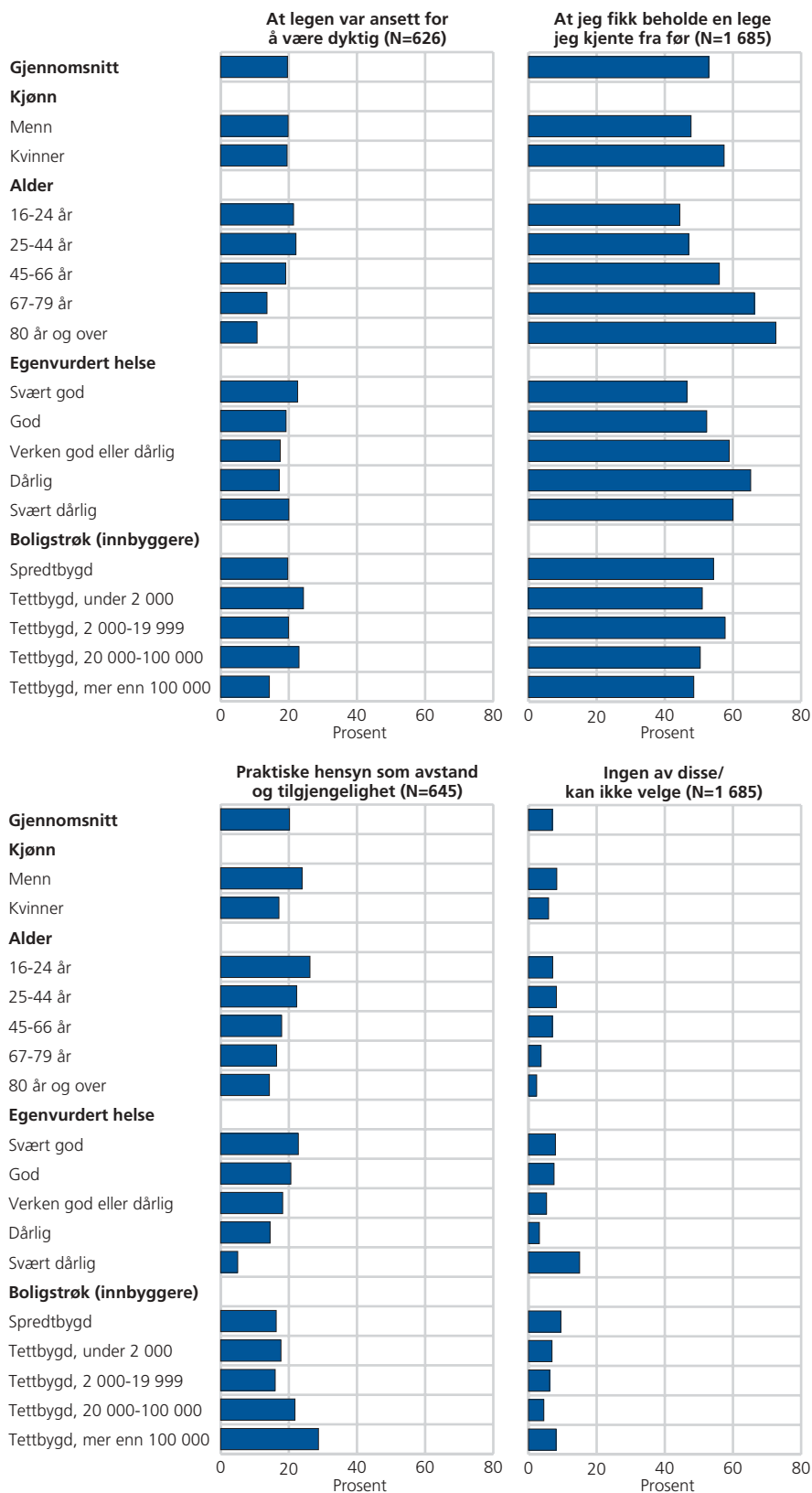
Innfrivelse av førstevalg viktig for mange

For å få et inntrykk av hvor viktig det var for folk å få innfridd sitt førstevalg, stilte vi utvalget spørsmålet "hvor viktig var det for deg å få den legen du satte opp som ditt førstevalg?". Svaret på dette spørsmålet er gradert på en femdelte skala fra svært viktig til helt uviktig. Nesten 70 prosent av utvalget mente at det var nokså eller svært viktig å få tildelt legen de hadde ført opp som sitt førstevalg, og av disse mente mer enn halvparten at det var svært viktig å få tildelt førstevalget. Vi finner imidlertid at det er store forskjeller blant ulike grupper av befolkningen. Blant annet syntes kvinner det var viktigere å få innfridd sitt førstevalg enn menn, mens eldre syntes det var viktigere enn yngre. I figur 2 ser vi på den delen av utvalget som syntes det var svært viktig å få innfridd førstevalg. Oppsummert kan det synes som om eldre kvinner med dårlig helse syntes det var viktigst at førstevalget ble innfridd. Vi vet at dette er grupper som bruker legetjenesten oftere enn andre. Svarfordelingen tyder altså på at grupper med stort behov for legetjenester, som kvinner og eldre, hadde sterkere preferanser for legetildelingen enn resten av befolkningen.

Få vurderte mange leger

På legevælgskjemaene ble den enkelte bedt om å rangere tre leger. Vi spurte derfor levetårspanelet om de kjente til noen av de aktuelle legene fra før og eventuelt hvor mange av disse de vurderte før de valgte lege (figur 3). Vi ser at svært få vurderte flere enn tre leger. Av de som kjente til noen leger fra før, vurderte de som fikk tildelt sin faste lege færre alternativer enn de som ikke fikk tildelt legen de tidligere hadde benyttet som sin faste lege. Det kan altså virke som om de fleste har gjort vurderinger om legetildelingen og ikke bare fylt inn sin faste lege uten å tenke på andre alternativer.

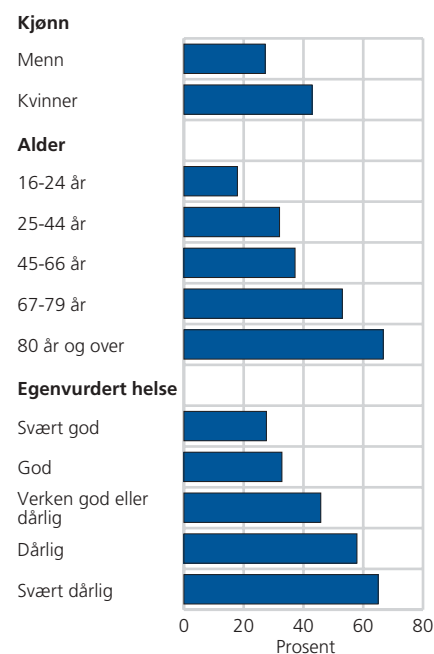
Figur 1. Hvilke forhold var viktig for deg da du skulle velge lege?

Kilde: Levekårsundersøkelsene 2001 og 2002.

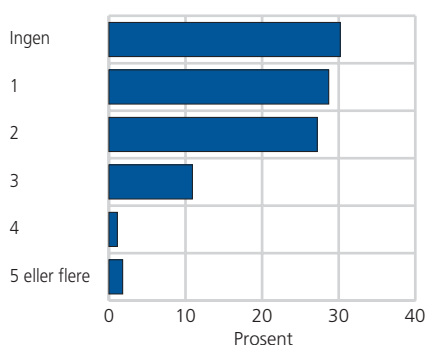

Figur 2. Andel i de ulike utvalg som mente det var svært viktig å bli tildelt førstevalget. (N=3 187)

Kilde: Levekårsundersøkelsene 2001 og 2002.

Figur 3: Hvor mange leger vurderte du? (N=1824)?

Kilde: Levekårsundersøkelsene 2001 og 2002.

Hvor stor er oppslutningen om fastlegeordningen?

Av utvalget i Statistisk sentralbyrås levekårspanel svarte 2,8 prosent at de står utenfor FLO. En nærmere analyse viste at det ikke var tilfeldig hvem som oppfattet at de ikke var med. I gruppen som svarte at de ikke deltok var det en overrepresentasjon av:

- personer som ikke ønsket å bruke en fast lege,
- personer som før innføringen av FLO ikke hadde en fast lege, og
- bosatte i kommuner med ustabil legetilbud (Finnvold og Paulsen 2002).

Blant personer som ikke ønsket å bruke en fast allmennlege, og for de som var bosatt i kommuner med ustabil legetilbud, var andelen som oppga at de var med i FLO 7 til 8 prosent. Er dette personer som ikke vet hvem de har som fastlege, eller ikke vet hvor de skal henvende seg ved behov for legehjelp? Mange av de som før FLO oppga at de ikke ønsket å bruke en fast allmennlege, har trolig funnet alternative måter å dekke sine behov for legekontakt på. Et annet viktig moment er at ikke alle har oppfattet at de aktivt måtte reservere seg dersom de ikke ønsket å delta i FLO. De kan dermed ha blitt registrert på en liste hos en lege de ikke bruker. Typisk for denne gruppen er at de bor sentralt, har relativt høy utdanning, og bruker privatpraktiserende spesialister mer enn andre (Finnvold og Paulsen 2002). De andre gruppene bor på mindre sentrale steder, steder som før innføringen av FLO baserte legetilbudet på fastlønnede kommuneleger og turnuskandidater. Selv om mange i slike kommuner ikke hadde fast lege, var det vanlig å være knyttet til et fast legesenter (Finnvold 1997). Når relativt mange i slike kommuner ikke oppfatter at de er med i ordningen, kan dette skyldes at flere leger deler på en felles pasientliste, eller at det finnes lister som i perioder ikke har tilknyttet en fast lege.

De fleste fikk legen de tidligere hadde brukt som fastlege

Av alle som ble spurt, var det 77 prosent som fikk den legen de hadde ført opp som sitt førstevalg (tabell 1). Typisk for disse var at de hadde en fast lege før innføringen av FLO. De som ikke hadde fast lege før reformen, hadde følgelig større problemer enn andre med å få innfridd førstevalget. Videre var det mer vanlig å få innvilget førstevalget jo eldre man var. Relativt mange av de som før FLO oppga at de prinsipielt ikke ønsket en fast lege, svarte at de ikke hadde fått innvilget førstevalget sitt.

Har fått tildelt fastlege, men opplever ikke selv at de deltok i valgprosessen

I levekårsanalysen svarte 7 prosent av utvalget at de "ikke kan velge" lege (figur 1). Det vi ønsker å kartlegge ved å åpne opp for denne svarkategorien, er hvorvidt folk opplevde at de ikke hadde noen reelle valgmuligheter da de skulle velge lege. Det vi vet fra tidligere analyser, er at dette spesielt gjelder befolkningen i kommuner med ustabil legedekning (Finnvold 1998). Indikatorer på en ustabil legedekning er en høy andel fastlønnede leger og høy andel turnuskandidater, mens en høy andel privatpraktiserende leger er en indikator på stabilitet. Fra panelundersøkelsen i 2001 var det mulig å identifisere dem som ikke hadde fast lege. I legetildelingen har denne gruppen i mindre grad enn resten av befolkningen fått sine ønsker ivarett (tabell 1). Tabell 1 viser at 57 prosent fikk innfridd førstevalget, mot 81 prosent av dem som hadde fast lege før reformen. Blant dem som ikke hadde fast lege tidligere, var det dessuten 18 prosent som ikke hadde fått innfridd noen av valgene, mens den tilsvarende andelen blant dem som hadde fast lege et år før reformen, var 10 prosent.

	Svarkategorier							(N)
	I alt	"1. valg"	"2. valg"	"3. valg"	"Ingen av delene"	"Husker ikke"	"Sendte ikke inn skjema"	
I alt	100	77	3	1	11	2	6	3 480
Kjønn								
Mann	100	73	3	1	13	3	8	1 669
Kvinne	100	80	3	1	10	1	4	1 811
Alder								
16 - 24	100	67	2	1	15	4	11	413
25 - 44	100	70	4	1	15	2	8	1 358
45 - 66	100	84	3	1	7	2	4	1 251
67 - 79	100	86	3	1	6	1	3	369
80 år og over	100	82	3	0	9	5	1	89
Egenvurdert helse								
Svært god	100	73	3	1	12	3	8	923
God	100	77	3	1	11	2	6	1 718
Verken god eller dårlig	100	81	2	1	9	1	5	587
Dårlig	100	86	4	0	8	0	2	226
Svært dårlig	100	65	4	0	17	13	0	23
Kontinuitet og preferanser								
Hadde ikke fast lege før innføringen av FLO	100	60	6	1	19	4	10	673
Ønsket ikke å bruke en fast allmennlege før innføringen av FLO	100	53	3	1	18	5	20	267

Ønsket ikke fast lege og deltok ikke i valgprosessen

I alt var det 6 prosent (tabell 1) av utvalget som ikke sendte inn legevalgskjema. Det følger av analysene over at vi blant disse finner en statistisk sikker overrepresentasjon både av de som ikke ønsket å bruke en fast lege, og av de som ikke hadde noen fast lege før innføringen av FLO. Sannsynligheten for ikke å fylle inn noe legevalg, er videre høyere for unge enn for eldre og høyere for menn enn for kvinner, disse sammenhengene er statistisk sikre. Dette er trolig personer som bruker legetjenesten sjeldnere enn andre, og som derfor ikke er så opptatt av hvilken lege de får tildelt. Det tyder altså på at personer som ikke har så sterke preferanser for lege og legetildeling, ikke sendte inn legevalgskjemaet.

Legevalgsprosessen og tilfredshet med legen

Alle som etter tildelingen har vært i kontakt med sin fastlege, har fått tildelt et skjema med noen påstander om legen. Ved å ta stilling til i hvilken grad påstandene stemmer med deres oppfatning av legen, får vi et bilde av hvor fornøyd befolkningen er med sin lege. Et gjennomgående trekk ved denne typen målinger av subjektiv tilfredshet, er at få gir uttrykk for misnøye (Finnvold 1997). Dette kan blant annet skyldes at det er vanskelig å uttrykke misnøye med et tilbud man er avhengig av. I undersøkelsen forsøkte vi å få et inntrykk av om erfaringene fra legevalgsprosessen fikk konsekvenser for hvordan folk opplevde kontakten med legen i perioden umiddelbart etter innføringen av FLO. Analysene bygger på svar fra de som hadde hatt kontakt med lege på grunn av egen sykdom.

Tabell 2. Fornøydhet med legen				
	Alle N = 2 326	Fikk sin fastlege N = 1 639	Fikk 1. valg, men legen er "ny" N = 370	Fikk ingen av valgene N = 178
A. Legen tar meg og mine problemer på alvor				
Helt enig	83,8	86,5	85,7	66,3
Litt enig	10,6	9,8	8,1	18,5
Verken enig eller uenig	2,2	1,3	3,2	6,7
Litt uenig	2,0	1,6	1,4	4,5
Helt uenig	0,9	0,6	0,5	2,2
Vet ikke	0,5	0,2	0,5	1,7
B. Jeg har full tillit til den behandlingen legen gir meg				
Helt enig	78,8	81,9	75,9	64,0
Litt enig	13,8	12,7	15,1	16,3
Verken enig eller uenig	2,8	1,8	4,3	6,7
Litt uenig	3,3	2,7	3,2	8,4
Helt uenig	1,1	0,8	0,8	3,4
Vet ikke	0,3	0,2	0,5	1,1
C. Legen gir meg ikke nok tid				
Helt enig	11,1	10,7	12,2	16,3
Litt enig	12,9	12,9	12,4	12,9
Verken enig eller uenig	2,6	1,8	3,0	5,6
Litt uenig	14,3	13,2	17,6	18,0
Helt uenig	58,5	61,2	54,1	44,9
Vet ikke	0,5	0,2	0,8	2,2
D. Jeg blir henvist videre hvis jeg har behov for det				
Helt enig	76,8	82,5	70,8	53,4
Litt enig	7,3	6,1	8,1	16,9
Verken enig eller uenig	8,1	5,8	11,9	15,2
Litt uenig	1,2	1,0	0,8	2,2
Helt uenig	2,0	1,6	2,4	2,2
Vet ikke	4,7	2,9	5,9	9,6
E. Det tar alt for lang tid å få time hos legen				
Helt enig	22,2	21,7	23,5	20,8
Litt enig	16,9	17,4	15,7	18,0
Verken enig eller uenig	4,5	4,0	6,8	5,6
Litt uenig	12,1	10,9	14,9	13,5
Helt uenig	43,6	45,9	37,6	39,9
Vet ikke	0,7	0,2	1,6	2,2

Kilde: Levekårsundersøkelsene 2001 og 2002.

		Svarkategorier						(N)
		Helt enig	Litt enig	Verken enig eller uenig	Litt uenig	Helt uenig	Vet ikke	
I alt	100	22	17	5	12	44	1	2 326
Kjønn								
Mann	100	18	15	5	14	46	1	975
Kvinne	100	25	18	4	11	42	0	1 351
Preferanser for legens kjønn								
Respons på spørsmålet								
"Ønsker du å bruke mannlig eller kvinnelig lege?"								
Ønsker å bruke kvinnelig lege	100	32	22	3	8	34	0	217
Ønsker å bruke mannlig lege	100	17	17	3	11	53	0	151
Spiller ingen rolle	100	21	16	5	13	44	1	1 717

Kilde: Levekårsundersøkelsene 2001 og 2002.

Vurdering av legens evne til å behandle og vise empati

De fem påstandene vi har bedt utvalget ta stilling til, ivaretar ulike sider av befolkningens forhold til sin fastlege (tabell 2). Utsagnet "legen tar meg og mine problemer på alvor" (A) er ment å fange opp relasjonen til legen, mens "jeg har full tillit til den behandlingen legen gir" (B) sier oss noe om hvordan den enkelte opplever legens medisinske kvalifikasjoner. Det handler om en "teknisk" og en "personlig" side av legens arbeid (Rutle 1986). Den tekniske delen består av legens evne til å finne ut hva som feiler pasienten, og foreslå en adekvat behandling. Den personlige delen går på mer mellommenneskelige kvaliteter. Legen må ha evne til å lytte til pasienten, og kunne formidle trygghet og kunnskap. Dette er avgjørende både for den tekniske delen, og for pasientenes motivasjon til å følge legens råd og anbefalinger.

Vi har analysert hvilke egenskaper ved pasientene som påvirker i hvilken grad de uttrykte tilfredshet med disse to aspektene ved legekontakten i perioden etter legevaksprosessen. En rekke bakgrunnsegenskaper ved pasientene ble vurdert, blant annet kjønn, alder, egenvurdert sykkelighet, tidligere kontinuitet og preferanser for bruk av fast lege. Resultatene av analysen viste at de som hadde fått innvilget førstevalget, og beholdt sin gamle lege, også var de som var mest fornøyd med legens "tekniske" og "personlige egenskaper". Et annet resultat er at mange kvinner som foretrekker kvinnelige leger, i mindre grad enn andre opplever at legen tar deres problemer på alvor. Dette kan ha bakgrunn i at denne gruppen har hatt større problemer enn andre med å få tilfredsstilt sine behov og forventninger på grunn av manglende kapasitet hos kvinnelige fastleger (Ifølge Lurås og Iversen 2002 er 30 prosent av alle norske fastleger kvinner).

Kvinner opplever oftere at det er vanskelig å få time

Legens tilgjengelighet under konsultasjonen er kartlagt ved utsagnet "legen gir meg ikke nok tid" (C). Typisk for dem som opplevde at legen ikke hadde nok tid, var at de opplevde sine egne sykdommer som relativt alvorlige. Ellers var det små forskjeller mellom gruppene som ble analysert. Legevaksprosessen og tidligere opplevd kontinuitet har ingen innflytelse på

om pasienten opplever at legen er tilgjengelig under konsultasjonen. Den generelle tilgjengeligheten eller legens kapasitet, er kartlagt ved spørsmålet "det tar alt for lang tid å få time hos legen" (E). Svarkategoriene er på en femdel skala fra "helt enig" til "helt uenig". Resultatene viser at utvalget uttrykker mest misnøye med tilgjengeligheten når dette måles som ventetid på time (tabell 2).

Unge er mer misfornøyd med ventetiden enn eldre, og kvinner er mer misfornøyd enn menn. Det er imidlertid viktig å huske på at dette er subjektivt oppfattet ventetid. Vi vet altså ikke om de ulike gruppene har ventet like lenge, og at det vi måler er at folk har forskjellige tidskostnader knyttet til å vente, med andre ord at de har forskjellig grad av utålmodighet. Den gruppen som mest tydelig opplevde at det var vanskelig å få time, var de som ga uttrykk for at de ønsket en kvinnelig lege. Mange kvinner ønsker en kvinnelig lege. Siden forbruket av legetjenester er høyere for kvinner enn for menn, og det er betydelig færre kvinnelige enn mannlige leger her i landet, vil kvinnelige leger trolig oppleve et større press på sine tjenester enn sine mannlige kolleger. Dette problemet ble synliggjort i forbindelse med utprøving av fastlegeordningen i fire forsøkskommuner (Fjermestad og Paulsen 1996). Resultatene fra våre undersøkelser bekrefter dette. Pasienter som foretrekker å bruke en kvinnelig lege, opplevde at det var vanskelig å få time. Imidlertid er det ikke noe som tyder på at denne gruppen hadde problemer med andre aspekter ved legetilbudet (tabell 3).

Legen som portvakt

Vi har også tatt med en påstand om den enkeltes oppfatning av legens rolle som advokat eller portvakt for pasienten, denne påstanden er "jeg blir henvist videre hvis jeg har behov for det" (D). Tidligere undersøkelser viser at kontinuitet er viktig for legens håndtering av denne rollen (Hjordtal 1992). Vår analyse viser at de som fikk beholde sin tidligere lege, sjeldnere enn andre opplevde at de ikke fikk henvisning hvis det var behov. Personer som ikke hadde noen fast legekontakt før reformen, opplevde på den annen side at de oftere enn andre ikke fikk den henvisningen de mente de hadde behov for. Analysen viser også at menn oftere enn kvinner ikke synes de fikk nødvendige henvisninger.

Oppsummering

Nærmere 3 prosent av befolkningen svarer at de ikke deltar i FLO. Oppslutningen om ordningen er derfor trolig noe lavere enn de 99 prosent som ifølge offisielle registre deltar i ordningen. Majoriteten (77 prosent) fikk tildelt førstevalget sitt som fastlege. Det er særlig de som manglet en fast lege før reformen som ikke fikk ivarett sine ønsker. Den viktigste årsaken til at denne gruppen ikke hadde klart å etablere en fast legekontakt tidligere, var ustabilitet i det lokale legemarkedet. Vi ser derfor at problemet med manglende kontinuitet i forholdet mellom lege og pasient, kom til uttrykk på ny i legevalseprosessen. Organisatoriske trekk ved legetilbudet og dermed geografi, påvirket derfor befolkningens muligheter til å få innfridd sine legevalse.

Om lag 6 prosent av befolkningen deltok ikke i valgprosessen. Dette er dels personer som ikke er så opptatt av hvilken lege de ville få tildelt, men også personer som prinsipielt foretrekker å bruke flere leger framfor å være bundet til å benytte en fast lege. Svarfordelingen tyder også på at grupper med stort behov for legetjenester, som kvinner og eldre, hadde sterkere preferanser for legetildelingen enn resten av befolkningen. Halvparten av befolkningen ønsket seg en fastlege de kjente fra før. Trolig er derfor kontinuitet et viktig element i befolkningens preferanser. Et annet viktig element er praktiske hensyn som ventetid og tilgjengelighet. Kvinner generelt, og spesielt kvinner som ønsket å bruke en kvinnelig lege, hadde i større grad opplevd at det tok lang tid å få legetime. Bakgrunnen for dette er dels at det er betydelig færre kvinnelige enn mannlige fastleger, og dels at forbruket av legetjenester er høyere for kvinner enn for menn.

Referanser

- Finnvold, Jon Erik og Bård Paulsen (2002): *Før innføring av fastlegeordning – brukervurderinger av allmennlegetjenesten i et veiskille*. NIS-SINTEF/ Statistisk sentralbyrå.
- Finnvold, Jon Erik (1996): *Kommunale helsetilbud: Organisering, ulikhet og kontinuitet*. Rapport 96/6, Statistisk sentralbyrå.
- Finnvold, Jon Erik (1997): *Fastlegetilknytning blant kronisk syke: Legene flytter fra pasientene*. *Samfunnsspeilet*, 2, 1997, Statistisk sentralbyrå.
- Finnvold, Jon Erik (1998): *Kan misformøyde pasienter gi oss bedre helsetjenester?* *Samfunnsspeilet* 3, 1998, Statistisk sentralbyrå.
- Fjermestad T., Paulsen B. (1996): *Populasjonsansvar i allmennpraksis. Tre års erfaring med fastlegeordning i Norge*. *Tidsskrift for den Norske Lægeforening* 116 2573 - 6
- Hjordahl, Per (1992): *Continuity of care: General practitioners knowledge about, and sense of responsibility toward their patients*. *Family practice* vol. 9 no.1, 1992.
- Lurås, H. (2003): *Individuals' Preferences for GPs. Choice Analysis from the Establishment of a List Patient System*, Working Paper 2003:5, Health Economic Research Programme (HERO), University of Oslo.
- Lurås H. og T. Iversen (2002): *Legemangelen som ble til pasientmangel: Variasjoner i listeønsker og pasientknapphet ved innføring av fastlegeordning*, *Økonomisk Forum*, nr. 8, November 2002.
- Rutle, Olav (1986): *Kvalitet i allmennpraksis*. *Tidsskrift for den Norske Lægeforening*, 23, 1986.
- Salisbury, C. J. (1989): *How do people choose their doctor?* *British medical journal* vol. 299.
- Scott, A. (2000): *Economics of General Practice*, in A.J. Culyer and J.P. Newhouse *Handbook of Health Economics*, Volume 1, Elsevier Science B.V.
- Veale mfl. (1995): *Consumer Use of Multiple General Practitioners: An Australian epidemiological study*, *Family Practice*, 12: 303-308.
- Vick, S. og A. Scott (1998): *Agency in Health Care. Examining Patients' Preferences for Attributes of the Doctor-patient Relationship*, *Journal of Health Economics*, 17: 511-644.

Bør børsene stenge?

Da dot.com-boblen punkterte, falt verdens børser kraftig. Dette skapte personlige tragedier og økonomisk uro fordi mange husholdninger hadde satt sparepenger i aksjefond. Nå stiger børskursene igjen. Nye husholdninger lokkes til å plassere sparepenger og pensjonsfond på børsene. Dette åpner for nye smell i framtiden. Fordi aksjekurser kan falle så kraftig, eller svinge så mye, har kritikere hevdet at børsene er vår tids offisielle kasino som inviterer folk til å spille med sparepengene. Konklusjon: Børsene bør stenges. Men dette er baksiden av medaljen. Medaljens forside er børsens mange fordeler både for husholdninger og samfunnet. Godtas risiko, tilbys individuelle husholdninger høy avkastning. For samfunnet er en børs et verdifullt finansielt torg hvor selgere av ledige ressurser møter kjøpere av nødvendig innsatskapital.

Erling Røed Larsen

Børsene vakler. Aksjekurser stuper, og stiger brått igjen. Formuer forvitrer eller blir skapt på få måneder. Når storfinansens stamme skjelver, svinger også grenen mange småsparere sitter på. Familier kan se sparepengene, som de ble rådet til å plassere i aksjefond, falle til det halve. Investeringsiver og framtidsoptimisme blir erstattet av uro og pessimisme. Kjøpet av en hytte på fjellet må skrinlegges. Anskaffelsen av en større leilighet må utsettes. Bilen må duge noen år til. Motsatt kan heldige plasseringer nærmest over natten pumpe opp formuer til det mangedobbelte. Det er ingen tvil om at slike svingninger er vanskelige for husholdninger individuelt og samfunnet samlet. En kan derfor ikke uten videre avfeie forslaget om å stenge børsene. Likevel kan husholdninger utnytte tilbudet børsnoterte aksjer gir dem, og samfunnet kan organiseres slik av virkningene av svingningene blir dempet. Da vil det være nyttig fremdeles å holde børsene åpne.

Motstanderne av børser sier at hele systemet er unødvendig. Ivrige demonstranter hevder børsene i verden ikke lenger er en del av løsningen, men en del av problemet. Både motstandere av globalisering og motstandere av børssystemet finner forente krefter i sin skepsis til markeder generelt og børser i særdeleshet. De har pekt på at mobil kapital har flytt inn til og flyktet ut av børser og ulike finansielle markeder i et tempo som få har hatt kapasitet til å ha oversikt over – enda mindre kontroll med. De ser på børsene som en gammeldags, overflødig sirkusarena der spekulanter og aksjesjonglører trikser med menigmanns penger. Mannen i gata blir lokket til å kjøpe seg inn i aksjefond mot løfter om stadig nye kursrekorder. Fordi beløpene i sum er så store, påvirkes selv verdsettingen av multinasjonale selskaper. I siste instans berøres også valutakurser og den internasjonale økonomien. Dette medfører svingninger i markedene som fratrukket enkeltpersoner styring over egne midler og enkeltland kontroll over økonomiens utvikling.

Det virker derfor fristende å gjøre noe med roten til problemet, og kanskje konkludere med at børsene må reguleres strengt, ja, muligens til og med avskaffes. Motstanderne av børsene er ikke uten ammunisjon. I tabell 1 ser vi eksempler på hvordan aksjeverdier fluktuere. Slike svingninger skaper stor usikkerhet om formue og eiendom, og de bidrar til å skape ubalanse i økonomien. Så kanskje bør børsene stenge?

Erling Røed Larsen er forsker i Statistisk sentralbyrå, Gruppe for skatt, fordeling og konsumentatferd, (err@ssb.no).

En børs er et torg

De samfunnsmessige gevinstene ved børsystemet oppveier trolig ulempene. Den aller enkleste innsikten kan vi fort risse: En børs er et torg. Akkurat som et grønnsakstorg er en innretning som sparer tid og informasjon, vil et finanstorg hjelpe aktører til å spare ved å redusere søkekostnader og lette letingen etter kunnskap. På grønnsakstorget møtes dyrkerne – eller produsentene – av gulrøtter og matlagerne – eller konsumentene. Bønder slipper å ta kontakt med forbrukere individuelt når de simpelthen stiller ut sine poteter, agurker og jordbær på et bord i et torg.

På et finansielt torg vil både storkapitalister og småsparere med ledige midler kunne inspiserer mulige plasseringsvarianter. Entreprenører, oppfinnere, gründere og personer med gode ideer, men med lite penger, ville kunne sammenlikne finansieringsvilkår på en rask og presis måte. Samtidig får de raskt lagt fram planene sine. Allerede for flere hundre år siden så mange mulighetene til et slikt marked Derfor vokste det fram møteplasser der eierskapspapirer til nystartede foretak ble delt ut og rettigheter til overskuddet til eksisterende bedrifter skiftet hender mot betaling. Selv om kapitalismens utvikling var svært forskjellig i de tre første industrialiserte land – England, Tyskland og Frankrike – hadde alle muligheter for å reise og selge ressurser. Det er gunstige sideeffekter også. Slike markeder sikrer framveksten av inngående kunnskap om driften av dagens selskaper og er startskuddene til framtidens fabrikker. Tidlig på 1930-tallet så mange tydelig viktigheten av framskaffelsen, forvaltningen og formidlingen av denne typen kunnskap. På grunn av usikkerhet gikk forvaltningen av kunnskapen overende da besitterne av den mistet jobben. Bernanke (1983) har vist i en mye omtalt artikkel, at dette bidro til å forsterke depresjonsspiralen. Det er dermed grunn til å tro at børsene ikke bare har spilt en viktig rolle i utviklingen av dagens økonomi, men også at de vil være viktige i tiden som kommer.

Forsiden av medaljen: Ressurskanalisering

Alle voksne mennesker har brukt et marked. De fleste har også en eller annen gang ønsket seg et marked som ikke har eksistert. For eksempel har mange vært på utkikk etter en bruktbil. De har trålet aviser, sjekket oppslag på tavler, snakket med venner eller surfet på Internett. Ofte ønsker man seg en bestemt type bil, et gitt merke og en gitt årmodell. Sagt annerledes: man ønsker seg et marked. Heldigvis finnes det små varianter. De fleste nybilselgere har en bruktbilpark. Men fordi det er svært dyrt for en forhandler å sitte med død kapital i form av biler som står parkert og ikke er rentebærende, men snarere ruster og taper seg i verdi, vil slike markeder oftest være små. Det er behov for et stort fellesmarked med mange bruktbiler. Da kunne man ta en tur dit, kikke på det som fantes for salg, og så bestemme seg. I stedet blir det mange turer til mange småmarkeder. Timer flyr. Aviser sjekkes. Telefoner tas. Disse timene er reelle ressurser for folk flest, og disse ressursene kunne ha vært anvendt på gode alternativer som arbeid, ferie og fritid og samvær med familie.

Slik kan vi få et intuitivt begrep av verdien av et marked for en vare. Det er enkelt å tenke seg et bruktbilmarked, et grønnsaksmarked og et elektronikkmarked. Hvis fantasien strekkes en smule, er det også tenkelig med et marked for undervisningstjenester (et universitet), helsetjenester (et sykehus) og nyheter (mediakanaler). Tilsvarende er det også mulig å forestille seg markeder for ulike kapitaltjenester som for eksempel et valutamarked. Der kjøpes og selges ulike lands myntenheter. Dette er praktisk fordi vi

Tabell 1. Prosentvis endring i verdsetningen av utvalgte selskaper over tid

	Endring, Oslo børs totalindeks ¹ / hovedindeks
	Prosent
1990 ²	-13,45
1991	-9,42
1992	-10,02
1993	+64,75
1994	+7,13
1995	+11,60
1996	+32,43
1997	+32,20
1998	-26,98
1999	+48,45
2000	+3,18
2001	-14,61
2002	-31,09
2003, 16. sept. ³	+32,50

¹ En indeks beregnes ved å regne ut et veid gjennomsnitt av omsetningsverdien av aksjer for et utvalg av selskaper. Legg merke til at de ulike indeksenes sammensetning av selskaper kan variere noe over tid. I vår tabell er endringene i perioden 1990-1995 for totalindeksen, og endringene i perioden 1996-2002 for hovedindeksen.

² Kilde for 1990-2002: Geir Harald Aase, Nettavisen, 30.12.2002.

³ Kilde for 2003: Aftenposten, 16. september 2003.

slipper å oppsøke personer fra ulike land som har overflødige mynter og sedler de ønsker å bli kvitt. Det er åpenbart at et valutamarked er en institusjon som innebærer store besparelser. Et annet eksempel er en børs. Der blir eierandeler i selskaper kjøpet og solgt. Noen ganger er selskapene gamle. Da blir dette markedet et barometer som måler utsiktene for selskapets framtid. Andre ganger tilbys kjøpere andeler i helt nye selskaper. En person har en idé eller et godt prosjekt, men mangler ressurser. Disse firmaene har behov for å utvide sin kapitalbase. Da tjener børsene som et marked hvor entreprenører og kapitalister møtes

Tenk deg en situasjon der du får en genial idé som er så sinnrik at når den settes ut i livet, vil den kunne true selveste Bill Gates og Microsoft. Problemet er selvsagt at du ikke har penger – kapital – til å starte opp og sette i gang. En måte er å innkassere gamle tilgodehavender, låne av familie og venner, overtale naboen til å investere og bruke telefonboken pluss dine retoriske evner til å overbevise velbeslåtte ukjente om mulighetene du kan tilby dem. De vil alle kunne låne deg kapital mot renter (lån), mot andeler av framtidige overskudd og stemmerett i viktige beslutninger (aksjer eller eierandeler), eller mot gitte innbetalinger i nominelle kroner på bestemte tidspunkter i framtiden (gjeldsbrev, obligasjoner). Kanskje får du dette til. Men etter hvert som bedriften din vokser, og du stadig ønsker å utvide, har du uttømt kilden av venner, familie, naboskap, ja, hele hjembyen. Du må se deg om etter midler langt utenfor ditt nære miljø. Du ønsker deg et marked der velbeslåtte og risikovillige personer møter opp. Dette ville utvilsomt være praktisk. Med andre ord: Du trenger en børs.

Tenk deg så en annen situasjon der du har mye penger, men er misfornøyd med den renten banken gir deg. Kanskje er banken ikke spesielt god, kanskje besitter de lite kunnskap om hvem som bør få lån og hvor mye, kanskje har de en mye mer forsiktig aksept av risiko enn du har. Da vil du være villig til å yte lån til privatpersoner og risikere å tape alle pengene dine mot å få en sjanse til virkelig å se pengene yngle. Siden det er risiko involvert, ønsker du en mulighet til å sjekke låntakeren selv – ikke stole på at banken din sjekker sine låntakere – og ha stemmerett når viktige beslutninger skal tas. Da søker du nettopp den nylig oppstartede konkurrenten til Bill Gates. Men du vet bare ikke hvordan du skal komme i kontakt med henne. Du ønsker deg et marked der energiske entreprenører kommer med sine ideer og prosjektbeskrivelser, eventuelt gründere med allerede nystartede bedrifter som tenker ekspansjon. Med andre ord: du trenger en børs.

Omtrent slik er den historiske bakgrunnen for etableringen av børser. Et sted der kjøpere og selgere av finanstjenester kunne foreta gjensidig gunstige avtaler og spare mye leteknostnader etter personer og informasjon. Etter hvert som børsene utviklet seg, er det blitt utviklet svært sofistikerte metoder for å finne gode handler. Det er framkommet solid gjennomtenkte måter å spre risiko på. Dette er teknikker og nyvinninger vi ikke skal undervurdere, og det er her grunnlaget for en god sparemåte for husholdninger ligger. Å spre risiko mellom personer og over tid stabiliserer en økonomi. Dette skaper god oversikt over framtidige muligheter og dermed vilje til å foreta disposisjoner i nåtiden som ellers kunne være for risikofylt. På børsene selges det eierandeler til 100 år gamle firma, det spekuleres om oppgang og nedgang i tusenvis av derivater, altså verdipapirer som er utledet fra andre verdipapirer – som for eksempel en andel i et fond som består av aksjer fra mange bedrifter. Det blir også omsatt posisjoner for nær sagt hva det skal

Foto: Torbjørn A. Tjernsberg

være. Dermed er moderne børser mye mer enn en markedsplass der entreprenører finner kapitalister. Men det er også der fallhøyden skapes.

Baksiden av medaljen: Bobler, spekulasjon og ubalanser

Det er mulig i dag å "handle på marginen"; det vil si låne penger til aksjekjøp mot depositum. Det er mulig å "shorte"; det vil si selge lånte aksjer, vente til kurser faller, og så kjøpe dem billig og levere dem tilbake. Disse triksene innebærer et stort element av spekulasjon. Disse innebærer essensielt sett at aktører kan satse en pott på egne tips. For eksempel kan du troppe opp i en finansinstitusjon – gjerne en bank – med sparepenger som depositum, låne et større beløp, kjøpe aksjer for lånebeløpet og så håpe at aksjene vil stige slik at du kan selge mot gevinst. Men dersom aksjekursene faller, så kan du få problemer. Dersom fallet er så stort at de aksjene du eier er verdt mindre enn det beløpet du har lånt, så vil långiveren frykte at du ikke kan betale tilbake lånet. Det er derfor du må levere et depositum. Hvis kursfallet blir like stort som depositumet, vil institusjonen kunne kreve at du selger aksjene, som, sammen med depositumet, kan innfri det opprinnelige lånet. Alternativt kan de kreve at du presenterer mer egenkapital i depositumet, slik at institusjonen til enhver tid vet at summen av dine aksjer og depositumet er minst like stort som lånet. Dersom du vet at aksjene vil stige i morgen – noe som er vanskelig med mindre du har ulovlig innsideinformasjon – og dersom du har mer penger, så vil du kunne beholde aksjene ved å sende institusjonen mer egenkapital. Dagen etter tjener du på dette. Men dersom du ikke vet at aksjene vil stige eller du rett og slett ikke har

mer penger, så må aksjene selges og lånet innfris. Da har du tapt din opprinnelige egenkapital, depositumet, og kan bare med en viss bitterhet observere at aksjene stiger dagen etter. Denne spillemuligheten kan forårsake store tap for husholdninger som ikke har tatt nødvendige forbehold, når aksjemarkedet faller. Etter dot.com-boblen var det mange i Norge – og særlig i USA – som tapte sparepenger på usikre plasseringer.

Det er lett å se at det er avgjørende for personer som opererer på børsene å kunne forutsi kurser. Dette er en kunst som ikke er særlig lettere enn å spå været neste 17. mai. Fordi det er så vanskelig, bruker aktørene all mulig tilgjengelig informasjon. Dette er gunstig fordi noen bommer på oversiden mens andre bommer på undersiden, og en gjennomsnittlig, sann verdsetting oppstår. Men dette er bare halve historien. Mennesker er ikke alltid så rasjonelle eller så gode til å regne som mange økonomer tror, og det gir rom for gjetninger, overtro, tips, hysteri, flokkatferd og massepsykologi. Det finnes aktører som alltid kjøper når laget deres vinner i fotball. Og fordi noen vet andre gjør dette, finnes det aktører som alltid kjøper når et visst lag vinner. Eller når det er solskinn fordi de vet at noen blir i bedre humør når solen skinner. Hvorfor gjør de dette?

I prinsippet er en aksje en papirlapp som utsteder visse rettigheter til innehaveren. For det første har innehaveren rett til å få utbetalt utbytte – såkalt dividende – den delen av overskuddet som velges utbetalt til eierne i et gitt år. For det andre har innehaveren visse stemmerettigheter. For det tredje kan innehaveren når som helst selge denne papirlappen. Økonomer sier på denne bakgrunn at en aksjes verdi er summen av neddiskonterte framtidige inntektsstrømmer. Ordet "neddiskontert" betyr at man skal innarbeide det at penger i morgen er mindre verdt for oss enn penger i dag, og en skal derfor dividere framtidige pengestrømmer med en viss faktor for å treffe for eksempel hva 100 kroner om tre år er verdt for oss i dag. Hva så med inntektsstrømmene. Jo, de kan da være av to slag: utbytte og det avsluttende salget av aksjen – såkalt kapitalgevinst. Dividenden er avhengig av overskuddet til bedriften. Det vil si hvordan bedriften ledes, hvordan konkurrentene gjør det og hvorvidt konsumentene kjøper det bedriften har å selge. Denne er vanskelig nok å forutsi. Men den siste komponenten, den siste inntektsstrømmen fra salget av aksjen i siste runde, altså prisdifferensen mellom salgspris og kjøpepris; den er enda vanskeligere å gjette. En haug med faktorer spiller inn. Og aktører ser etter alle mulige indikasjoner for verdsetting. En måte er for eksempel å se hva alle andre gjør. Dersom alle andre tror Amazon, Enron eller Intel kommer til å stige i pris – slik at et salg av en aksje gir stadig høyere salgsbeløp – så er det fristende å tro dette selv. Men hvis alle tror noe fordi alle andre tror noe, så oppstår et komplekst, dynamisk spill. Dette spillet kan være selvoppfyllende i lang tid, særlig dersom stadig nye aktører kommer til. Men spillet kan også bygge seg opp til en kollaps. Økonomer sier da at en spekulativ boble har sprukket. Slike innebærer ofte store problemer for den enkelte husholdning og for hele økonomien.

Det er fristende å tro at man kan unngå disse problemene med å legge ned børsene. Problemet er bare at man slår barnet ut med badevannet. I forsøket på å forhindre de skadelige virkningene av et børssystem kan man ramme de positive sidene – som godt kan være mye større. Det avgjørende spørsmålet må da være hvilke alternativ som finnes.

Alternativene: Finansiering på andre måter

Det er et hovedanliggende for myndighetene å innrette et lands økonomi slik at bobler, spekulasjon og løpske finansfantasier holdes i sjakk, og aller helst blir forhindret fra å oppstå. Hvis de oppstår, så bør skadene begrenses til et minimum for den enkelte husholdning og for samfunnet samlet sett. For eksempel har myndighetene i utviklede land bestemt at bankinnskudd skal garanteres av staten, slik at folk ikke i massehysteri skal trekke ut pengene fra banksystemet samtidig – noe som ville ha ført til at banker gikk overende. En tilsvarende garanti blir ikke gitt for aksjer, og hvis tilstrekkelig mange selger en aksje, vil andre kunne komme til å gjøre det samme for å redde stumpene av sine sparepenger. Vi sier at svingningene kan være selvforsterkende.

Det ligger i naturen til en spekulativ boble at den blir skapt fordi mange mennesker sammen oppviser flokkatferd i forfølgelsen av stadig nye prisrekorder. Tilsvarende likner krakket på et skred. Folk gripes av panikk, og denne forsterkes når en ellers sober fru Hansen ser rundt seg og oppdager at naboene selger i skrekk. Slike sosiale bevis kan føre til at også fru Hansen bestemmer seg for å "ta tapet", og veksle aksjefondet inn til pengemarkedsfond eller høyrentekonto. Når antallet personer som ønsker å selge, overstiger en kritisk terskel, vil systemet oppvise en selvforsterkende tendens. Kjernen i fenomenet er flokkatferden. Dersom regulatorer kan bryte kjeden mellom aktørene slik at de beholder en likevektig vurdering, så kan flokken splittes opp og panikken blir dempet eller aldri oppstå. Dermed kan det tenkes at en moderne verden bør stenge børsene fordi en nedleggelse forhindrer bobler. Men hva da med markedet for finansielle tjenester? Hvordan skal en ivrig entreprenør eller et etablert firma reise ytterlig kapital?

Det finnes andre markeder. Her skal vi se på fire typer: lån i bank, utstedelse av obligasjoner, dannelsen av og salget av unoterte (på børsene) aksjer og myndighetenes rolle. For det første kan både en entreprenør som er i ferd med å starte et selskap eller en bedriftsleder som ønsker å ekspandere, gå til en bank og søke om lån. Bankens eksperter vil vurdere ideen, prosjektet og bedriften, og utstede lån dersom de finner grunnlag for tilbakebetaling av lånet med de nødvendige rentene. I økonomisk historie finner vi at et land som for eksempel Tyskland i sin tidlige industrialisering bygde på et tett samarbeid mellom industri og bankvesen.

For det andre kan både entreprenøren og bedriften utstede en obligasjon som den selger til publikum. En *obligasjon* (fra engelsk "obligation") er en forpliktelse til å betale besitteren av obligasjonen bestemte pengesummer til bestemte tidspunkter. Besitteren får tak i obligasjonen ved å kjøpe den av utstederen, og kan videreselge den til en tredjepart. Når en bedrift utsteder obligasjoner, reiser den altså kapital på utstedningstidspunktet, og vil betale tilbake over obligasjonens løpetid. Det finnes et stort og aktivt marked for obligasjoner, og det er tenkelig at aktiviteten kunne utvides til å ta over en del av børsenes tjenester.

For det tredje kan entreprenøren og bedriftslederen invitere kjente og ukjente til å kjøpe aksjer – altså eierandeler – utenfor børsystemet. Da vil aksjer utstedes eller skifte hender mot betaling, nøyaktig det som skjer på børsene, uten at store masser av selgere og kjøpere involveres. Det finnes tusenvis av bedrifter som ikke er notert på børsene.

Et fjerde alternativ er en aktiv deltakelse fra myndighetenes side. Asiatiske økonomier, for eksempel Sør-Korea (se Rodrik 1995), er industrialisert ved at myndighetene aktivt har kanalisert ressurser til sektorer og selskaper som et alternativ til et børsmarked gjorde det samme. I prinsippet kan kunnskapsrike offentlig engasjerte analytikere beregne hvor det er hensiktsmessig å plassere ledig kapital.

Enkle grep for husholdninger og samfunn

Imidlertid er det klart at en blandingsøkonomi med de fire alternativene pluss et børssystem vil ha en større fleksibilitet enn en økonomi med kun de fire alternativene. Det er også sannsynlig at skyggeborser, undergrunnsborser og svarte markeder ville oppstå der børsene fjernes eller forbys. I tillegg er det klart at den flokkatferden og massepsykologien som lå til grunn for aksjekursenes svingninger, hvor det siste var en hovedgrunn til at vi kunne tenke oss å legge ned børsene, også vil eksistere uten børsene i et system basert på de fire måtene nevnt ovenfor. Et lån er i sin natur en gjetning om framtiden. Og risikoen knyttet til lånet, vil eksistere også i kredittsystemer uten børsene. Det kan til og med tenkes at det hele blir enda mer ugjennomsiktig. Spørsmålet blir hvor godt et system med de fire lånemåtene er sammenliknet med et system med de fire pluss børser.

En annen mulighet er å beholde børsene, men ta hånd om og dempe svingningene, lage forskrifter mot falsk informasjon, sikre husholdningene med kredittlover og lære opp investorer. For eksempel kan svingningene dempes med automatiske kjøpestoppregler, slik at børsene stenger for en tid når det er åpenbart at panikk brer seg. Insider-regler er forsøk på å forhindre falsk informasjon og urettmessig utnyttelse av fortrolig informasjon. Husholdningene kan sikres ved grundige krav til finansiell sikkerhet for marginkjøp og solid opplæring om risikoen involvert selv ved kjøp av aksjefondsposter. På den måten begrenses skadene ved aksjefall samtidig som gevinstene ved ressurskanalisering beholdes. Slike gevinster viser at det ligger store fortjener i å samle selgere med ledig kapital og kjøpere med ledige ideer. Det tar tid og krever enorme mengder informasjon å finne fram til en som er villig til å handle med deg dersom du må gjøre det utenfor et marked. Jo større selskapet er, desto vanskeligere blir det å reise de beløpene det er snakk om. De koordineringsgevinstene vi så på ovenfor, er store og reelle nok til at børsene spiller en vital rolle i et finansielt system. Banklån kan bli for små, obligasjoner uten et marked (les børs) lider under nevnte koordineringsproblem akkurat som uoterte aksjer innebærer at en selger må lete opp en kjøper. Børser avhjelper dette.

Myndighetenes rolle åpner for korrupsjon, nepotisme og stivbeint regelverk. Sovjetunionen brøt sammen i høy grad fordi en sentral kommando ikke maktet å regne ut gunstige samspillseffekter mellom hvem som lettest kunne gjøre hva og hvem som sårest trengte hva. Japan er et annet moderne eksempel på at selv i blandingsøkonomier kan det bli for lite bruk av markedselementer. Landet har i et helt tiår slitt med et bankvesen og en kredittformidling som mangler energien til et åpent, fleksibelt system. Det er derfor trolig slik at børsene vil forbli i en eller annen form i moderne markedsøkonomier.

Spørsmålet blir bare om grepene nevnt ovenfor er sterke nok til at man kan forhindre spekulative bobler og dyre ubalanser. Noen argumenterer for enda sterkere midler, for eksempel at sentralbanker ikke bare skal styre renten etter valutakurser eller konsumprisindekser, men utvide målområdet til å inkludere prisene på verdiobjekter som aksjer og bolig. Spørsmålet er bare om ett instrument, som renten, eller et sett av virkemidler, som pengepolitikken, er vidtrekkende nok til å styre prisutviklingen på alle områder. Et sentralt element i spekulative bobler er nettopp dype menneskelige ønsker om rask rikdom – akkurat som i tipping og med lotterier. En oppgave for økonomer er å undervise husholdninger i personlig økonomi, og ikke undertrykke, men understreke, det velkjente faktum at det som går raskt opp, som regel kommer raskt ned. Eller i det minste at det foreligger store, kortsiktige risikoer heftet ved aksjekjøp. Et av de viktigste budskap må derfor være å informere alle om at kjøp av aksjer innebærer at man bør være i stand til å takle til dels store kursfall. I tillegg vil en balansert spareportefølje, der en husholdning blander ulike elementer som bankinnskudd, pensjonsoppsparing og aksjefond være mye sikrere enn å satse alt på ett kort. I tillegg er det godt mulig å instruere private og offentlige pensjonsordninger om maksimal tillatt risiko for fellesinvesteringer.

Konkluderende merknader og politikimplikasjoner

Børsen kan være brutal. I medgangstider stiger kursene, og mange ivrige sparere blir blendet av den tilsynelatende ustoppelige oppgangen. Dette kan skape forventninger om rask rikdom for de enkelte og oppblåste verdsettninger av selskaper. Når kursene kommer i utakt med de underliggende grunnleggende verdier, skapes stor fallhøyde for husholdningene som har midler plassert der, og for samfunnsøkonomien som helhet. Når en stor mengde selskaper er svært overvurdert, sier vi at det har oppstått en spekulativ boble. Når den sprekker, vil folk og samfunn lide. Dette har ledet noen til å stille spørsmålstegn ved hele børsystemet.

Men selv om slike hendelse virker destabiliserende, så har børsystemet mange fortrinn. Børsene er nemlig markeder for viktige finansielle tjenester, og på slike markeder møtes selgere og kjøpere på en oversiktlig og tidsbesparende måte. Denne effektive samordningen av muligheter og ønsker har positive virkninger langt utover de som deltar på børsene. Hele samfunnet er tjent med et vibrerende aktivt finansielt liv, og børsen er et sentralt element i dette.

Referanser

Bernanke, B. (1983): Nonmonetary Effects of the Financial Crisis in the Propagation of the Great Depression, *American Economic Review*, **73**, pp. 257-276.

Rodrik, D. (1995): Getting Interventions Right: How South Korea and Taiwan Grew Rich, *Economic Policy*, **20**, pp. 53-97.

Familiens faste følge

Hvis du har giftet deg, stiftet familie, er skilt, sambo, særbo eller har en partner... hvis du har barn, bruker prevensjon eller i det hele tatt bedriver et seksualliv, da kan du være sikker på at "storemor" har registrert deg. For Turid Noack er landets fremste ekspert på samlivets myter og realiteter. Hun har fulgt familielivet vårt i gode og onde dager gjennom 27 år.

Solveig Haavik

Byråprofilen

Samfunnsspeilet ønsker i denne serien å portrettere interessante personer som arbeider i Statistisk sentralbyrå. Personer som vi tror våre lesere vil vite mer om, og som de i noen tilfeller kjenner fra andre sammenhenger. Vi vil lage en slik profil i annethvert nummer og startet i nr. 1/98.

Hun debuterte i Statistisk sentralbyrå med et formidabelt nybrottsarbeid: Den store norske fruktbarhetsundersøkelsen i 1977. Undersøkelsen skulle være en del av et internasjonalt prosjekt, og den nyansatte unge sosiologen og tobarnsmoren Turid Noack var blant de tre unge forskerne som fikk i oppgave å sette det hele i system.

Hun gjorde et grundig arbeid. Den norske undersøkelsen ble fulgt opp, med Noack som prosjektleder, i 1988. Denne undersøkelsen har siden dannet mønster for lignende samfunnsforskning i 23 andre europeiske land. Her hjemme ble fagfeltet også fulgt opp i 1999 og delvis i år. Og Norge er blitt et av de første land i verden som kan legge frem analyser av samboerskap, og aller først med statistiske analyser av registrerte partnerskap.

Men det startet altså slik:

I 1977, bare fem år etter at straffelovens konkubinatarparagraf med forbud mot ugift samliv ble opphevet, ble 4 137 kvinner over hele landet intervjuet. Om sitt seksualliv, fruktbarhet og familieplanlegging, om utdanning, samliv og prevensjon. Og det på en tid da gifte kvinner flest var husmødre, mange fortsatt "var nødt til å gifte seg", og samboerskap var så eksentrisk at det ennå ikke hadde fått navn. Papirløst ekteskap ble det unevnelige kalt, den gangen.

Uante tabuer

– Det var kjempespennende, forteller Turid Noack.

– Det var jo noe helt nytt, dette. For første gang skulle vi spørre folk om deres seksualvaner og andre touchy ting, og alle var like spente på reaksjonene.

Vi hadde knyttet til oss rådgivere utenfra. Noen av landets fremste samfunnsforskere var involvert, et par av dem markerte sosiologer på den tiden. De mente det var veldig viktig at vi spurte disse kvinnene om hvordan de tenkte livet sitt, om hvordan de hadde innrettet seg. Altså – om de først hadde tatt utdanning og så fått barn, om de bevisst hadde kombinert barn og utdanning, eller om de først satset på å få barn og så på utdanning.

Og der satt jeg og en yngre kollega i Byrået og utformet denne typen spørsmål til kvinner over hele landet. Og vi fikk kjemperos av denne fremstående sosiologen som syns at spørsmålene var så bra.

Men så skulle vi teste disse spørsmålene ut i en av drabantbyene til Oslo. Det var kvinner i omtrent vår egen generasjon vi spurte, og de ble bare sit-

Solveig Haavik er frilansjournalist, og jobbet tidligere i Økonomisk Rapport, der hun hadde ansvaret for portrettene (solveig.haavik@chello.no).

Foto: Torbjørn A. Tjernsberg

tende og se på oss. De hadde jo ikke så lang utdanning at dette med barn og utdanning var noen kollisjon. De hadde hjelpepleierutdanning, handelskole eller sekretærlinje, og de fleste hadde rukket å jobbe før de fikk barn.

Alt dette så jeg jo senere, da vi fikk alle tallene på bordet, at det store flertall av kvinner født i 1945 hadde jobbet ganske mye før de fikk sitt første barn.

Dette burde vi ha sett. Landets fremste samfunnsforskere burde også ha visst dette. Og det lærte meg mye om nødvendigheten av ikke å teste ut spørreskjemaene på nabokontoret og faren ved ensidige akademiske innfallsvinkler, smiler Noack. Og fortsetter:

– Siden har det jo skjedd mye. Men å sette i gang en slik undersøkelse på slutten av 1970-tallet, det var nytt. Vi spurte om seksuell debutalder og en masse andre private ting. Klart mange i Byrået var nervøse, det skjønner jeg godt. Men vi fant ut at det for kvinner på den tiden var vel så touchy å spørre om utdanning som det var å spørre om seksuell debutalder. For når vi først hadde en undersøkelse som skulle dreie seg om fruktbarhet, da synes de ikke det var noe rart å bli spurt om debutalder og prevensjon. Det var spørsmål om utdanning de vegret seg for å svare på. En gikk til og med så langt at hun sa til meg: "Du sier jo på en måte at jeg ikke har gjort noe her i livet, du". Og det var altså svaret på et helt uskyldig spørsmål om høyere utdanning. Så jeg lærte mye. Også om hva slags utdanning kvinner hadde på den tiden.

Skrekkblandet fryd

Hun tar seg en ørliten mimrepause før hun tar opp tråden igjen:

– Og så ville vi spørre om samboerskap, men det het det jo ikke den gangen. Den internasjonale malen foreslo at vi bare skulle spørre gifte kvinner. Vi ville spørre alle, også de som ikke hadde vært gift. Ikke fordi vi var så forutseende at vi ante hvor stort omfang samboerskap ville få. Mer fordi det var viktig å kartlegge alle former for samliv når vi først skulle kartlegge fruktbarheten. Det ble det mye rabalder av. Men vi fikk lov, sier hun.

Samlivsforskningen ble møtt med skrekkblandet fryd. Og stigende respekt. Sikre kilder kan fortelle at Byrået – på 1970-tallet – anså sosiologer for å være en noe tvilsom rase. Som gjerne også ble beskyldt for å blande meninger og fakta. "Ingen kunne beskyldte Turid for det", sier en som har fulgt henne på nært hold. "Hun har alltid vært opptatt av bærekraft i sine utsagn. Sånn sett er hun et utmerket eksempel på god byråtradisjon. Det er en gjennomgående soliditet og korrekthet i alt hun gjør."

Om respekten viser følgende historie:

"Like etter at hun begynte og undersøkelsen var startet, jobbet Turid tett sammen med en yngre kvinnelig kollega som også var småbarnsmor. De to delte kontoret som den gang lå vegg i vegg med – og foran – byråsjefens kontor, slik at alle som skulle inn til sjefen måtte passere de to. Det hendte nok at de to unge, kvinnelige forskerne ble tatt for å være forværelsesdamer av utenforstående. Men byråsjefen hadde stor respekt for Turid.

Han var av den gamle skolen. I 60 årsalderen, og avgjort av den trauste, konservative typen. Og han hadde nok litt vanskeligheter med å måtte passere disse to faglig bevisste unge damene som så høylydt diskuterte de mest intime samlivsspørsmål rett utenfor døra hans. Det var tross alt første gang i Byråets historie at noen forsket på dette. Til slutt ble det så pinlig for ham dette, at han begynte å banke på sin egen kontordør hver gang han skulle ut av kontoret sitt..."

Ingen bragd?

Selv påstår Turid Noack at hun nærmest passivt skled inn i sosiologien fordi hun gjorde det som ble forventet av henne.

Byråprofilen

Hun er født i Stockholm, oppvokst i Oslo og hadde hun fulgt mønsteret i egen statistikk, hadde hun først blitt legesekretær, senere hjemmeværende legefrue. Det kom ikke på tale.

– *Du var aldri i tvil om at du skulle studere?*

– Nei. Men det var ingen bragd. Den som var avviket var jo min mor, som var født i 1908, var jurist og eneste kvinne da hun gikk opp til embetseksamen. Jeg gjorde bare som forventet i en familie med akademikere. Vokste opp i Oslo, gikk på en skole hvor mange andre også gikk videre, og fortsatte på universitetet.

Hvis du kom fra andre kanter av landet med en helt annen bakgrunn og måtte bryte ut av miljøet for å gå på universitetet, så var det noe helt annet.

Jeg gjorde jo bare som min mor sa. Hun hadde hørt om dette nye, veldig spennende faget som het sosiologi og ville at jeg skulle studere det. Så

gjorde jeg det. I dag er jeg ikke sikker på om det var så lurt.

– *Hvorfor det?*

– Oslo-sosiologien var, på den tiden jeg studerte, veldig kvalitativt orientert. Jeg var nok i utgangspunktet mer realist.

– *Var du hjemme mens barna var små?*

– Nei, jeg har jobbet hele tiden. Det var heller ingen bragd, jeg hadde god hjelp hjemme hele tiden.

– *Og så giftet du deg med en lege. Han måtte vel ut i turnustjeneste?*

– Ja. Men da var jeg ennå ikke ferdig med å studere, så han søkte om å få turnustjenesten i nærheten av Oslo. Det hadde vært helt kurant hvis det var omvendt, hvis kvinnen hadde vært medisinert og mannen hadde måttet gi opp studiene. Men siden det var jeg som studerte, måtte dette tas opp på kullet hans. Da ble det sagt at det kunne da ikke være nødvendig, for nå var jeg jo blitt legefrue. Da var det vel ingenting i veien for å avbryte studiene!

Vi anket til departementet, og da gikk det igjennom. Så vi kom ikke lengre enn til Odalen.

Udøpt og statsløs

– *Og navnet Noack?*

– Det er en spennende historie. Min far kom som politisk flyktning til Norge på 1930-tallet. Han var da statsløs, giftet seg med min mor...

– *Hvilken nasjonalitet?*

– Tysk. Han reiste fra Tyskland på grunn av politisk arbeid. Det var det jo mange som gjorde på den tiden. Blant andre Willy Brandt...

Min far kom i 1933, og han kunne ikke reise tilbake. Men min mor, som var norsk, hun var i Tyskland og besøkte sin svigermor. Den gangen var det sånn at man kunne gifte seg til norsk statsborgerskap hvis

Foto: Torbjørn A. Tjernsberg

Foto: Torbjørn A. Tjernsberg

man var kvinne og giftet seg med en norsk mann, men ikke omvendt. I min mors og fars omgangskrets var det en del proforma ekteskap. Men det hjalp ikke min far, siden det var mor som var norsk. Dette var i en periode hvor det ble uglesett at gifte kvinner beholdt jobben sin. Så da de giftet seg, valgte hun å beholde sitt pikenavn og ikke kringkaste for mye at hun hadde giftet seg. Det var ikke lett. Hun måtte søke, jeg tror til og med hun måtte betale for å beholde pikenavnet sitt.

Og så – da krigen kom – måtte far gå i dekning og min mor ble arrestert. Men det endte iallfall med at de kom seg over grensen til Sverige. Og etter krigen kom de tilbake til Norge. Jeg var også statsløs. I starten. Udøpt og statsløs da vi kom til Norge.

Senere kom en lovendring, og like etter krigen fikk min far statsborgerskap, og jeg ble norsk statsborger. Så jeg har ikke lidd av dette på andre måter enn at min far kom fra Øst-Tyskland, derfor hadde vi dårlig kontakt med hans del av familien. Den har vi tatt opp igjen nå. Men hadde familien kommet fra Vest-Tyskland, hadde vi nok hatt større fordeler av det to-kulturelle.

Viktigst var det kanskje at jeg valgte å beholde mitt pikenavn, men det var min mor ikke særlig tilhenger av.

Hun smiler.

– Og da min sønn giftet seg i sommer, tok han sin kones navn. Det vil si – de tok begges navn med bindestrek mellom, for det er moderne nå.

Noack er min fars navn. Så i min familie har min mann og jeg hvert vårt navn, min datter har Noack som mellomnavn, og min sønn har sin kones navn med bindestrek. Og det er helt uproblematisk.

Men jeg lurar litt på hva som skjer hvis disse barna får barn og treffer en annen med bindestreks-navn, hva gjør de da...? humrer hun over fremtidsutsiktene.

38 års ansiennitet i ekteskapet

Norges fremste samlivsekspert er genuint familiemenneske med lang ansiennitet i ekteskapet. Hun giftet seg i 1965.

– *Hvor gammel var du da?*

– 22 og et halvt år, og min mann var godt og vel 25. Aldersmessig lå vi akkurat på landsgjennomsnittet. Datteren min spurte forresten om det da hun var 17 år, om hvor gamle vi var da vi giftet oss. Da vi fortalte henne det så hun helt himmelfallen ut og sa:

– Hva? Så tidlig! Det hadde aldri jeg fått lov til!

Men det var bare slik da, vi fikk nesten ikke lov til å være samboere, sa vi da. Og det viser bare hvor totalt alt har forandret seg i løpet av en generasjon. Nå ligger jo gjennomsnitts giftermålsalder mye høyere.

– *Sosiologiprofessor Ivar Frønes har sagt at på 1950- og tidlig 1960-tall fikk man først en kjæreste, så ble man gift, så fikk man barn og så fikk man et seksualliv.*

– Ja, det var nesten sånn. Og barna kom ganske tett. Vi var ofte "på vei" da vi giftet oss, og folk i midten av tyveårene satt med et helt annet familie-

Foto: Torbjørn A. Tjernsberg

ansvar enn de har i dag. I vår generasjon var nesten alle gift, og nesten alle har fått barn.

– *Og nå skriver avisene at aldri har så mange giftet seg, men aldri har så mange skilt seg heller.*

– Det tror jeg er riktig. Men hvis vi går riktig langt tilbake i tid, så døde man jo, ikke sant? Bruddene kom altså på en annen måte. Mange gifter seg i dag også. Det er ikke slik at samboerskap fullstendig har utkonkurrert ekteskap. Av dagens førtiårige kvinner er det bare en av fire som aldri har vært gift. Men det er ingen dramatisk økning i ekteskapene, det skrives bare så mye om det. Hvis du ser på giftermålshyppigheten i risikogruppen – altså dagens ugifte – så har den økt litt blant de noe eldre gruppene i de senere årene. Og det er jo ikke så rart, for der tar de igjen det forsømte. De har vært samboere, og nå gifter de seg. Men det er ingen oppgang blant de yngre.

– *Er det ikke også sosiologisk "riktig" å gifte seg i dag?*

– Jeg vet ikke. Men det arrangeres iallfall mange store brylluper. Jeg giftet bort sønnen min i sommer, og det var neimen ingen enkel affære. Det var kjempegreier. Og veldig interessant. I gamle dager var det mest familien som kom, nå dukker det også opp mengder av veltalende unge venner. Det interessante er også at bryllupene både er tradisjonelle og individualistiske. Brudeparet har fortsatt forlovere, men en av dem kan godt tenkes å ha to. Og en av forloverne kan gjerne være av motsatt kjønn.

Jeg leste til og med i avisen at noen ville ha med seg en hund som brudepike, men da sa presten nei.

Brude-chat på nettet

– Noe av dette har jeg snoket opp fra brylluper jeg har vært i, og noe har jeg snoket opp fra nettsider hvor unge jenter diskuterer bryllup. Og det er kjempemorsomt. Noen av dem tar opp utenlandske tradisjoner – de kaster for eksempel brudebuketten, som egentlig er en amerikansk skikk. Og svært mange legger utrolig mye arbeid i dette, de forbereder og forbereder og forbereder...

Foto: Torbjørn A. Tjernsberg

I et bryllup ble det sagt at brudgommen bare er den nødvendige staffasje. Det er nok noe i det. For dette er en jente-greie. Og jeg stusser. Fordi dette gjelder en generasjon med velutdannede, selvstendige jenter, så hvorfor er dette i ferd med å ta fullstendig av?

Jeg vet ikke. Det jeg vet, er at de unge kan, de vil og de venter med bryllupet til det passer. De "må" ikke gifte seg som før i tiden, de vet ikke en gang hva det betyr å "måtte" gifte seg.

Jeg er kommet til at denne voldsomme markeringen selvfølgelig er et signal om at de mener alvor. Men det er også et signal som viser hvor de står i livet og hva de har oppnådd. I hvert fall er alle disse store, fine bryllupene det. Og ikke vet jeg om dette er sosialt skjevt fordelt,

men det slår meg jo, for de unge selv betaler det meste. Til en viss grad er det nok et velferdsfenomen. De unge har råd, de kan planlegge og skaffer seg et sted å bo.

På 1960-tallet var det ikke bare snakk om penger, det var ikke boliger på markedet heller. Det var en helt annen situasjon.

– Kanskje en av årsakene er at vi ikke har så mange ritualer igjen?

– Ja, mulig det. Men allerede Eilert Sundt, og han levde jo for 150 år siden, beskrev jo hvordan bryllup ble brukt til å markere at man hørte til det gode selskap. Han har en skildring fra Lom, hvor han sitter til bords i et bryllup hvor bruden legger barnet til brystet. Ut fra Sundts standard var jo det fullstendig umoralsk. Men så forteller han hvordan dette unge paret hadde flyttet sammen, men ventet med å gifte seg til de kunne skaffe seg de klærne de trengte og hadde så mye å by på at naboer og venner kunne være med. Bryllup på den tiden var spleiselag, og brudeparet ville være sikre på at de kunne yte gjengjeld. Altså – bryllupet var et sverdslag – de ville by på en sånn standard at de ble en del av det gode selskap. Det var bryllupets sosiale funksjon.

Og det er klart – uten at jeg helt har begrep om bryllupets sosiale funksjon i våre dager – så er det dette det dreier seg om. De sender noen signaler. Og

nå sier jo samfunnsviterne at man gjerne er mer opptatt av individuelle valg enn tidligere. De plukker opp tradisjoner fra utlandet eller gjør det litt annerledes. De har brudekjole, men kanskje den ikke skal være hvit, kanskje den skal være en helt annen farge...

Familiestatistikk og selvbetjening

– *Og alt dette styret skjer i en tid hvor annethvert ekteskap ryker...?*

Samlivsforskeren smiler.

– En tysk sosiolog sier at familiestatistikk er som å gå inn i en selvbetjeningsbutikk: Hvis du gjerne vil at familien går ad undas, greier du alltid å finne tall som viser det. Og hvis du heller vil gi et mer optimistisk bilde av familien, så kan du finne slike tall også.

Da må man balansere, finne de riktige målene og forklare at det er ulike typer mål. Du kan for eksempel presisere at slik skilsmissetallene er i dag, hvis dette mønsteret fortsetter, så vil nesten annet hvert hjem bli oppløst. Men du kan også si at av alle ekteskapskullene frem til i dag, er ingen kull kommet stort over 30 prosent i oppløsning. Så vi er altså ikke der ennå.

– *At annethvert ekteskap ryker er med andre ord bare en myte?*

– Ja, på en måte er det det, for det er et hypotetisk tall. Gitt at utviklingen fortsetter slik det ligger an til nå, så kan det gå sånn. Men det er mange år frem i tid. Vi har to måter å skue tilbake på, vi kan se på hvor mange barn kvinner faktisk har fått, og vi kan se hvordan har det gått med ekteskapene. Det er en sikker og god kunnskap. Men klart – det er jo litt lite spennende, for vi vil jo gjerne også føle utviklingen på pulsen. Og da må vi gripe til skilsmissetallene du refererte til – eller til samlet fruktbarhetstall. For det er jo ikke sånn at norske kvinner i dag har 1,7 barn i gjennomsnitt, men gitt at fødselsmønsteret vi har i dag ikke endrer seg, så vil de ende opp der.

– *Hva er så realiteten, ifølge statistikken? Hvor mange ekteskap ryker?*

Hvis noe kan kalles en ironisk latter, så er det dette Turid Noack presterer nå.

– Det kan du lese i Dagbladet...

Det er nemlig en kjent sak i Byrået at den ellers så omgjengelige Noack avdekker et kraftig temperament hvis familiestatistikken tabloidiseres.

Hun forklarer tålmodig:

– Hvis vi ser på de ekteskapskullene som giftet seg i 1950 og 1955, da er skilsmisseandelen lav. Fra ekteskapskullene i 1960-årene og utover stiger kurven. Og den stiger stadig brattere, slik at de som giftet seg i 1965, nå er kommet opp i nærmere 30 prosent skilsmisser. Men den andelen skilsmisser har tatt 35 år. De som giftet seg i 1980 har greid like mange skilsmisser på mye kortere tid.

Myter og realiteter

– *Etter 27 år – har du aldri følt trang til å skifte faglig beite?*

– Nei. Jeg har skrevet om ulike ting, fra ulike vinkler, og jeg trives med Byrået som arbeidsplass. Det har vært grei inngang til dataverdenen, men det har først og fremst vært et ålreit kollegialt miljø med stor tverrfaglighet. Å møtes med ulike fag er spennende. Det trives jeg spesielt godt med.

Klart det har vært perioder hvor jeg har gått lei, men gjennomgående har det vært en spennende arbeidsplass.

– Var du helt klar på at dette var fagfeltet du ville jobbe med?

– Nei, det var tilfeldig. Men jeg var ganske klar over at jeg ville jobbe mindre kvalitativt enn det som preget Oslo-sosiologien i min tid. For det lå ikke for meg. Og det var ikke mange som begynte å jobbe i Statistisk sentralbyrå. Dette har alltid vært en svært ettertraktet arbeidsplass for økonomer, men aldeles ikke for sosiologer. Den gangen måtte du forsvare at du jobbet her, og det var ikke bra.

Fortsatt henger nok noe av dette igjen. Det er fortsatt en del sosiologer som ikke synes dette er... – men jeg kan ikke si jeg bryr meg så mye om det.

– Så egentlig burde du ha fortsatt på Blindern, er det der sosiologer med stor S skal være, eller?

– Det gjeveste er vel Institutt for samfunnsforskning. Men jeg burde verken være der eller på Blindern. Det kom riktignok noe mer undervisning i demografi på Blindern etter hvert. Men her jobber jeg i en demografisk forskningsgruppe som er størst i landet. Og det er spennende. Jeg føler meg mer som demograf enn sosiolog, og her føler jeg at jeg er på riktig plass.

Men det jeg har tatt med meg fra Blindern – for sosiologer på den tiden var veldig opptatt av forskjeller mellom idealer og realiteter sett sammen med en rekke sider av sosialpolitikken og velferdsstaten. Den vinklingen har jeg kunnet ta med meg i arbeidet jeg har gjort her. For veldig ofte er det jo snakk om å se litt på – ikke bare idealer og realiteter – men like mye på myter og realiteter, som nok er riktigere ord, sier Turid Noack.

Apropos myter og realiteter:

Det fins 846 000 gifte par, 250 000 samboerpar og 1 140 inngåtte partnerskap i dagens Norge. Det inngås 24 000 ekteskap, fødes 55 400 barn og 10 500 par skiller seg årlig. Turid Noack har oversikt over oss alle. Men hvis noen tror at samlivsforskeren selv er en gedigen familieskulker som bare har levd for sine tall, så protesteres det kraftig både på faglig og privat hold. Turid Noack skal være en utpreget omsorgsperson. Hun skal til og med være enestående snill, selv om det å være "snill" er fullstendig "ut" for tiden. I rettferdighetens navn blir det derfor presisert at snillheten er kombinert med et kompromissløst krav om et høyt faglig nivå.

Og snillheten omfatter verken tendensiøse pressefolk eller forskere som fuser i faget. Men hun skal være en god mentor, forsøker fortrinnsvis å berge selvtilliten til folk som gjør feil når hun må slå ned på unøyaktigheter. Skjer det flere ganger, er det derimot ikke rom for pardon. Da er hun klar i tale.

To av hennes utenomfaglige sysler prises høyere enn alle andre. Den ene er at hun er så innmari flink til å pakke presanger. Den andre er hennes emnente marsipankaker. Som hun noen ganger, når noe spesielt skal feires, bringer med seg hjemmefra. Selvprodusert helt fra grunnen av, velsmakende, hjemmekjevlete og pyntet etter alle kunstens regler.

Hun er fortsatt gift og har to voksne barn. Sønnen er statistiker, datteren er sosiolog. Datteren skal forresten ha skapt historie på Høgskolen i Volda for noen år siden, da hun fikk tilsendt marsipankake som byggesett i posten. Et stykk flatpakket, hjemmelaget marsipankake i flere byggetrinn, med kjærlig hilsen fra en mor som var redd for at hun ikke fikk god nok forpleining på bursdagen, så langt hjemmefra...

CV

Navn: Turid Noack

Født: 12.12.1942 i Stockholm

Familieforhold: gift, to barn (født 1971 og 1974)

Utdanning:

Examen artium ved Oslo Katedralskole 1962

Mag.art i sosiologi ved Universitet i Oslo 1970 med støttefagene sosialmedisin og statsvitenskap grunnfag

Arbeid:

1971 undervisning/veiledning Inst. for sosiologi (ISO), Universitet i Oslo

1971-1976 Stipendiat ISO

Fra 1976 ansatt i Statistisk sentralbyrå

1976: Konsulent

1981: Førstekonsulent

1985: Forsker

1991: Prosjektleder

1995: Forsker

Utenlandsopphold:

Office of Population Research, Princeton University USA 3 måneder, 1984

Medlem av råd/styret/utvalg m.m.:

Statens tobakkskaderåd: 1981-1993

Institutt for sosialvitenskapelig forskning: 1989-1995

Arbeidsforskningsinstituttet: 1991-1995

Samboerutvalget: 1996-1999

Rådgivende utvalg, Samlivssenteret Modum bad: 2000-2002

Europarådet:

1989-90: Expert committee on consensual unions and their fertility
1993-94: Group of specialists on the socio-demographic and economic context of childbearing

1997-99: Group of specialists on fertility and new types of households and family formation in Europe

Norges forskningsråd:

1995-97: Medlem av ad hoc-utvalg for "demografi og befolkningsstudier"
1998-2001: Medlem av fagkomité for sosiologi under Kultur og samfunn
1998-2002: Medlem av fagkomité for demografi under Miljø og utvikling

Organisasjoner:

(Sittet som medlem i følgende styrer/komiteer)

Arbeidsutvalget Norsk sosiologforening
Etterutdanningskomité/Norsk sosiologforening

Norsk demografisk forening

Nordisk demografisk forening

Noack har også gitt ut til sammen 85 forskningsrapporter, avhandlinger og artikler under hovedtemaene medisinsk sosiologi/ sosialpolitikk, fruktbarhet, samliv og familiedanning og eldre.

Pappa til (hjemme)tjeneste — hvilke fedre tar fødselspermisjon?

En egen fedrekvote av fødselspermisjonen ble innført i 1993 med hensikt å få flere fedre til å ta del i barneomsorgen den første leveåret. Mange fedre benytter muligheten til å bruke sin eksklusive del av permisjonen, men få deler permisjonstiden som er felles for begge foreldrene. I en analyse av hva som påvirker fars bruk av fødselspermisjonen, finner vi at hvor foreldrene jobber, er viktig for hvorvidt far tar permisjon: Jobber mor innenfor næringen helse og sosiale tjenester og undervisning, har det en negativ effekt på fars bruk av permisjon, mens det har en positiv effekt om far jobber i de samme næringene.

Trude Lappegård

Norsk familiepolitikk har arbeidet for likestilling mellom foreldre, både i forhold til barneomsorg og i forhold til økonomisk forsørging. Fødselspermisjonsordninger har blitt introdusert som et resultat av økt kvinnelig arbeidsdeltakelse, og med det formål å gi mødre mulighet til å komme tilbake til arbeid etter en fødsel. Siden 1993 har norske fedre hatt en egen del av fødselspermisjonen som ikke kan overføres til mødrene. En av intensjonene ved å styrke fedrenes rettigheter, var å påvirke forhandlingene i hjemmet om hvordan hele fødselspermisjonen skal deles mellom foreldrene (NOU 1995:27).

Til tross for at fødselspermisjonen gir mor og far like muligheter til å dele permisjonstiden likt mellom seg, blir majoriteten av fødselspermisjonstiden brukt av mor (Rikstrygdeverket 2003). Et sentralt spørsmål er hvorfor ikke flere fedre tar lengre permisjon. For å finne svar på dette, er det nødvendig å ha kunnskap om hvilke forhold som påvirker fedres bruk av fødselspermisjon. Tidligere analyser fra Norge og Sverige har vist at foreldrenes avgjørelse av hvordan delingen av permisjonen skal være, kan ses som et resultat av to forhandlingsprosesser: En mellom mor og far om hvor lang mors permisjon skal være — og en mellom far og hans arbeid (Sundström og Duvander 2002, Brandth og Kvande 1999, Brandth og Kvande 2001).

Fedrekvoten

I 1993 ble fødselspermisjonstiden forlenget til 42 eller 52 uker med henholdsvis 100 prosent og 80 prosent lønnskompensasjon. Samtidig med denne utvidelsen ble fire uker av stønadperioden forbeholdt fedrene. Dersom faren ikke benytter disse ukene, vil de normalt falle bort. Både moren og faren må ha opptjent rett til fødselspenger, og moren må ha arbeidet minst halv stilling, for at faren skal kunne ta ut fedrekvoten. Under fedrekvoten blir fars fødselspenger beregnet i forhold til mors stillingsdel før fødselen. Siden 2000 har fødselspenger for permisjon som far tar ut over fedrekvoten, vært basert på egen opptjening uavhengig av om moren har opptjent rett. Det avgjørende er imidlertid hva moren gjør etter fødselen. Faren får fødselspenger basert på egen opptjening og stillingsdel dersom moren etter fødselen går ut i arbeid, tar offentlig godkjent utdanning på heltid, eller kombinerer arbeid og godkjent utdanning som i sum gir heltid.

Kilde: Barne- og Familiedepartementet.

Trude Lappegård er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og leveårskforskning (trude.lappegard@ssb.no).

I denne artikkelen ser vi på andelen av fødselspermisjonsdager brukt av far (i prosent). For å se nærmere på hvilke fedre som tar lengre permisjon, har vi kontrollert for ulike faktorer (se boks Om analysen). Ikke alle kvinner har opparbeidet seg rett til lønnet fødselspermisjon (jf. Danielsen og Lappegårds artikkel i dette nummeret av SSP), og er dermed ikke med i denne analysen. I analysen er til sammen 181 987 barn og deres foreldre med.

Deling av fødselspermisjon

Siden fedrekvoten ble innført i 1993, er det stadig flere fedre som benytter denne rettigheten. Tabell 1 viser at i 2000 var det hele 85 prosent av alle fedre som hadde rett til fødselspermisjon som tok permisjon. Av dem som benytter seg av muligheten til å ta permisjon, er det imidlertid små endringer i hvor mye permisjon som benyttes.

I resultatene fra analysen som er vist i tabell 2 (se bak i artikkelen) finner vi at fødselsår har en positiv effekt på om fedre tar fødselspermisjon, noe som ikke er et resultat av at fedre tar mer permisjon, men i hovedsak et resultat av at flere fedre tar permisjon overhode.

Generelt er par mer likestilte før de får barn, og kjønnsrollene blir mer definerte når de blir foreldre. I tidsbruksundersøkelsen finner en at kvinner i større grad enn menn reduserer arbeidstiden når de får barn. Småbarnsmødre bruker halvparten så mye tid på lønnet arbeid som det småbarnsfedre gjør, noe som er betydelig lavere enn kvinner i andre deler av livsløpet. Tiden småbarnsfedre bruker på husarbeid, representerer rundt 62 prosent av tiden småbarnsmødre bruker, noe som også er betydelig lavere enn blant menn i andre deler av livsløpet (Kitterød 2002a). I utgangspunktet kunne en dermed tenke at barnets rekkefølge i søskenflokk (paritet) har en negativ effekt på at fedre tar permisjon, siden balansen mellom kjønne blir mer ulik i husarbeid når par får barn. Analysen viser at førstegangs-fedre bruker en større del av permisjonen enn det andregangsfedre gjør, som igjen bruker en større del enn tredjegangsfedre. Forskjellen mellom andre- og tredjegangsfedre er imidlertid ikke statistisk holdbar. Dette betyr at den største forskjellen finner en mellom førstefødte og senere barn, noe som stemmer godt med bildet fra tidsbruksundersøkelsen som viser at kjønnsrollene blir mer spesialisert etter at en blir foreldre (Kitterød 2002a).

Fars alder er viktigere enn mors alder for fars bruk av fødselspermisjon. Sammenligner vi mors alder, er den ikke statistisk holdbar, mens fars alder har en statistisk holdbar positiv effekt. Dette resultatet kan være en indikasjon på at far har individuelle preferanser i forhold til bruk av fødselspermisjon som har sammenheng med hans alder.

Hvis foreldrene er gift, er det også en større sannsynlighet for at far tar mer permisjon enn om de var samboende¹. Ekteskap og samboerskap er blitt mer likestilt i løpet av 1990-tallet, så det er derfor noe overraskende at det er forskjeller. Tidligere undersøkelser har vist at barn med samboende foreldre har større risiko for å oppleve at foreldrene skiller seg enn barn med gifte foreldre (Texmon 1999). Det kan dermed argumenteres for at gifte fedre investerer mer i sine barn og dermed tar mer fødselspermisjon.

Hvorvidt far har innvandrerbakgrunn er viktigere enn hvorvidt mor har innvandrerbakgrunn for fars bruk av fødselspermisjon. Hvis far har innvandrerbakgrunn, har det en negativ effekt på hans bruk av permisjon. Tidligere

Forløpsdatabasen-trygd (FD-trygd)

Analysene i denne artikkelen er basert på registerdata, FD-trygd, fra perioden 1993-1998. FD-trygd er en forløpsdatabase tilrettelagt i Statistisk sentralbyrå. Databasen har opplysninger tilbake til 1992 og blir oppdatert årlig. Til denne analysen har vi kun opplysninger til og med 1998. Fra databasen har vi opplysninger om en rekke områder, som demografi, utdanning, arbeidsdeltakelse og inntekt. For nærmere beskrivelse av hvilke opplysninger som er med i FD-trygd, se Akselsen mfl. 2000.

Tabell 1. Prosent fedre med minst en permisjonsdag av alle fedre med rett til fødselspermisjon og gjennomsnittlig antall dager brukt av fedre som tok permisjon. 1993-2000

	Prosent fedre med fødselspermisjon	Gjennomsnittlig antall dager brukt av fedre
1993	4	39
1994	33	23
1995	57	24
1996	61	24
1997	75	24
1998	85	24
1999	85	24
2000	85	23

Kilde: Rikstrygdeverket.

Om analysen

Den avhengige variabelen ble laget ved at antall dager av fødselspermisjonen brukt av mor og far for hvert barn, ble summert opp. Dødfødte, flerfødsler, barn hvor foreldre var døde eller emigrerte ble ekskludert fra analysen. Det ble gjort en multivariat analyse med utgangspunkt i en Tobit-modell. Siden en del fedre ikke tar noe fødselspermisjon vil den avhengige variabelen vår ha en stor andel med verdien null (venstre-sensurerte data). Tobit-modellen er en avansert form for lineær regresjon som tar hensyn til dette. Resultatene fra analysen gir oss både effekten av sannsynligheten for at far tar permisjon overhode og effekten av hvor mye permisjon han tar, betinget av at han tar permisjon. Tobit-estimatene viser i hvilken grad de ulike faktorene har større eller mindre effekt for fars bruk av permisjon i forhold til referansegruppen.

analyser har vist at familiedanningsmønstre og fruktbarhetsmønstre blant innvandrere kan være svært forskjellige fra de hos ikke-innvandrere (Lappegård 2000). At det kun er fars innvandrerbakgrunn som har betydning, er også en indikasjon på at fars avgjørelse rundt bruk av fødselspermisjon, er avhengig av hans preferanser.

Forhandle med mor

Fars bruk av fødselspermisjon avhenger av mor, både hennes opptjeningsrettigheter (inntil 2000) og hennes villighet til å dele permisjonen. Resultatene fra analysen viser at fars bruk av fødselspermisjon øker:

- når den korteste permisjonen (42 uker med 100 prosent lønnskompensasjon) benyttes
- når mors utdanning øker
- når mors inntekt øker
- jo mer likestilt mor og far er i inntekt
- når mor ikke jobber deltid
- når mor ikke jobber innefor næringen helse og sosial service.

Som vi ser i artikkelen til Danielsen og Lappegård (2003), har det skjedd en endring i andelen som velger ordningen som gir mulighet for lengst mulig permisjon. Siden det er mødrene som tar hoveddelen av permisjonen, vil en kunne anta at når foreldrene velger ordningen som gir full lønnskompensasjon i 42 uker, er det en indikasjon på at mødrene ønsker å komme tilbake til arbeid så raskt som mulig. Noe som også kan bety at de i større grad oppfordrer far til å ta permisjon.

Inntil 2000 var fars permisjonsrettigheter fullstendig avhengig av mors permisjonsrettigheter. Etter dette er far fortsatt avhengig av mors permisjonsrettigheter når det gjelder fedrekvoten, mens de har fått selvstendige opptjeningsrettigheter for det som går utover fedrekvoten. I praksis betyr det at fedrene i stor grad er avhengig av mor for å kunne ta permisjon. Analysen gjelder imidlertid før regelendringen, og det er derfor ikke overraskende at mødre som jobber deltid, har en negativ effekt på fars bruk av permisjonen. Når mor jobber deltid, vil verken mor eller far få fulle permisjonsrettigheter. De økonomiske konsekvensene for far kan bli for store når mor jobber deltid, slik at familien ikke har råd til at far tar permisjon selv om den skulle ønsket det. Hvorvidt dette slår annerledes ut nå som far har delvis egen opptjeningsrett, eller hvordan det blir hvis far får fullstendig egen opptjeningsrett, er usikkert. En mulig antakelse er at kvinner som jobber deltid, er mer familieorienterte enn kvinner som jobber heltid, og at de ønsker å ha mest mulig av permisjonen selv, uavhengig av hvilken mulighet far har til å ta permisjon. Dette er imidlertid et interessant tema for fremtidige analyser.

At mors inntekt har en positiv effekt på fars bruk av fødselspermisjon, kan ses i sammenheng med at menn generelt tjener mer enn kvinner, så hvis mors inntekt er høy, vil fars permisjon ha mindre betydning for den totale familieinntekten. Det kan også argumenteres for at kvinner med høy inntekt har en sterkere tilknytning til arbeidsmarkedet, og av den grunn ønsker å returnere til jobb raskere etter en fødsel enn kvinner med lavere inntekt. Resultatene i analysen viser også at likestilling i inntekt mellom mor og far har en positiv effekt på fars bruk av permisjon, selv om effekten blir negativ når mors inntekt overstiger fars.

Fra den økonomiske litteraturen finner en argumenter for at kvinner som har investert mer i utdanning enn andre kvinner, vil vie mer av tiden sin til lønnet arbeid, siden både inntekts- og karrieremulighetene øker, og at de dermed har høyere preferanser for kortere avbrudd i jobbkarrieren sin. Fra et forhandlingsperspektiv vil en kunne argumentere for at kvinner med høyere utdanning øker sin forhandlingsstyrke gjennom å øke sine relative ressurser (som høyere karrieremuligheter, høyere inntekt), og dermed kan forhandle seg til mer lik fordeling av husarbeid (Aldous mfl. 1998). Tidlige undersøkelser har vist at utdanningsnivå har en positiv effekt på likestilling mellom foreldre, både i forhold til holdninger (Bernhardt 2000) og deling av hjemmearbeid (Kitterød 2002b).

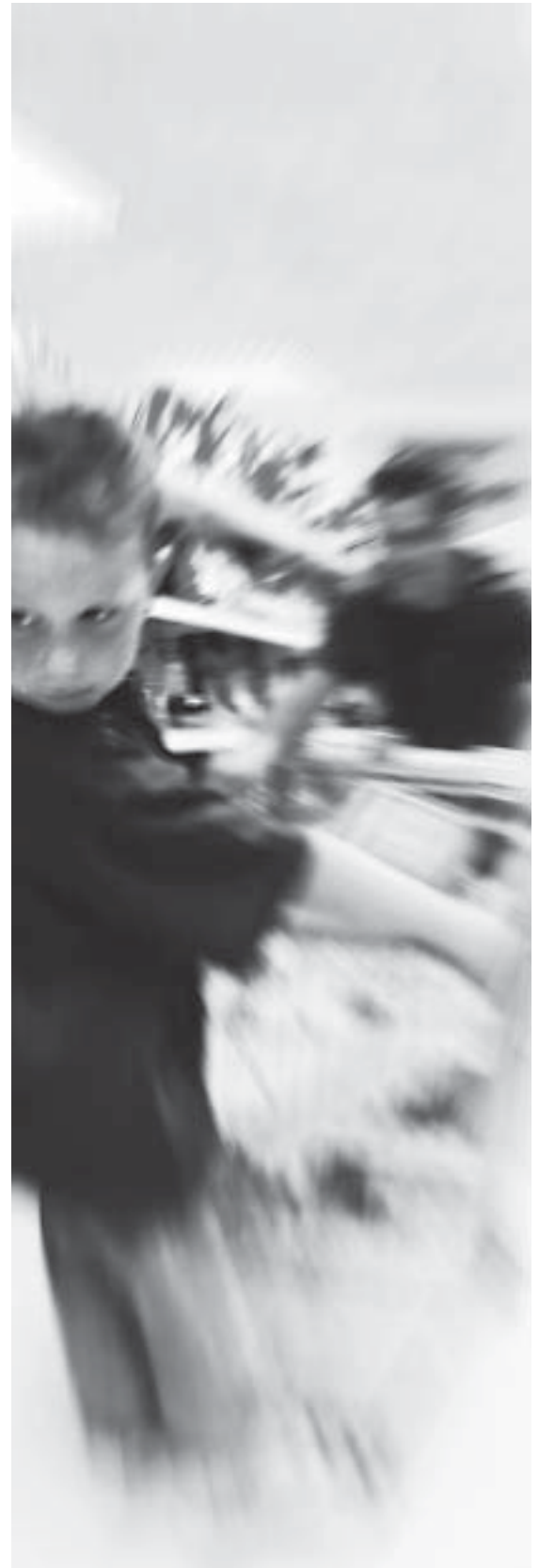
Analysen viser noen interessante sammenhenger mellom hvilken næring mor jobber innenfor og fars bruk av fødselspermisjon. Hvis mor jobber innenfor næringen helse og sosiale tjenester, har det mest negativ effekt på fars bruk av permisjon. Sannsynligheten for at far tar permisjon, er høyest blant fedre hvor mor jobber innenfor næringene primærnæring, offentlig forvaltning, forskning og interesseorganisasjoner, samt produksjon. Næringer som helse og sosiale tjenester og undervisning blir gjerne trukket frem i beskrivelser av kvinnevennlige jobber. Det er dermed et paradoks at denne typen jobber er et hinder for likestilling mellom foreldre i deling av fødselspermisjonen.

Forhandle med jobben

I tillegg til at fars bruk av fødselspermisjon avhenger av mors situasjon og ønsker, vil hans del av permisjonen også avhenge av hans arbeidsforhold. Ofte må far forhandle med arbeidsgiver når han ønsker å ta mer enn fedrekvoten. Holdninger til at fødselspermisjonen ikke er en felles permisjon som kan deles mellom foreldrene, men mer mors rettighet, finner en også blant arbeidsgivere. Fra tidligere undersøkelser er det blitt vist at fedre som tar mest permisjon, mener at dette er det viktig å gjøre, uavhengig av deres arbeidsgiver, mens andre fedre opplever forholdet til jobben som et hinder for å ta mer permisjon (Brandth og Kvande 1999).

Resultatene fra analysene viser at fedrenes del av fødselspermisjonen øker når deres utdanningsnivå øker, deres inntekt øker og når de jobber innenfor næringene helse og sosiale tjenester og undervisning. På samme måte som mors utdanning har en positiv effekt på fars bruk av permisjon, har også fars utdanning en positiv effekt. Også fars inntekt har en positiv effekt, men mors inntekt har en større positiv effekt enn fars. Dette må ses i sammenheng med at fars permisjonsrettigheter har vært helt avhengig av mors oppjente permisjonsrettigheter.

Fedre som jobber innenfor næringene helse og sosiale tjenester og undervisning, har høyere sannsynlighet for å ta permisjon enn fedre som jobber innenfor andre næringer. Dette kan ses i sammenheng med at dette er næringer som kan knyttes til kvinnevennlige jobber hvor det kan være enklere å kombinere barneomsorg og arbeid. Menn som ønsker å ta permisjon, kan få mer støtte av arbeidskollegaer og arbeidsgivere til dette innenfor disse næringene, enn menn som jobber innenfor andre næringer, siden dette er næringer som generelt knyttes til jobber som gir gode muligheter for å kombinere barneomsorg med arbeid.

Da pappa kom hjem

Siden innføringen av fedrekvoten i 1993, tar flere fedre fødselspermisjon, men de som tar permisjon tar ikke lengre permisjon enn før. Fortsatt er det mødrene som tar hoveddelen av permisjonstiden. Fars andel av permisjonstiden øker når barnet er førstefødt, fars alder øker, far er gift og han ikke har innvandrerbakgrunn. Fars bruk av permisjon avhenger av hans preferanser. Forhandlingsprosessen mellom mor og far om hvor mye av permisjonstiden mor skal ha, er i stor grad et spørsmål om når hun ønsker å gå tilbake til jobb. Fedre som ønsker å ta fødselspermisjon, er avhengig av mor, både når det gjelder hennes opptjente permisjonsrettigheter og hennes villighet til å dele permisjonen. Fedre har større sannsynlighet for å ta mer permisjon når den korteste permisjonsordningen velges, mor har høyere utdanning, mors inntekt øker, det er likestilling i inntekt mellom mor og far, mor jobber fulltid og hun ikke jobber innenfor næringen helse og sosiale tjenester.

Forhandlingsprosessen mellom foreldrene om hvor lang mors permisjonstid skal være, er både et resultat av økonomiske ressurser hos foreldrene og deres holdninger knyttet til likestilling. Det er økonomiske forhold som det må tas hensyn til når en skal bestemme hvordan fødselspermisjonstiden skal deles. Så lenge fars permisjonsrettigheter er helt eller delvis avhengig av mors opptjente rettigheter, vil mødre som jobber deltid være et hinder for fedres bruk av permisjon.

Forhandlingsprosessen er også et resultat av holdninger knyttet til likestilling. Det kan synes som om det har etablert seg holdninger om at fødselspermisjonen ikke er en felles rettighet for både mor og far, men mer mors rettighet. Forhandlingsprosessen er ikke bare påvirket av mors holdninger, men også av mer generelle holdninger i forhold til likestilling hos begge foreldrene. Det kan argumenteres for at holdninger og verdier knyttet til likestilling påvirker holdninger knyttet til deling av husarbeid og barneomsorg. Egalitære holdninger vil dermed kunne gi større del av permisjonen til far.

En sjenerøs familiepolitikk har gjort det mulig for kvinner å både forfølge en yrkeskarriere og å få barn, og dermed mer likestilling i økonomisk forsørging. Gjennom å introdusere fedrekvoten har de norske myndigheter ønsket å påvirke forhandlingsprosessen om hvordan hele fødselspermisjonen skal deles. En kan si at ordningen har vært en suksess i forhold til at flere fedre deltar i barneomsorgen i barnets første leveår, men den har vært mislykket i forhold til å få flere fedre til å være lenger hjemme og dermed få mer likestilling mellom foreldrene i barneomsorgen.

Det er et komplekst bilde hvor flere ulike mekanismer påvirker forhandlingsprosessen mellom mor og far i hvordan fødselspermisjonen skal deles. Økonomiske ressurser, både økonomiske og jobbrelaterte forhold, ser ut til å påvirke foreldrenes avgjørelse om hvordan dele permisjonen. Å gi fedre fullstendig uavhengig opptjeningsrettigheter, ikke bare delte, er et viktig og riktig steg for å få fedre til å bruke mer av permisjonstiden. Suksessen med fedrekvoten, i betydning at flere fedre bruker sin eksklusive rett, viser at insentiver fra myndighetene påvirker holdninger i forhold til at far tar permisjon overhode. Hvis målsettingen er å få flere fedre til å ta mer permisjon, synes det fornuftig å reservere mer av den totale permisjonen til fedre-

kvoten, noe svært mange fedre også ønsker (jf. Pettersens artikkel i dette nummeret av SSP). I tillegg må flere arbeidsgivere anerkjenne at også fedre ønsker å ta fødselspermisjon, også utover fedrekvoten, samtidig som mødrene må være villig til å "gi fra seg" mer av permisjonstiden til fedrene.

Tabell 2. Fars bruk av fødselspermisjonen. Tobit-estimater		
		Tobit-estimater ¹
Fødselsår	1993	-13,69
	1994	-5,71
	1995	-1,71
	1996	-0,53
	1997 (ref.)	
Barnets paritet	1. barnet	0,53
	2. barnet (ref.)	
	3. barnet +	0,13
Mors alder ved fødsel		0,10
Mors alder ved fødsel kvadrert		-0,003
Fars alder ved fødsel		
Fars alder ved fødsel kvadrert		-0,02
Civil status	Gift	0,91
	Samboer (ref.)	
Fars opprinnelsesland	Innvandrerbakgrunn	-3,52
	Ikke innvandrerbakgrunn (ref.)	
Mors opprinnelsesland	Innvandrerbakgrunn	-0,21
	Ikke innvandrerbakgrunn (ref.)	
Permisjonslengde	42 uker (ref.)	
	52 uker	2,55
Mors inntekt i fødselsår NOK 10 000		0,52
Mors inntekt kvadrert		-0,002
Fars inntekt i fødselsår NOK 10 000		0,02
Fars inntekt kvadrert		-0,00
Mors andel av fars inntekt	- 25 prosent (ref.)	
	26-50 prosent	2,68
	51-75 prosent	4,82
	76-100 prosent	5,73
	over 100 prosent	-3,69
Mors utdanningsnivå	Grunnskole (ref.)	
	Videregående skole	1,14
	Universitet/høgskole - lavere grad	1,73
	Universitet/høgskole - høyere grad	4,06
Fars utdanningsnivå	Grunnskole (ref.)	
	Videregående skole	2,15
	Universitet/høgskole - lavere grad	2,19
	Universitet/høgskole - høyere grad	2,58
Næring mor jobber innenfor	Primær	5,89
	Produksjon	1,96
	Privat service	2,10
	Finansiell tjenesteyting	1,67
	Undervisning	1,22
	Helse og sosial service (ref.)	
	Offentlig adm., forskning, interesseorg.	2,22
	Kulturell tjenesteyting	1,11
	Primær	-0,26
	Produksjon	0,42
Næring far jobber innenfor	Privat service	-0,90
	Finansiell tjenesteyting	-1,21
	Undervisning	1,35
	Helse og sosial service (ref.)	
	Offentlig adm., forskning, interesseorg.	0,19
	Kulturell tjenesteyting	-0,80
	Deltid	-1,17
Mors arbeidstid	Fulltid (ref.)	
Konstant		-31,61
Antall observasjoner		181 987

¹Tall uthevet i kursiv = ikke signifikante.

¹ Vi har ikke eksakte opplysninger om foreldrene er samboende. I denne analysen er kun barn hvor begge foreldrene er registrert inkludert, og i barnets første leveår vil foreldrene i stor sannsynlighet bo sammen.

Referanser

- Akselsen, A., G. Dahl, J. Lajord og Ø. Sivertstøl (2000): *FD-trygd. Variabelliste*, Notater 2000/70, Statistisk sentralbyrå.
- Aldous, J., G. M. Mulligan, og T. Bjarnason, (1998): "Fathering over Time: What makes the Difference?" *Journal of Marriage and the Family*, **60**:809-820.
- Bernhardt, E. (2000): "Familj och karriär". *VälfärdsBulletinen*, **4**: 4-5, Statistiska centralbyrån.
- Brandth, B. og E. Kvande (1999): "Refleksive fedre", i A-M. Jensen, E. Backe-Hansen, H. Bache-Wiig og K. Heggen (red.): *Oppvekst i barnets århundre*, Ad Notam Gyldendal: Oslo.
- Brandth, B. og E. Kvande (2001): "Flexible Work and Flexible Fathers", *Work, Employment & Society*, **15**:251-267.
- Danielsen, K. og T. Lappgård (2003): "Tid er viktig når barn blir født - om ulik bruk av lønnet fødselspermisjon", *Samfunnsspeilet* 5, 2003, Statistisk sentralbyrå.
- Kitterød, R. H. (2002a): "Store endringer i småbarnsforeldres dagligliv". *Samfunnsspeilet*, 4-5, 2002:14-31, Statistisk sentralbyrå.
- Kitterød, R. H. (2002b): "Utdanning og ulikhet? En diskusjon av utdanningsnivåets betydning for deling av husarbeid blant småbarnsforeldre". *Sosiologisk Tidsskrift*, **3**:179-208.
- Lappgård, T. (2000): "New fertility trends in Norway". *Demographic Research* Vol. 2/3 (www.demographic-research.org/Volumes/Vol2/3).
- NOU 1995:27: "Pappa kom hjem". Oslo, Statens forvaltningstjeneste.
- Pettersen, S. V. (2003): "Halvparten av fedrene vil ha lengre kvote" *Samfunnsspeilet* 5, 2003, Statistisk sentralbyrå.
- Rikstrygdeverket (2003): *Folketrygden. Nøkkeltall 2002*, 01/2003.
- Sundstöm, M. og A-Z. E. Duvander (2002): "Gender division of childcare and the sharing of parental leave among new parents in Sweden", *European Sociological Review*, **18**:433-447.
- Texmon, I. (1999): "Samliv i Norge mot slutten av 1900-tallet. En beskrivelse av endring og mangfold", vedlegg i NOU 1999:25 "Samboere og samfunnet". Oslo: Statens forvaltningstjeneste.

Tid er viktig når barn blir født – om ulik bruk av lønnet fødselspermisjon

Majoriteten av norske kvinner har opparbeidet seg rett til lønnet fødselspermisjon, men noen grupper skiller seg ut som større brukere enn andre. Generelt kan en si at dette gjelder første- og andregangsfødende, kvinner mellom 30-34 år, kvinner uten innvandrerbakgrunn, kvinner som ikke studerer og kvinner med høyere utdanning. Mye tyder på at tidsaspektet er viktigere enn det økonomiske aspektet for hvilken ordning som velges. Kvinner ser på fødselspermisjonen som et velferdsgode, og velger ordning ut fra hva som gir mest tid med barnet det første året.

*Kirsten Danielsen og
Trude Lappegård*

Gjennom en sjenerøs fødselspermisjonsordning bidrar den norske velferdsstaten til at kvinner både kan ha en yrkeskarriere og få barn. Hensikten med den norske fødselspermisjonsordningen har vært å bygge bro mellom barneomsorgen og yrkesdeltakelsen. Fødselspermisjonsordningen skal sikre at yrkesaktive kvinner kan vende tilbake til jobb etter endt permisjon, samt bidra til at menn i større grad tar del i omsorgen for barnet den første tiden etter fødselen (NOU 1996:13). Lønnet fødselspermisjon blir gitt alle som oppfyller kravet om å ha vært tilknyttet yrkeslivet en viss periode før fødselspermisjonstiden begynner. I Norge er andelen kvinner i arbeidsstyrken høy, noe som innebærer at svært mange norske kvinner har opparbeidet seg permisjonsrettigheter når de får barn. Den nordiske velferdsstaten blir gjerne trukket frem som et godt eksempel på hvordan familiepolitiske ordninger gjør det mulig for kvinner å kombinere barneomsorg og yrkesdeltakelse. Fruktbarheten generelt i Europa har vært synkende de siste tiårene, men norske kvinner ligger godt over gjennomsnittet. I tillegg til at fruktbarheten er relativt høy i Norge, er også kvinneandelen på det norske arbeidsmarkedet høyere enn i mange andre europeiske land. Kvinners mulighet til å kombinere barneomsorg med yrkeskarriere varierer innenfor ulike velferdsstater, og den norske fødselspermisjonsordningen blir gjerne trukket frem som en av verdens beste.

Kvinner som har opparbeidet seg rett til lønnet fødselspermisjon, har i prinsippet tre ulike alternativer å velge mellom. De kan velge lang fødselspermisjon, som vil si permisjon i 52 uker med 80 prosent lønnskompensasjon, eller de kan velge kort fødselspermisjon, som vil si 42 uker permisjon med 100 prosent lønnskompensasjon. De kan også velge tidskonto, som vil si at de har mulighet til å forlenge fødselspermisjonsperioden utover ett år ved å jobbe deltid. I 2002 var det kun 2,2 prosent av alle som mottok fødselspenge som brukte tidskontoordningen, og vi vil derfor se bort fra denne ordningen her. Fødselspermisjonen (med unntak av en "mødrekvote" på ni uker og en "fedrekvote" på fire uker) kan i prinsippet deles likt mellom foreldrene. Det er imidlertid svært få fedre som benytter mer permisjon enn sine fire eksklusive uker (Rikstrygdeverket).

I denne artikkelen skal vi se nærmere på to forhold. Det ene er hvilke kvinner som har rett til lønnet fødselspermisjon og hvilke kvinner som har opparbeidet seg en slik rettighet. Det andre vi skal se nærmere på, er hvilke forskjeller det er mellom kvinner som velger de to ulike ordningene med

Kirsten Danielsen er prosjektmedarbeider i HELTEF, Stiftelse for helsetjenesteforskning (kdan@heltef.no).

Trude Lappegård er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning (trude.lappegard@ssb.no).

kort eller lang fødselspermisjon. Artikkelen er basert på den empiriske delen i Kirsten Danielsens hovedoppgave "Likestilling når barn blir født? – en sammenligning av kvinner med og uten rett til lønnet fødselspermisjon, og kvinner som velger ulike fødselspermisjonsordninger" (Danielsen 2003).

Det er brukt to datakilder i artikkelen. Data som viser utviklingen over tid er hentet fra Rikstrykdeverkets løpende statistikk, mens data som viser variasjoner mellom grupper av kvinner, er hentet fra FD-trygd (se boks om Forløpsdatabasen-trygd), og er basert på data fra 1997. Dette er noen år gamle tall, men det er liten grunn til å tro at det har skjedd vesentlige endringer som har påvirket variasjonen mellom grupper av kvinner. I dette året ble det født rundt 59 000 barn. For å gjøre tallene mest mulig sammenlignbare, ble flerfødsler, utvandrede og personer med mange inkonsistente opplysninger sensurert bort. Dette gjorde at 49 635 kvinner inngikk i analysen.

Tre av fire med rett til lønnet fødselspermisjon

Det har siden utvidelsen av fødselspermisjonsordningen i 1993 vært en stabil andel kvinner som har opparbeidet seg rett til lønnet fødselspermisjon. I dag har tre av fire rett til slik permisjon. Den stabile andelen kvinner som tar lønnet fødselspermisjon, har sammenheng med at andelen kvinner i arbeidsstyrken har vært stabil.

Selv om majoriteten av norske kvinner har opparbeidet seg rett til lønnet fødselspermisjon, er det forskjeller mellom grupper av kvinner i hvor stor denne andelen er. Det kan være ulike grunner til at noen ikke har opparbeidet seg rett til lønnet fødselspermisjon gjennom deltakelse i yrkeslivet. Noen kan være under utdanning og av den grunn ikke hatt mulighet til å opparbeide seg rettigheter. Kvinner vil også ha ulike preferanser når det gjelder familieliv og yrkeskarriere.

Figur 1 viser at andelen som har opparbeidet seg rett til lønnet fødselspermisjon, var nesten like stor blant førstegangsfødende og kvinner som fikk sitt andre barn, mens andelen var en del lavere blant kvinner som fikk sitt tredje barn. Det var altså en lavere andel kvinner som oppfylte kravene til fødselspermisjonsrettigheter blant dem som fikk sitt tredje barn enn blant dem som fikk sitt første og andre barn. Dette kan ha sammenheng med at flere har valgt å gå ut av yrkeslivet når de har fått flere barn, eller de kan ha jobbet så lite at de ikke har opparbeidet seg rett til lønnet fødselspermisjon.

Andelen som har opparbeidet seg rett til lønnet fødselspermisjon, varierer også etter kvinnens alder. Den er størst blant kvinner i aldersgruppen

Forløpsdatabasen-trygd (FD-trygd)

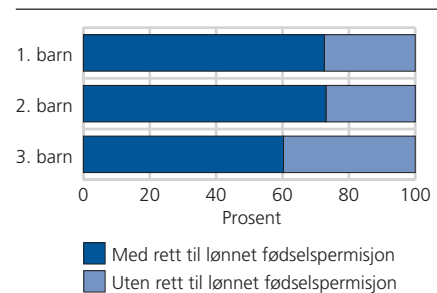
Analysene i denne artikkelen er basert på registerdata, FD-trygd, fra perioden 1993-1998. FD-trygd er en forløpsdatabase tilrettelagt i Statistisk sentralbyrå. Databasen har opplysninger tilbake til 1992 og blir oppdatert årlig. Til denne analysen har vi kun opplysninger til og med 1998. Fra databasen har vi opplysninger om en rekke områder, som demografi, utdanning, arbeidsdeltakelse og inntekt. For nærmere beskrivelse av hvilke opplysninger som er med i FD-trygd, se Akselsen mfl. 2000.

Fødselspenger

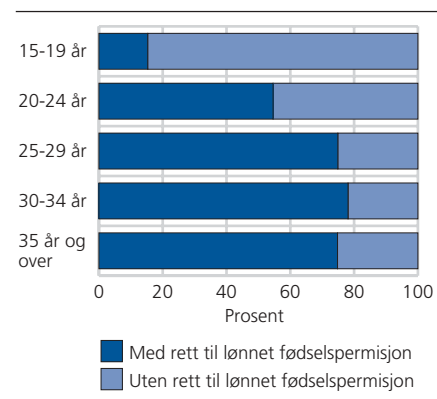
Fødselspengeperioden er enten 52 uker med 80 prosent lønnskompensasjon eller 42 uker med 100 prosent lønnskompensasjon, om en ikke velger tidskontoordning. Hoveddelen av fødselspermisjonen kan deles likt mellom foreldrene, men mor har en egen mødrekvote og far en egen fedrekvote – tre uker før fødselen og seks uker etter fødselen er forbeholdt mor og fire uker er forebeholdt far. Grunnlaget for å motta fødselspenger er knyttet til yrkesdeltakelse, og for å ha rett til fødselspenger må moren ha vært yrkesaktiv i minst seks av de ti siste månedene før stønadsperioden begynner, samt ha en inntekt som på årsbasis ikke er mindre enn halve grunnbeløpet. For at faren skal ha rett til fødselspenger, må han ha vært yrkesaktiv med pensjonsgivende inntekt i seks av de siste ti månedene før hans del av stønadsperioden. Dette gjelder imidlertid ikke for fedrekvoten som fortsatt er knyttet til mors opptjeningsrettigheter.

Kilde: Barne- og familiedepartementet.

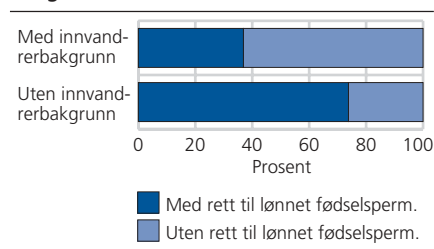
Figur 1. Andel kvinner med og uten rett til lønnet fødselspermisjon, etter første, andre og tredje fødsel. Prosent

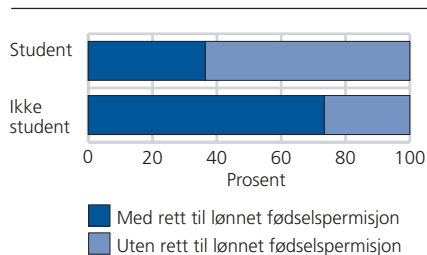
Figur 2. Andel kvinner med og uten rett til lønnet fødselspermisjon, etter alder. Prosent

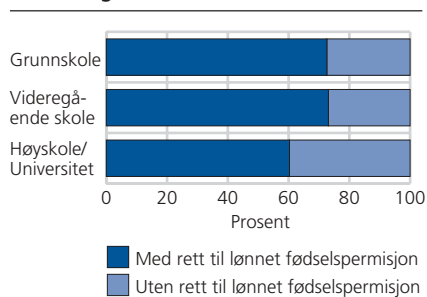
Figur 3. Andel kvinner med og uten rett til lønnet fødselspermisjon, etter innvandrerbakgrunn. Prosent

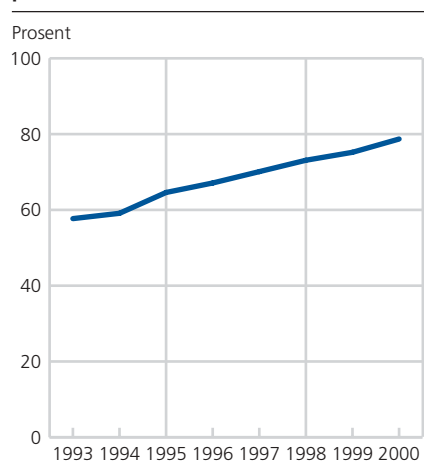
Figur 4. Andel kvinner med og uten rett til lønnet fødselspermisjon, etter studentstatus. Prosent

Figur 5. Andel kvinner med og uten rett til lønnet fødselspermisjon, etter utdanning. Prosent

Figur 6. Andel kvinner som velger ordningen med 52 uker permisjon med 80 prosent lønn

Kilde: Rikstrygdeverket.

30-34 år, mens den er lik for kvinner i aldersgruppene 25-29 år og de over 35 år (figur 2). At andelen er lavest blant de yngste, må ses i sammenheng med at mange av de unge vil være under utdanning når de får barn.

Hvorvidt kvinnene er gift eller ikke, har liten betydning for andelen som har opparbeidet seg rett til lønnet fødselspermisjon. Det er derimot store forskjeller mellom kvinner med og uten innvandrerbakgrunn (figur 3). Til kvinner med innvandrerbakgrunn regnes kvinner som er født i utlandet av to utenlandsfødte foreldre, og personer født i Norge av to utenlandske foreldre. Blant kvinner med innvandrerbakgrunn er det kun litt over en tredjedel av kvinnene som har opparbeidet seg rett til lønnet fødselspermisjon. Det er imidlertid viktig å understreke at kvinner med innvandrerbakgrunn er en lite homogen gruppe sammensatt av mennesker fra nærmere 200 forskjellige nasjonaliteter. Kvinner fra vestlige land vil i større grad være mer lik kvinner uten innvandrerbakgrunn enn kvinner fra ikke-vestlige land. Mange kvinner fra ikke-vestlige land velger et mer tradisjonelt familiemønster og deltar dermed ikke i yrkeslivet på samme måte som kvinner uten innvandrerbakgrunn (Lappegård 2001).

Som figur 4 viser, er det naturlig nok en høyere andel som ikke har opparbeidet seg rett til lønnet fødselspermisjon blant dem som er registrerte som studenter enn dem som ikke er det. Det er en del forskjeller i utdanningsnivå mellom dem som har opparbeidet seg rett til lønnet fødselspermisjon og dem som ikke har det (figur 5). Blant dem uten utdanning utover grunnskolen er det noe under halvparten som har opparbeidet seg rett til lønnet fødselspermisjon, mens det blant dem med utdanning på høgskole- og universitetsnivå var nærmere 90 prosent.

Så langt har vi sett at selv om majoriteten av norske kvinner opparbeider seg rett til lønnet fødselspermisjon, er det forskjeller mellom grupper av kvinner, og noen grupper skiller seg ut som større brukere enn andre. Generelt kan en si at dette gjelder første- og andregangsfødende, kvinner mellom 30-34 år, kvinner uten innvandrerbakgrunn, kvinner uten studenttilknytning og kvinner med høyere utdanning. Lønnet fødselspermisjon er direkte knyttet til yrkesdeltakelse, og det vil være forskjeller mellom kvinner i ulike livsfaser i hvor sterk denne tilknytningen er (jf. studenter), og det vil være forskjeller mellom grupper av kvinner i hvor sterk yrkestilknytning de ønsker å ha.

Flere velger lang fødselspermisjon

Gjennom hele 1990-tallet har andelen kvinner som har opparbeidet seg rett til lønnet fødselspermisjon vært stabil, men i samme tidsperiode har det skjedd endringer i hvilken ordning som velges. I 1993 var det 57,7 prosent som valgte ordningen som ga mulighet til å være hjemme et helt år med redusert lønn. Frem til 2000 økte denne andelen med hele 21 prosentpoeng til 78,7 prosent (figur 6). At stadig flere velger ordningen som gir mulighet for lengst mulig permisjon, kan ha sammenheng med flere forhold. Det kan ha sammenheng med at det har blitt mer akseptert å ta et lenger avbrekk fra yrkeslivet i forbindelse med en barnefødsel, og at mange oppfatter at det å være lengst mulig hjemme, er det beste for barnet. Det kan også ha sammenheng med at flere har råd til å være borte fra jobben et helt år med redusert lønn, og at det er begrenset tilbud om barnepass for barn under ett år i Norge.

Hvilken ordning som velges, kan variere mellom ulike grupper kvinner, både i forhold til hva som er økonomisk hensiktsmessig og hva som er tidsmessig gunstig. Figur 7 viser at hvorvidt kvinnene velger ordningen med kort eller lang fødselspermisjon, varierer med hvilken plass i rekkefølgen barnet som blir født, har. Førstegangsfødende velger i større grad lang permisjon enn andre- og tredjegangsfødende. Når kvinner får sitt første barn, er dette en helt ny situasjon som mange ønsker tid til å tilpasse seg. At andelen, som velger ordningen som gir mulighet for lengst mulig permisjon, går ned med andre og tredje fødsel, kan ha sammenheng med flere forhold. Noen ønsker kanskje ikke å ha like langt avbrudd fra jobben når de allerede har en eller to fødselspermisjoner bak seg. Det kan også ha sammenheng med at flere reduserer arbeidstiden sin etter at de har fått barn, og at det av den grunn ikke er like hensiktsmessig å ha lengst mulig permisjon. For tredjegangsfødende skal en ikke se bort ifra at andelen som har opparbeidet seg rett til lønnet permisjon, er lavere i denne gruppen, og at de dermed kan være en mer selektert gruppe enn første- og andregangsfødende.

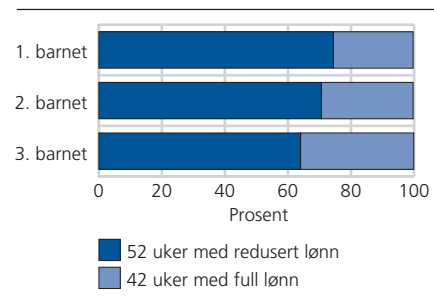
I figur 8 ser vi hvordan valg av fødselspermisjonsordning varierer i forhold til utdanningsnivå, næringsgruppe og arbeidstid. Det er noen forskjeller mellom kvinner med ulikt utdanningsnivå i hvor mange som velger ordningen med lang fødselspermisjon. Den største forskjellen finner en mellom kvinner med utdanning på grunnskolenivå og kvinner som har utdanning fra videregående skole og på høyskole- og universitetsnivå. Det er små forskjeller mellom kvinner som har utdanning fra videregående skole og kvinner som har utdanning på høyskole- og universitetsnivå. Kvinner som har utdanning på grunnskolenivå skiller seg ut fra de andre gruppene og har lavere andel som velger ordningen med lang fødselspermisjon.

Det er større variasjoner i hvilken fødselspermisjonsordning som velges etter hvilken næringsgruppe kvinnene jobber innenfor enn etter utdanningsnivå. De høyeste andelenene som velger ordningen med lang fødselspermisjon, finner en blant kvinner som jobber innenfor finansiell og foretningmessig tjenesteyting, offentlig forvaltning, forskning, interesseorganisasjoner og internasjonale organisasjoner, samt produksjon, mens de laveste andelenene finner en blant kvinner som jobber innenfor næringsgruppene kulturell tjenesteyting og primærnærings.

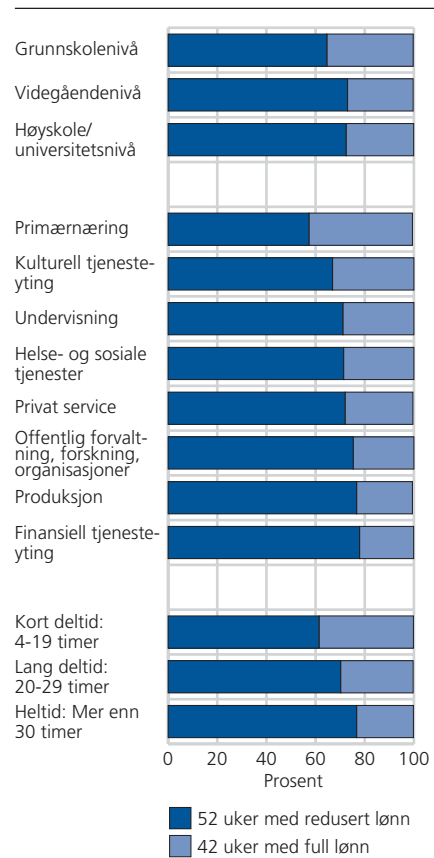
Arbeidstid viser seg å være viktig for hvilken fødselspermisjonsordning som velges. Andelen som velger ordningen med lang fødselspermisjon, er høyest blant dem som jobber heltid og lavest blant dem som jobber deltid. Analyser av inntekt og arbeidstid viser at det økonomiske aspektet ser ut til å ha en viss betydning for kvinnens valg av fødselspermisjonsordning (Danielsen 2003). Det er imidlertid ikke inntekten i seg selv som har størst betydning, men inntektsgrunnlaget de har i kraft av hvor mye de jobber.

Som oppsummering kan vi si at kvinner som jobber heltid og som jobber innenfor næringsgrupper som kan relateres til mange karriereorienterte jobber, i større grad enn andre grupper velger ordningen med lang fødselspermisjon. Det er imidlertid ikke forskjeller mellom de som har høyere utdanning og de som har utdanning fra videregående skole, noe som kan tyde på at det er kvinner i karriereorienterte jobber med ulikt utdanningsnivå. De gruppene som i hovedsak velger ordningen med kort fødselspermisjon, er på sin side kvinner uten høyere utdanning og de som jobber kort deltid. En finner også flere som velger denne ordningen blant de som jobber innenfor næringsgruppene helse og sosiale

Figur 7. Valg av fødselspermisjonsordning, etter første, andre og tredje barn. Prosent

Figur 8. Valg av fødselspermisjonsordning, etter utdanningsnivå, næringsgruppe og forventet arbeidstid. Prosent

tjenester og undervisning enn blant kvinner som jobber innenfor finans og forretningsmessig tjenesteyting.

Tid er viktig når barn blir født

Mye tyder på at TID er et hovedmoment når en skal velge permisjonsordning. Velferdsordningene den norske stat gir, har gjort det unødvendig å velge bort ett ønske til fordel for et annet. Kvinner som kombinerer yrkesliv og familieliv tilpasser seg yrkeslivet på ulike måter. Fordi kvinner jobber i ulike deler av arbeidsmarkedet og det er forskjeller i hvor mye de jobber, vil det være forskjeller i hvordan de skaffer seg mest mulig tid med barnet etter fødselen. Kvinner som jobber deltid har i utgangspunktet mer tid enn kvinner som jobber heltid, og vil ha mindre behov for å ha fri fra yrkeslivet. Kvinner som jobber i "kvinnevennlige" jobber, som gir gode muligheter for fleksible ordninger for å kombinere yrkesliv og barneomsorg, vil også ha mindre behov for å ha lengst mulig avbrudd fra yrkeslivet. Kvinner som derimot har en jobb som gir små muligheter for fleksible ordninger, kan ha større behov for et lengre avbrudd fra yrkeslivet for å få mest mulig tid med barnet.

Ordningen med lønnet fødselspermisjon fungerer fint for å kombinere yrkesdeltakelse og barneomsorg,

men den tradisjonelle bruken av fødselspermisjonsordningen gjør at ordningen i liten grad bidrar til likestilling mellom kvinner og menn i barneomsorgen. For at ordningen med lønnet fødselspermisjon skal bidra til mer likestilling, som er en av målsetningene med ordningen, er det nødvendig at mennene kommer mer på banen. I Lappegårds artikkel Pappa til (hjemme)tjeneste – hvilke fedre tar fødselspermisjon? i dette nummeret av Samfunnsspeilet kan det leses mer om hva som påviker fars bruk av fødselspermisjon. Når fedre blir spurt, er det en stor andel fedre som mener at fødselspermisjon forbeholdt fedrene, bør utvides. I Pettersens artikkel "Halvparten av fedrene vil ha lengre kvote" kan det leses mer om dette.

Referanser

Akselsen, A., G. Dahl, J. Lajord og Ø. Sivertstøl (2000): FD-trygd. Variabelliste, Notater 2000/70, Statistisk sentralbyrå.

Danielsen, K. (2003): *Likestilling når barn blir født? - en sammenligning av kvinner med og uten rett til lønnet fødselspermisjon, og kvinner som velger ulike fødselspermisjonsordninger*. Hovedoppgave i sosiologi, Universitetet i Oslo.

Lappegård, T. (2001): "Fruktbarhet blant innvandrerkvinner: Myter og fakta", *Samfunnsspeilet*, 1, 2001, Statistisk sentralbyrå.

Lappegård, T. (2003): Pappa til (hjemme)tjeneste – Hvilke fedre tar fødselspermisjon? *Samfunnsspeilet*, 5, 2003.

NOU (1996:13): *Offentlige overføringer til barnefamilier*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.

Pettersen, S. V. (2003): "Halvparten av fedrene vil ha lengre kvote" *Samfunnsspeilet*, 5, 2003.

Rikstrygdeverket (2003): *Folketrygden. Nøkkeltall 2002, 01/2003*.

Halvparten av fedrene vil ha lengre kvote

Lengre fedrekvote er populært blant fedre som jobber i det offentlige og blant dem som har partnere med høy utdanning eller inntekt. Bor far i Agder, Rogaland eller på Vestlandet, er lengre kvote mindre populært, det samme gjelder om han jobber heltid eller overtid eller tjener over 350 000 kroner. Men mors yrkestilknytning er mindre viktig for fars holdning enn vi hadde antatt. Dette fremgår av Statistisk sentralbyrås Barne-tilsynsundersøkelse 2002.

I den senere tid har det vært mye oppmerksomhet rundt fedres uttak av fødselspermisjon, og spesielt uttaket av fedres øremerkede permisjonsordning på fire uker – fedrekvoten. Både Regjeringens Familiemelding og nye forskningspublikasjoner har satt nytt fokus på fedres deltakelse i omsorgen for småbarn, og fordeler og ulemper ved en utvidelse av dagens fedrekvote. Vi skal i denne artikkelen se nærmere på mødres og fedres ønskede lengde på fedrekvoten, slik den kommer til uttrykk i Statistisk sentralbyrås Barne-tilsynsundersøkelse 2002. Videre undersøker vi hvilke grupper av fedre som er interessert i en fedrekvote ut over dagens ordning.

Silje Vatne Pettersen

Før fedrekvoten ble innført, var det få fedre som tok fødselspermisjon. Et av formålene med innføringen av fedrekvoten var derfor å "tvinge" fedre til å ta aktiv del i omsorgen for barnet det første leveåret, og indirekte "...styrke farens plass i barnets liv..." (St.meld. nr. 4, 1988-89). Det var et politisk mål å likestille tid brukt på barneomsorg, både for å fremme farsrollen, og for å gjøre det lettere for mødre å være i arbeidslivet.

Norge var først i verden med å innføre fedrekvote (Brandth og Kvande 2003). Fra og med 1. april 1993 ble fire uker av den totale fødselspermisjonen på 42/52 uker¹ forbeholdt far. Dersom far ikke fyller vilkårene for rett til permisjon, eller velger å ikke benytte seg av ordningen, vil de fire ukene falle bort og trekkes fra den totale fødselspermisjonen. Utbetalingen av fødselspenger under permisjonen er begrenset til seks ganger folketrygdens grunnbeløp og er delvis avhengig av mors yrkesdeltakelse før fødselen (se boks om Fedrekvoten).

På lengre sikt ønsket man at fedrekvoten også skulle føre til at fedre brukte en større del av fødselspermisjonen enn de fire øremerkede ukene (St.meld. nr. 29, 2002-2003), for eksempel ved å dele foreldrepermisjonen med mor (tabell 1). For videre å oppmuntre til dette ble fedre med barn født 1. juli 2000 eller senere gitt *selvstendig opptjeningsrett*, det vil

Svangerskaps- permisjon	Barsel- permisjon	Fødselpengemottaker		Totalt
		Fedre- kvote	Foreldre- permisjon	
Mor	Mor	Far	Mor eller far	
3 uker	6 uker	4 uker	29 uker 100 pst. dekning 39 uker 80 pst. dekning	42 uker 100 pst. dekning 52 uker 80 pst.dekning

Kilde: Rikstrygdeverket (2003a), Brandth og Kvande (2003).

Silje Vatne Pettersen er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning (silje.vatne.pettersen@ssb.no).

Fedrekvoten

- Fra og med 1. april 1993 er fire uker av fødselspermisjonen forbeholdt far. Disse ukene kan ikke overføres til mor.
- For at far skal ha rett til fedrekvoten må både mor og far fylle vilkårene for rett til fødselspenger.
 - Mor må ha arbeidet i minst 50 prosent stilling.
 - Far må ha hatt pensjonsgivende inntekt i minst 6 av de 10 siste månedene før stønadstifelle starter.
 - Fars inntekt må på årsbasis ikke være mindre enn halve grunnbeløpet (1. mai 2002: 27 085 kroner).
 - I disse fire ukene får far utbetalt fødselspenger basert på fars egen inntekt når hans stønadstifelle starter, men etter den stillingsbrøk mor hadde før fødselen. Endringer i vilkårene fra og med 1. juli 2000 innebærer at far kan få fødselspenger etter sin egen stillingsbrøk dersom mor arbeidet 75 prosent stilling eller mer.
- Fødselspenger begrenses oppad til seks ganger folketrygdens grunnbeløp (1. mai 2002: 54 170 kroner · 6 = 325 020 kroner).
- Mor har anledning til å være hjemme samtidig som far tar ut fedrekvoten.

Permisjon ut over fedrekvoten

- For barn født 1. juli 2000 eller senere har fedre rett til ordinære fødsels- og adopsjonspenger utover fedrekvoten basert på *egen opptjening og egen stillingsbrøk*, uavhengig av mors yrkesdeltakelse før fødselen.
- Retten gjelder bare hvis det foreligger et omsorgsbehov, det vil is at mor går ut i arbeid eller utdanning, eller er for syk til å ta seg av barnet. Far har ikke rett til fødselspenger hvis mor samtidig er hjemme og tar seg av barnet.
- Dersom moren *etter* fødselen arbeider minst 75 prosent av full arbeidstid, får faren fødselspenger tilsvarende sin egen stillingsandel. Arbeider moren mindre enn 75 prosent av full arbeidstid, reduseres farens fødselspenger tilsvarende reduksjonene i morens arbeidstid.
- Fødselspenger begrenses oppad til seks ganger folketrygdens grunnbeløp (1. mai 2002: 54 170 kroner · 6 = 325 020 kroner).

Kilde: Rikstrygdeverket (2003b, 2002, 2001).

si rett til fødselspenger utover fedrekvoten helt uavhengig av mors yrkesdeltakelse før fødselen. Tidligere hadde fars rett til fødselspenger vært avhengig av mors yrkesdeltakelse, på samme måte som for fedrekvoten.

Få fedre tar mer permisjon enn fire uker

Tiltakene de senere årene har altså hatt som mål å få flere fedre til å ta ut fødselspermisjon, både fedrekvoten og ukene far kan dele med mor. Den øremerkede fedrekvoteordningen har gjort at et stort flertall av fedre som har rett til permisjonen, benytter seg av den², men verken kvoteordning eller selvstendig opptjeningsrett har i særlig grad klart å stimulere fedre til å ta ytterligere fødselspermisjon (jf. Lappegårds artikkel i denne utgaven av Samfunnsspeilet). Barne- og familiedepartementet uttrykker i familiemeldingen at færre fedre enn forventet tar ut permisjon utover fedrekvoten, og foreslår å utvide foreldrepermisjonsretten slik at flere fedre får rett til permisjon (St.meld. nr. 29, 2002-2003). I tillegg foreslås det på lengre sikt å utvide fedrekvoten ved å forlenge foreldrenes samlede permisjonstid. I media antydes det at regjeringspartiene ønsker å utvide fedrekvoten med seks uker, til ti ukert: totalt (Aftenposten 29.04.2003). En utvidelse av selve fedrekvoten er også anbefalt av Brandth og Kvande (2003) som den mest effektive måten å få fedre til å ta mer permisjon på.

Banetilsynsundersøkelsen 2002 og fedrekvoten

Våren 2002 gjennomførte Statistisk sentralbyrå en undersøkelse om barnefamiliers tilsynsordninger, yrkesdeltakelse og bruk av kontantstøtte på oppdrag fra Barne- og familiedepartementet. Undersøkelsen er en oppfølging av lignende undersøkelser i 1998 og 1999. I 2002 ble det for første gang inkludert et åpent spørsmål om ønsket lengde på fedres fødselspermisjon. Spørsmålet ble stilt til mødre med barn født i 1996 eller senere, og til fedre dersom mor var samboer eller gift. Spørsmålet lød slik: "I dag er fire uker av fødselspermisjonen forbeholdt fedre. Hvor mange uker synes du at denne perioden ideelt sett burde være? Vi forutsetter at dette ikke innvirker på lengden av den totale permisjonen."

Spørsmålet er interessant sett i sammenheng med dagens debatt rundt lengden på fedrekvoten, og de ulike tiltakene som er satt i verk for å få far til å ta ut mer omsorgspermisjon enn de øremerkede fire ukene. Riktignok gir det oss kun informasjon om hva mor og far ideelt sett kunne tenke seg, og sier ingen ting om antall uker mor og far faktisk vil ta ut i fødselspermisjon. Likevel har vi her en mulighet til å undersøke mødres og fedres syn på lengre fedrekvote, under forhold som ikke går utover nåværende rettigheter. I denne analysen presenterer vi kun tall for samboende eller gifte mødre og fedre, ettersom det kun er i disse tilfellene både mor og far har fått spørsmål om ønsket lengde på fedrekvoten.

Nesten halvparten vil ha lengre fedrekvote

Banetilsynsundersøkelsen 2002 viser at 53 prosent av mødrene og 53 prosent av fedrene synes at fire uker eller mindre av fødselspermisjonen skal forbeholdes far (figur 1)³. 34 prosent av både mødrene og fedrene ønsker en fedrekvote på mellom fem og elleve uker, mens 13 prosent av mødrene og 14 prosent av fedrene ønsker en fedrekvote på tolv eller flere uker. Med andre ord ønsker nesten halvparten en lengre fedrekvote, mens den andre halvparten i hovedsak vil beholde dagens ordning⁴.

Det er bemerkelsesverdig at svarfordelingene for mødre og fedre er så sammenfallende. Her er det naturlig å spørre seg om far, som ble intervjuet etter mor, er påvirket av hva mor har svart. Når vi ser på fordelingen av hva mødre og deres partnere eller ektemenn foretrekker, er det likevel forskjeller (tabell 2)⁵. I 41 prosent av tilfellene har mor og far ulike preferanser. Her er det interessant at far like ofte som mor er den som ønsker en fedrekvote på mer enn fire uker (ca. 20 prosent). Det er samsvar mellom foreldrenes preferanser blant 59 prosent av parene. Her er det fire uker fedrekvote eller mindre som er det foretrukne alternativet (32 prosent). Tallene på parnivå viser altså at et flertall av parene er enige på dette området, og pri-

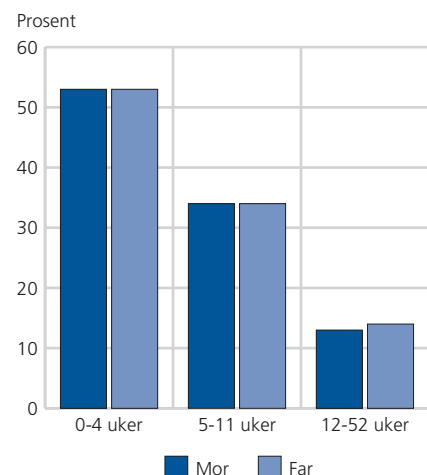
Om Banetilsynsundersøkelsen 2002

Våren 2002 gjennomførte Statistisk sentralbyrå en undersøkelse om barnefamiliers tilsynsordninger, yrkesdeltakelse og bruk av kontantstøtte på oppdrag fra Barne- og familiedepartementet. Lignende undersøkelser ble foretatt i 1998 og 1999. Målet med undersøkelsen i 2002 var å gi en beskrivelse av barnefamiliers atferd, valg og holdninger på arenaer som berøres av innføringen av kontantstøtte, samt å gi en bred oversikt over bruk av, og ønsker om, ulike tilsynsordninger for barn.

Hovedutvalget for undersøkelsen består av mødre med barn født i 1996 eller senere. Mødre med barn født 1. januar 1999 eller senere, det vil si i kontantstøttealder, er overrepresentert i utvalget. Ved beregning av tall på grunnlag av hele datamaterialet må det justeres for denne skjevheten ved hjelp av vektning. Det ble oppnådd intervju med 82 prosent av mødrene som ble kontaktet. Der mødre er gift eller samboende, ble også fedrene intervjuet. Intervjuene ble foretatt per telefon. I alt ble 3 176 mødre og 2 166 fedre intervjuet direkte.

Resultatene fra undersøkelsen finnes i Statistisk sentralbyrås Rapport 2003/9 Barnefamiliers tilsynsordninger, yrkesdeltakelse og bruk av kontantstøtte våren 2002. http://www.ssb.no/emner/03/04/30/rapp_kontantstotte/rapp_200309/

Figur 1. Gifte og samboende mødre og fedre, etter ønsket lengde på fedrekvoten i uker. Prosent

Kilde: Banetilsynsundersøkelsen 2002.

mært ønsker en fedrekvote som er lik eller kortere enn dagens ordning. Det er større uenighet om en fedrekvote på mer enn fire uker.

I resten av artikkelen skal vi konsentrere oss om hvilke faktorer som kan påvirke gifte eller samboende fedres syn på fedrekvotens lengde. Vi vil også undersøke hvilke fedre som ønsker en fedrekvote utover dagens ordning. Etter som fedreutvalget er splittet i to i synet på en lengre fedrekvote, er det interessant å undersøke om det er skarpe forskjeller mellom de to "gruppene" av fedre.

Vi vet lite om holdninger til fedrekvoten, men mer om bruk

Generelt er det gjort få analyser av fedres holdninger til fødselspermisjonens lengde. Ett unntak er en studie fra 1997 (Brandth og Øverli 1998) hvor man fant at 61 prosent av fedre med småbarn vurderte det som positivt å øke fedrekvoten til åtte uker. Det var småbarnsfedre som hadde tatt ut lengst fødselspermisjon som oftest var enige i forslaget.

Derimot finnes det en del forskning som gjelder faktisk permisjonsbruk som også kan ha betydning for fars holdninger. Flere studier finner at det er faktorer knyttet til arbeidslivet som har størst betydning for fedres bruk av fedrekvote og foreldrepermisjon (Brandth og Øverli 1998,

Brandth og Kvande 2003). At både mor og far har gode, stabile jobber, relativt høy yrkesposisjon, god inntekt og er ansatt i det offentlige har betydning for bruken av begge permisjonsordningene (Brandth og Øverli 1998, Alfredsén 1999).

Analysen basert på data fra før fedre fikk selvstendig opptjeningsrett, tyder imidlertid på at det spesielt er mødres tilknytning til arbeidslivet som har betydning for uttaket av fedrekvoten og ytterligere permisjon (Alfredsen 1999, Brandth og Øverli 1998), og at lengden på fars permisjon ofte er et spørsmål om når mor ønsker å gå tilbake på jobb (jf. Lappegårds artikkel i dette nummeret av Samfunnsspeilet). Det er karrierkvinner med en høy posisjon og et hektisk arbeidsliv som får fedre til å ta større del av omsorgen i form av lang permisjon. Vi ser motsatt tendens når far har tidkrevende høystatusjobb og mor har lav utdanning, lav inntekt og arbeider deltid. Da er det mor som tar ansvaret for barneomsorgen (Brandth og Øverli 1998, Brandth og Kvande 2003, Alfredsén 1999). Det er dermed naturlig å forvente at det særlig er fedre med en "karrierepartner" som synes fedrekvoten kan forlenges utover dagens ordning på fire uker.

Barnetilsynsundersøkelsen 2002 gir opplysninger om mors og fars arbeidstid, sektor, og om de innehar en ledende stilling. I tillegg finner vi registerinformasjon om inntekt og fullført utdanning. Ved hjelp av denne informasjonen kan vi undersøke om mors og fars arbeidstilknytning og sosioøkonomiske nivå også har betydning for fars ønskede lengde på fedrekvoten. I tillegg benytter vi et spørsmål om fedre og mødre har anledning til å redusere stillingen de er i nå, og antar at fedre som har fleksibiliteten som ligger i en slik mulighet, er mer interessert i en lengre fedrekvote. Samtidig er det mu-

Tabell 2. Foreldres ønskede lengde på fedrekvoten. Antall og prosent. Vektet

	Antall	Prosent
I alt	1 364	100
Mor og far ønsker fire uker eller mindre fedrekvote	435	32
Mor og far ønsker mer enn fire uker fedrekvote	373	27
Mor ønsker fire uker eller mindre fedrekvote, far ønsker mer	269	20
Far ønsker fire uker eller mindre fedrekvote, mor ønsker mer	287	21

Kilde: Barnetilsynsundersøkelsen 2002, Statistisk sentralbyrå.

lig at mangel på en slik fleksibilitet kan føre til at enkelte fedre som er hardt presset i arbeidet sitt, og som ikke klarer å sette egne grenser, er interessert i legitimeringen av fraværet fra arbeidsplassen som en lovmessig forlenget fedrekvote eventuelt vil gi.

Vi antar altså at mors og fars arbeidstilknytning, inntekt og utdanning har betydning for fars syn på fedrekvotens lengde. I tillegg kan demografiske faktorer slik som sivilstatus, fødeland, bosted og antall barn være med på å påvirke fars holdning.

Lengre fedrekvote lite populært blant selvstendig næringsdrivende, men ønskes av de med kort arbeidstid

Tabell 3 viser andelen gifte eller samboende fedre som ønsker en fedrekvote på fire uker eller mindre og fedre som ønsker en lengre fedrekvote, blant ulike grupper av fedre. Her er manglende og uoppgitte svar tatt ut av analysen. Det er 53 prosent som ønsker fire uker eller kortere fedrekvote, mens 47 prosent av fedrene ønsker en fedrekvote utover dagens ordning.

Det er en høyere andel blant de som arbeider i offentlig sektor enn de som arbeider i privat sektor som ønsker lengre fedrekvote enn fire uker (53 og 46 prosent), mens kun 39 prosent av de som er selvstendig næringsdrivende ønsker lengre fedrekvote. Fedre som har ledende stillinger ser ikke ut til å skille seg nevneverdig fra andre fedre når det gjelder holdninger til lengden på fedrekvoten, mens de som mener de har mulighet til å redusere stillingen, er langt mer positive til en utvidet ordning enn fedre som ikke har denne muligheten (henholdsvis 51 og 43 prosent). Fars arbeidstid på intervju-tidspunktet ser også ut til å ha noe betydning for hans preferanser. Jo kortere arbeidstid, desto større er sannsynligheten for at far ønsker lengre fedrekvote. Fedre som er i permisjon eller ikke er yrkesaktive på intervju-tidspunktet, foretrekker også lengre fedrekvote (henholdsvis 54 og 52 prosent).

Resultatene angående fars arbeidstilknytning og holdninger til lengden på fedrekvoten samsvarer med det vi kunne forvente, selv om holdningene generelt varierer relativt lite mellom fedre med ulik arbeidstilknytning. Det er særlig fedre som er selvstendig næringsdrivende som ikke ønsker lengre fedrekvote, og fedre som arbeider korte uker som er mest positive til en forlenget ordning. At flertallet av fedre som er i fødselspermisjon på intervju-tidspunktet ønsker en lengre fedrekvote, kan tolkes som et tegn på at disse fedrene ønsker mer tid med barna. Likevel vet vi ikke om dette gjelder fedre som benytter seg av fedrekvoten eller deler fødselspermisjonen med

mor, eller om andre fedre med tidligere permisjonserfaring ønsker det samme. I tillegg er det såpass få fedre i utvalget som er i permisjon, at vi må tolke resultatene med forsiktighet.

Mors arbeidstilknytning mindre viktig enn antatt

Når vi tar mors arbeidstilknytning i betraktning, viser tabell 3 noe overraskende at det kun er mors arbeidstid på intervjutidspunktet som har betydning for fars ønskede lengde på fedrekvoten. Ønsket om lengre fedrekvote stiger med mors ukentlige arbeidstid, slik at dersom mor arbeider 1-19 timer i uken, er det 39 prosent som ønsker lengre fedrekvote, mens det samme gjelder for 59 prosent når mor arbeider 45 timer eller mer. Dersom mor er i permisjon på intervjutidspunktet eller ikke er yrkesaktiv, er det kun 47 prosent av fedrene som ønsker en forlenget ordning. I tolkningen av resultatene angående mødre i permisjon, er det viktig å være klar over at arbeidstiden til de som er i permisjon på intervjutidspunktet, er satt lik null, selv om en stor andel av denne gruppen har opparbeidet sine permisjonsrettigheter gjennom arbeid, arbeider heltid og har en sterk yrkestilknytning (jf. Danielsen og Lappegårds artikkel i dette nummeret av Samfunnsspeilet). I denne analysen er det dermed mors faktiske situasjon som hjemmeværende småbarnsmor på intervjutidspunktet som kommer til uttrykk, snarere enn hennes vanlige arbeidstid.

Fars inntekt ser ut til å ha relativt liten betydning for fars holdninger til lengden på fedrekvoten, selv om fedre med inntekt på 350 000 kroner eller lavere er noe mer tilbøyelige til å ønske flere uker enn de med høyere inntekt (henholdsvis 49 og 45 prosent). Det motsatte er tilfellet for mors inntekt. Hele 61 prosent av fedre med partnere som tjener over 350 000 kroner er interessert i lengre fedrekvote. Det går også frem av tabell 3 at dersom mor og/eller far har universitets- eller høgskoleutdanning, øker det sannsynligheten for at far ønsker lengre fedrekvote sammenlignet med om han har utdanning på et lavere nivå.

I tråd med hva vi kunne forvente, ser vi at fedre ønsker en større del av barneomsorgen det første leveåret når mor har tidkrevende arbeid, når hun har inntekt godt over maksimumsgrensen for fødselspengeutbetaling og når hun har høy utdanning. Likevel hadde vi forventet at en høyere andel fedre ønsket lengre fedrekvote når mor har ledende stilling eller ikke kan redusere stillingen, og at også fars inntekt betyr mer for fars holdning.

Lengre fedrekvote mindre populært på Sør- og Vestlandet

Når vi ser på de demografiske bakgrunnsvariablene som sivilstatus og fødeland, er det bemerkelsesverdig at samboende fedre oftere er interessert i lengre fedrekvote enn de som er gift (51 og 46 prosent). Det er mulig at samboende fedre i større grad føler at de trenger lovmessige rammer slik som i en forlenget, øremerket kvoteordning for å utøve sitt omsorgsansvar. Når det gjelder fødeland, er det fedre med bakgrunn fra Afrika, Asia eller Sør-Amerika som skiller seg ut. Blant disse er det kun 26 prosent som er interessert i lengre fedrekvote. Det er blant disse fedrene vi finner den laveste oppslutningen om lengre fedrekvote. Lappegård (2003) fant at det å ha innvandringsbakgrunn generelt reduserte sannsynligheten for å ta ut fødselspermisjon, mens vi her ser et signifikant skille mellom fedre fra den tredje verden og andre fedre i synet på hvor lang fedrekvoten bør være.

Det er særlig lav oppslutning om lengre fedrekvote blant fedre bosatt i Agder og Rogaland eller Vestlandet (39-40 prosent). Dette kan ha sammenheng med at Sør- og Vestlandet tradisjonelt har vært preget av konservative og tradisjonelle moralske og politiske holdninger (Rokkan og Valen 1964). Det er høyest oppslutning om lengre fedrekvote blant de som er bosatt i Nord-Norge (58 prosent), Akershus og Oslo (53 prosent) og Østlandet ellers (53 prosent).

Til slutt går det frem av tabell 3 at antall barn under seks år har betydning for fars syn på fedrekvotens lengde, men at skillet går mellom det å ha ett eller to, og flere barn. Fedre med ett eller to barn under seks år er oftere interessert i lengre fedrekvote (48-47 prosent) enn fedre med flere barn (40 prosent).

Ut fra den bivariate analysen kan det se ut som at fars, og særlig mors, arbeidstilknytning betyr mindre for fars ideelle lengde på fedrekvoten enn det som er kommet frem i analyser av fars permisjonsatferd. Her er det kun fars virksomhet, mulighet til å redusere stillingen og mors arbeidstid som kan sies å ha noen forklaringskraft. Derimot finner vi at sosioøkonomiske forhold som foreldrenes utdanning og inntekt har større betydning for fars preferanser, og at det særlig er i tilfellene der mor har inntekt godt over seks ganger folketrygdens grunnbeløp at far ønsker lengre fedrekvote, antakelig fordi hennes inntekt i disse tilfellene vurderes som like viktig som fars og gunstig for familieøkonomien. I tillegg finner vi at de demografiske bakgrunnsvariablene har større betydning enn opprinnelig antatt. Fedre bosatt i Agder og Rogaland og Vestlandet, fedre født i Afrika, Asia eller Sør-Amerika, og fedre med flere enn to barn er minst interessert i lengre fedrekvote.

Mors inntekt og utdanning betyr mer for fars holdning enn hennes arbeidstilknytning

Den bivariate analysen ovenfor sier noe om ulike faktorerets betydning for fars ideelle lengde på fedrekvoten. Ved hjelp av regresjonsanalyse kan vi få et inntrykk av hvor stor betydning hver enkelt faktor har for fars ønsker om en utvidet fedrekvote ved at vi kontrollerer for andre faktorerets betydning. For eksempel er vi interessert i å undersøke om mors arbeidstid fortsatt har en signifikant betydning for fars ønsker om en utvidet kvote når vi tar hensyn til påvirkningen av inntekt og utdanning.

Regresjonsanalysen (tabell 4) bekrefter hovedfunnene fra den bivariate analysen: Mors arbeidstilknytning er mindre viktig enn fars egen tilknytning til arbeidslivet når han skal ta stilling til den ideelle lengden på fedrekvoten. Vi finner en statistisk signifikant sammenheng mellom fars ønske om lengre fedrekvote og fars virksomhet og arbeidstid, mens mors arbeidstilknytning ikke har noen signifikant effekt på fars ønsker. Når vi kontrollerer for alle de andre variablene i modellen, er sannsynligheten for at far ønsker lengre fedrekvote større blant offentlig ansatte enn blant selvstendig næringsdrivende. Derimot er det ingen slik signifikant sammenheng for fedre ansatt i det private. Det viser seg også at fars arbeidstid, slik variabelen er definert her, har en signifikant selvstendig effekt på fars holdning. Fedre som arbeider heltid eller overtid er mindre tilbøyelige til å ønske lengre fedrekvote enn de som ikke er i arbeid eller arbeider deltid, mens det å være i fødselspermisjon ikke har noen signifikant effekt på fars ønsker.

Regresjonsanalyse

Her benytter vi logistisk regresjon, en analyseteknikk som er vanlig når man har en analysevariabel med kun to kategorier. For alle variablene, inklusive analysevariablen, er den kategori vi ønsker å undersøke kodet 1, mens referansekategori er kodet 0. Et oddsforhold over 1 antyder større sannsynlighet for at far ønsker lengre fedrekvote sammenlignet med referansekategori, mens det motsatte er tilfellet der oddsforholdet er under 1. Den logistiske regresjonen er foretatt i ett trinn og presenteres i tabell 4.

1 42 uker 100 prosent lønnsdekning, 52 uker 80 prosent lønnsdekning.

2 Av alle fedre med rett til fødselspenger, var det i 2000 85 prosent som benyttet seg av retten (Rikstrygdeverket 2001). Blant fedre som har avsluttet minst en periode med fødselspenger, er det ca. 70 prosent som tar ut fedrekvoten på 20 dager. Denne andelen har vært relativt stabil de siste årene. I 2002 var det 15 prosent av fedrene som mottok fødselspenger som tok ut mer enn fedrekvoten på 4 uker/20 dager. Denne andelen har økt med nesten 50 prosent siden 1999, hovedsakelig fordi en høyere andel tar ut mer enn 40 dager, mens andelen som tar ut mellom 21 og 39 dager er stabil (3-4 prosent) (Rikstrygdeverket 2003).

3 Totalt var det 1 835 mødre og 1 411 fedre som svarte på spørsmålet. Manglende og uoppgitte svar er holdt utenfor analysen.

4 Kun 1,4 prosent av mødrene og 1,2 prosent av fedrene ønsker en fedrekvote under 4 uker.

5 Fordi uoppgitt antall uker holdes utenfor for både mor og far er det totale antallet observasjoner (n) lavere i tabell 2 enn i figur 1.

6 Vi har også foretatt en logistisk regresjonsanalyse av sannsynligheten for at far ønsker 12-52 uker fedrekvote. Resultatene viser at sannsynligheten for at han ønsker en lang fedrekvote øker når han har universitetsutdanning, en partner som arbeider heltid eller deltid, og/eller en partner med høy inntekt. Sannsynligheten reduseres når far jobber heltid eller overtid, og/eller er gift.

Referanser

Aftenposten (2003): Trolig utvidet pappapermisjon. 29. april.

Alfredsen, T. (1999): *Plikt pappa eller superpappa? En kvantitativ analyse av hvordan arbeidslivet kan påvirke fedres uttak av fedrekvote og foreldrepermisjon*. Hovedoppgave i sosiologi. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim.

Brandth B. og E. Kvande (2003): *Fleksible fedre*. Universitetsforlaget.

Brandth B. og B. Øverli (1998): *Omsorgspermisjon med kjærlig tvang. En kartlegging av fedrekvoten*. Allforsk, Trondheim.

Danielsen, K. og T. Lappegård (2003): *Tid er viktig når barn blir født. Om ulik bruk av lønnet fødselspermisjon*. Samfunnsspeilet 5, 2003, Statistisk sentralbyrå.

Knudsen, K. og K. Wærness (1996): "Barnet lider av at mor er yrkesaktiv..." Betydning av kjønn og andre forklaringsfaktorer for syn på kvinners mors- og yrkesrolle. *Sosiologisk tidsskrift* 4(1):3-23.

Lappegård, T. (2003): Pappa til (hjemme)tjeneste – hvilke fedre tar fødselspermisjon? Samfunnsspeilet 5, 2003, Statistisk sentralbyrå.

Pettersen, S. V. (2003): *Barnefamiliers tilsynsordninger, yrkesdeltakelse og bruk av kontantstøtte våren 2002*. Rapport 2003/9. Statistisk sentralbyrå.

Rikstrygdeverket (2003a): Basisrapport 2002. Mellomlangsigte budsjettering og Rapportering, 01/2003.

Rikstrygdeverket (2003b): *Folketrygden. Nøkkeltall 2002, 01/2003*.

Rikstrygdeverket (2002): Basisrapport 2001. Mellomlangsigte budsjettering og Rapportering, 01/2002.

Rikstrygdeverket (2001): Basisrapport 2000. Mellomlangsigte budsjettering og Rapportering, 01/2001.

Rokkan, S. og H. Valen (1964): "Regional Contrasts in Norwegian Politics", i E. Allardt og Y. Littunen (red.), *Cleavages, Ideologies and Party Systems*. Helsinki: The Westmark Society.

St.meld. nr. 4 (1988-1989): Langtidsprogrammet 1990-1993. Finans- og tolldepartementet.

St.meld. nr. 29 (2002-2003): *Om familien – forpliktende samliv og foreldreskap*. Barne- og familiedepartementet.

Regresjonsanalysen viser også at når vi tar hensyn til påvirkningen fra andre faktorer i modellen, forblir mors utdanning og inntekt viktige faktorer for fars holdning til en lengre fedrekvote. I tillegg kommer det frem en signifikant sammenheng mellom fars inntekt og holdning. Mors inntekt og utdanning, i tillegg til fars egen inntekt, betyr dermed mer for fars holdning enn mors arbeidstilknytning. Dersom mor tjener over 350 000 kroner, er sannsynligheten større for at far ønsker lengre kvote, mens det motsatte er tilfellet når far tjener mye. Dersom mor har høy utdanning, er han mer tilbøyelig til å ønske lengre fedrekvote enn om hun har lavere utdanning. Derimot forsvinner sammenhengen som vi fant i tabell 3 mellom fars utdanning og holdning, antakelig fordi det er en sammenheng mellom hans utdanning og mors utdanning og inntekt.

Vi finner også at de demografiske bakgrunnsvariablene landsdel og antall barn under seks år, har en statistisk signifikant effekt på fars ønsker når vi kontrollerer for effekten av de andre variablene. Fedre som bor i områder utenom Agder, Rogaland og Vestlandet er mer tilbøyelige til å ønske lengre fedrekvote enn de som ikke bor i disse områdene, og det er mer sannsynlig at fedre med ett eller to barn under seks år ønsker lengre fedrekvote enn de som har flere barn under seks år i familien.

Regresjonsanalysen viser altså at det å jobbe i det offentlige, ha en partner med høy inntekt og høy utdanning, bo i områder utenfor Agder og Rogaland og Vestlandet, og ha ett eller to barn øker sannsynligheten for at far ønsker en fedrekvote som er lengre enn dagens fire uker. Dersom far jobber heltid eller overtid, eller har en inntekt på over 350 000 kroner, reduserer det sannsynligheten for at han ønsker en lengre fedrekvote⁶.

Avslutning

Denne analysen av fars syn på den ideelle lengden på fedrekvoten gir et inntrykk av hva far ville foretrekke dersom han kunne velge fritt. Selv om demografiske variabler slik som antall barn under seks år og bosted har betydning for fars preferanser, ser vi ingen skarpe skiller mellom de som kunne ønske en lengre fedrekvote og de som foretrekker ordningen slik den er.

Derimot finner vi at hans holdning overfor en forlenget kvote til dels er betinget av andre faktorer enn de som tradisjonelt påvirker fars faktiske bruk av fødselspermisjon. I vår analyse av preferanser ser det ut til at far er mindre avhengig av mors dedikasjon til arbeidet enn det som er kommet frem i analyser av hans uttak av fødselspermisjon. Dette kan ha sammenheng med at far juridisk sett er blitt noe mindre avhengig av mors tilknytning til arbeidet etter at han fikk selvstendig opptjeningsrett. Mors inntekt og utdanning er derimot langt viktigere for fars holdning, noe som kan tolkes som at fars preferanser kanskje er mer påvirket av mors holdninger (Knudsen og Wærness 1996) og bidrag til familieøkonomien enn hennes opptjente juridiske rettigheter. Enkelte aspekter ved fars egen tilknytning til arbeidslivet, i tillegg til hans inntekt, ser ut til å være viktig for hans holdning til en lengre fedrekvote. Dette er noe vi kunne forvente. Det er mulig at fars holdning er påvirket av hans lojalitet til, og fleksibilitet på arbeidsplassen og eventuelt en egen vurdering av hvorvidt det er mulig for ham å ta lengre permisjon, særlig en kvoteordning utover fire uker.

Tabell 3. Ønsket lengde på fedrekvoten blant fedre i ulike grupper. Prosent og uvektet antall

	4 uker eller mindre	Mer enn 4 uker	I alt	Antall uvektet		4 uker eller mindre	Mer enn 4 uker	I alt	Antall uvektet
Alle	53	47	100	2 085	Sosioøkonomiske variabler				
Fars arbeidstilknytning					Fars inntekt				
Type virksomhet*					350 000 kroner og mindre	51	49	100	1 391
Offentlig	47	53	100	439	Over 350 000 kroner	55	45	100	694
Privat	54	46	100	1 379	Fars utdanning*				
Selvstendig	61	39	100	184	Ungdomsskole	55	45	100	114
Ledende stilling					Videregående skole	55	45	100	1 225
Ja	53	47	100	874	Universitet/høgskole	47	53	100	714
Nei	52	48	100	1 128	Mors inntekt**				
Mulighet for å redusere stillingen*					350 000 kroner og mindre	54	46	100	1 914
Ja	49	51	100	871	Over 350 000 kroner	39	61	100	171
Nei	57	43	100	1 061	Mors utdanning***				
Vet ikke	47	53	100	70	Ungdomsskole	58	42	100	99
Arbeidstid					Videregående skole	57	43	100	1 072
1-19 timer	33	67	100	18	Universitet/høgskole	46	54	100	880
20-34 timer	44	56	100	89	Bosted og demografiske variabler				
35-44 timer	53	47	100	1 175	Sivilstatus				
45 timer eller mer	54	46	100	628	Gift	54	46	100	1 347
I lønnet/ulønnet permisjon	46	54	100	91	Samboer	49	51	100	740
Ikke yrkesaktiv	48	52	100	83	Fars fødeland				
Mors arbeidstilknytning					Norge	52	48	100	1 946
Type virksomhet					Europa og Nord- og Mellom-Amerika	49	51	100	86
Offentlig	54	46	100	896	Afrika, Asia, Sør-Amerika	74	26	100	45
Privat	51	49	100	739	Landsdel***				
Selvstendig	55	45	100	70	Akershus og Oslo	47	53	100	437
Ledende stilling					Hedmark og Oppland	55	45	100	195
Ja	53	47	100	348	Østlandet ellers	48	52	100	330
Nei	53	47	100	1 357	Agder og Rogaland	61	39	100	346
Mulighet for å redusere stillingen					Vestlandet	60	40	100	349
Ja	52	48	100	1 117	Trøndelag	55	45	100	214
Nei	55	45	100	540	Nord-Norge	42	58	100	214
Vet ikke	44	56	100	48	Antall barn under seks år				
Arbeidstid*					Ett barn	52	48	100	1 298
1-19 timer	61	39	100	195	To barn	53	47	100	669
20-34 timer	56	44	100	446	Tre barn eller flere	60	40	100	63
35-44 timer	47	53	100	529	Kjikkvadrattest av bivariat sammenheng:				
45 timer eller mer	41	59	100	67	*Statistisk signifikant på 0,05-nivå.				
I lønnet/ulønnet permisjon	53	47	100	468	** Statistisk signifikant på 0,01-nivå.				
Ikke yrkesaktiv	53	47	100	378	*** Statistisk signifikant på 0,001-nivå.				

Tabell 4. Resultater fra logistisk regresjonsanalyse av sammenhengen mellom fedres ønske om mer enn 4 uker fedrekvote og ulike kjennemerker. Far ønsker mer enn 4 uker fedrekvote = 1, far ønsker 4 uker eller kortere fedrekvote = 0. (n=1 411)

	Oddsforhold		Oddsforhold
Konstantledd	0,000301 *	Sosioøkonomiske variabler	
Fars arbeidstilknytning		Fars inntekt	
Type virksomhet		350 000 kroner og mindre (ref)	-
Offentlig	1,646 *	Over 350 000 kroner	0,753 *
Privat	1,431	Fars utdanning	
Selvstendig (ref)	-	Ungdomsskole og videregående skole (ref)	-
Ledende stilling		Universitet	1,125
Ja	1,096	Mors inntekt	
Nei (ref)	-	350 000 kroner og mindre (ref)	-
Mulighet for å redusere stillingen		Over 350 000 kroner	1,541 *
Ja	1,236	Mors utdanning	
Nei og vet ikke (ref)	-	Ungdomsskole og videregående skole (ref)	-
Arbeidstid		Universitet	1,615 ***
Ikke i arbeid og deltid (ref)	-	Bosted og demografiske variabler	
Heltid og overtid	0,584 *	Sivilstatus	
Fødselspermisjon	0,722	Gift	0,828
Mors arbeidstilknytning		Samboer (ref)	-
Type virksomhet		Fars fødeland	
Offentlig	0,716	Norge, Europa og Nord- og Mellom-Amerika	1,679
Privat	0,880	Afrika, Asia, Sør-Amerika (ref)	-
Selvstendig (ref)	-	Landsdel	
Ledende stilling		Agder og Rogaland og Vestlandet (ref)	-
Ja	0,764	Resten av landet	1,469 **
Nei (ref)	-	Antall barn under seks år	
Mulighet for å redusere stillingen		To barn	1,620 *
Ja	0,972	Flere enn to barn	-
Nei (ref)	-		
Arbeidstid			
Ikke i arbeid og deltid (ref)	-		
Heltid og overtid	1,306		
Fødselspermisjon	1,017		

* Statistisk signifikant på 0,05-nivå.

** Statistisk signifikant på 0,01-nivå.

*** Statistisk signifikant på 0,001-nivå.

Pappa til (hjemme)tjeneste — hvilke fedre tar fødselspermisjon?

En egen fedrekvote av fødselspermisjonen ble innført i 1993 med hensikt å få flere fedre til å ta del i barneomsorgen den første leveåret. Mange fedre benytter muligheten til å bruke sin eksklusive del av permisjonen, men få deler permisjonstiden som er felles for begge foreldrene. I en analyse av hva som påvirker fars bruk av fødselspermisjonen, finner vi at hvor foreldrene jobber, er viktig for hvorvidt far tar permisjon: Jobber mor innenfor næringen helse og sosiale tjenester og undervisning, har det en negativ effekt på fars bruk av permisjon, mens det har en positiv effekt om far jobber i de samme næringene.

Norsk familiepolitikk har arbeidet for likestilling mellom foreldre, både i forhold til barneomsorg og i forhold til økonomisk forsørging. Fødselspermisjonsordninger har blitt introdusert som et resultat av økt kvinnelig arbeidsdeltakelse, og med det formål å gi mødre mulighet til å komme tilbake til arbeid etter en fødsel. Siden 1993 har norske fedre hatt en egen del av fødselspermisjonen som ikke kan overføres til mødre. En av intensjonene ved å styrke fedrenes rettigheter, var å påvirke forhandlingene i hjemmet om hvordan hele fødselspermisjonen skal deles mellom foreldrene (NOU 1995:27).

Til tross for at fødselspermisjonen gir mor og far like muligheter til å dele permisjonstiden likt mellom seg, blir majoriteten av fødselspermisjonstiden brukt av mor (Rikstrykdeverket 2003). Et sentralt spørsmål er hvorfor ikke flere fedre tar lengre permisjon. For å finne svar på dette, er det nødvendig å ha kunnskap om hvilke forhold som påvirker fedres bruk av fødselspermisjon. Tidligere analyser fra Norge og Sverige har vist at foreldrenes avgjørelse av hvordan delingen av permisjonen skal være, kan ses som et resultat av to forhandlingsprosesser: En mellom mor og far om hvor lang mors permisjon skal være — og en mellom far og hans arbeid (Sundström og Duvander 2002, Brandth og Kvande 1999, Brandth og Kvande 2001).

Fedrekvoten

I 1993 ble fødselspermisjonstiden forlenget til 42 eller 52 uker med henholdsvis 100 prosent og 80 prosent lønnskompensasjon. Samtidig med denne utvidelsen ble fire uker av stønadsperioden forbeholdt fedrene. Dersom faren ikke benytter disse ukene, vil de normalt falle bort. Både moren og faren må ha opptjent rett til fødselspenger, og moren må ha arbeidet minst halv stilling, for at faren skal kunne ta ut fedrekvoten. Under fedrekvoten blir fars fødselspenger beregnet i forhold til mors stillingsdel før fødselen. Siden 2000 har fødselspenger for permisjon som far tar ut over fedrekvoten, vært basert på egen opptjening uavhengig av om moren har opptjent rett. Det avgjørende er imidlertid hva moren gjør etter fødselen. Faren får fødselspenger basert på egen opptjening og stillingsdel dersom moren etter fødselen går ut i arbeid, tar offentlig godkjent utdanning på heltid, eller kombinerer arbeid og godkjent utdanning som i sum gir heltid.

Kilde: Barne- og Familiedepartementet.

Trude Lappegård

Trude Lappegård er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning (trude.lappegard@ssb.no).

Forløpsdatabasen-trygd (FD-trygd)

Analysene i denne artikkelen er basert på registerdata, FD-trygd, fra perioden 1993-1998. FD-trygd er en forløpsdatabase tilrettelagt i Statistisk sentralbyrå. Databasen har opplysninger tilbake til 1992 og blir oppdatert årlig. Til denne analysen har vi kun opplysninger til og med 1998. Fra databasen har vi opplysninger om en rekke områder, som demografi, utdanning, arbeidsdeltakelse og inntekt. For nærmere beskrivelse av hvilke opplysninger som er med i FD-trygd, se Akselsen mfl. 2000.

Tabell 1. Prosent fedre med minst en permisjonsdag av alle fedre med rett til fødselspermisjon og gjennomsnittlig antall dager brukt av fedre som tok permisjon. 1993-2000

	Prosent fedre med fødselspermisjon	Gjennomsnittlig antall dager brukt av fedre
1993	4	39
1994	33	23
1995	57	24
1996	61	24
1997	75	24
1998	85	24
1999	85	24
2000	85	23

Kilde: Rikstrygdeverket.

I denne artikkelen ser vi på andelen av fødselspermisjonsdager brukt av far (i prosent). For å se nærmere på hvilke fedre som tar lengre permisjon, har vi kontrollert for ulike faktorer (se boks Om analysen). Ikke alle kvinner har opparbeidet seg rett til lønnet fødselspermisjon (jf. Danielsen og Lappegårds artikkel i dette nummeret av SSP), og er dermed ikke med i denne analysen. I analysen er til sammen 181 987 barn og deres foreldre med.

Deling av fødselspermisjon

Siden fedrekvoten ble innført i 1993, er det stadig flere fedre som benytter denne rettigheten. Tabell 1 viser at i 2000 var det hele 85 prosent av alle fedre som hadde rett til fødselspermisjon som tok permisjon. Av dem som benytter seg av muligheten til å ta permisjon, er det imidlertid små endringer i hvor mye permisjon som benyttes.

I resultatene fra analysen som er vist i tabell 2 (se bak i artikkelen) finner vi at fødselsår har en positiv effekt på om fedre tar fødselspermisjon, noe som ikke er et resultat av at fedre tar mer permisjon, men i hovedsak et resultat av at flere fedre tar permisjon overhode.

Generelt er par mer likestilte før de får barn, og kjønnsrollene blir mer definerte når de blir foreldre. I tidsbruksundersøkelsen finner en at kvinner i større grad enn menn reduserer arbeidstiden når de får barn. Småbarnsmødre bruker halvparten så mye tid på lønnet arbeid som det småbarnsfedre gjør, noe som er betydelig lavere enn kvinner i andre deler av livsløpet. Tiden småbarnsfedre bruker på husarbeid, representerer rundt 62 prosent av tiden småbarnsmødre bruker, noe som også er betydelig lavere enn blant menn i andre deler av livsløpet (Kitterød 2002a). I utgangspunktet kunne en dermed tenke at barnets rekkefølge i søskenflokk (paritet) har en negativ effekt på at fedre tar permisjon, siden balansen mellom kjønnene blir mer ulik i husarbeid når par får barn. Analysen viser at førstegangsfedre bruker en større del av permisjonen enn det andregangsfedre gjør, som igjen bruker en større del enn tredjegangsfedre. Forskjellen mellom andre- og tredjegangsfedre er imidlertid ikke statistisk holdbar. Dette betyr at den største forskjellen finner en mellom førstefødte og senere barn, noe som stemmer godt med bildet fra tidsbruksundersøkelsen som viser at kjønnsrollene blir mer spesialisert etter at en blir foreldre (Kitterød 2002a).

Fars alder er viktigere enn mors alder for fars bruk av fødselspermisjon. Sammenligner vi mors alder, er den ikke statistisk holdbar, mens fars alder har en statistisk holdbar positiv effekt. Dette resultatet kan være en indikasjon på at far har individuelle preferanser i forhold til bruk av fødselspermisjon som har sammenheng med hans alder.

Hvis foreldrene er gift, er det også en større sannsynlighet for at far tar mer permisjon enn om de var samboende¹. Ekteskap og samboerskap er blitt mer likestilt i løpet av 1990-tallet, så det er derfor noe overraskende at det er forskjeller. Tidligere undersøkelser har vist at barn med samboende foreldre har større risiko for å oppleve at foreldrene skiller seg enn barn med gifte foreldre (Texmon 1999). Det kan dermed argumenteres for at gifte fedre investerer mer i sine barn og dermed tar mer fødselspermisjon.

Hvorvidt far har innvandrerbakgrunn er viktigere enn hvorvidt mor har innvandrerbakgrunn for fars bruk av fødselspermisjon. Hvis far har innvandrerbakgrunn, har det en negativ effekt på hans bruk av permisjon. Tidligere

analyser har vist at familiedanningsmønstre og fruktbarhetsmønstre blant innvandrere kan være svært forskjellige fra de hos ikke-innvandrere (Lappegård 2000). At det kun er fars innvandrerbakgrunn som har betydning, er også en indikasjon på at fars avgjørelse rundt bruk av fødselspermisjon, er avhengig av hans preferanser.

Forhandle med mor

Fars bruk av fødselspermisjon avhenger av mor, både hennes opptjeningsrettigheter (inntil 2000) og hennes villighet til å dele permisjonen. Resultatene fra analysen viser at fars bruk av fødselspermisjon øker:

- når den korteste permisjonen (42 uker med 100 prosent lønnskompensasjon) benyttes
- når mors utdanning øker
- når mors inntekt øker
- jo mer likestilt mor og far er i inntekt
- når mor ikke jobber deltid
- når mor ikke jobber innefor næringen helse og sosial service.

Som vi ser i artikkelen til Danielsen og Lappegård (2003), har det skjedd en endring i andelen som velger ordningen som gir mulighet for lengst mulig permisjon. Siden det er mødrene som tar hoveddelen av permisjonen, vil en kunne anta at når foreldrene velger ordningen som gir full lønnskompensasjon i 42 uker, er det en indikasjon på at mødrene ønsker å komme tilbake til arbeid så raskt som mulig. Noe som også kan bety at de i større grad oppfordrer far til å ta permisjon.

Inntil 2000 var fars permisjonsrettigheter fullstendig avhengig av mors permisjonsrettigheter. Etter dette er far fortsatt avhengig av mors permisjonsrettigheter når det gjelder fedrekvoten, mens de har fått selvstendige opptjeningsrettigheter for det som går utover fedrekvoten. I praksis betyr det at fedrene i stor grad er avhengig av mor for å kunne ta permisjon. Analysen gjelder imidlertid før regelendringen, og det er derfor ikke overraskende at mødre som jobber deltid, har en negativ effekt på fars bruk av permisjonen. Når mor jobber deltid, vil verken mor eller far få fulle permisjonsrettigheter. De økonomiske konsekvensene for far kan bli for store når mor jobber deltid, slik at familien ikke har råd til at far tar permisjon selv om den skulle ønsket det. Hvorvidt dette slår annerledes ut nå som far har delvis egen opptjeningsrett, eller hvordan det blir hvis far får fullstendig egen opptjeningsrett, er usikkert. En mulig antakelse er at kvinner som jobber deltid, er mer familieorienterte enn kvinner som jobber heltid, og at de ønsker å ha mest mulig av permisjonen selv, uavhengig av hvilken mulighet far har til å ta permisjon. Dette er imidlertid et interessant tema for fremtidige analyser.

At mors inntekt har en positiv effekt på fars bruk av fødselspermisjon, kan ses i sammenheng med at menn generelt tjener mer enn kvinner, så hvis mors inntekt er høy, vil fars permisjon ha mindre betydning for den totale familieinntekten. Det kan også argumenteres for at kvinner med høy inntekt har en sterkere tilknytning til arbeidsmarkedet, og av den grunn ønsker å returnere til jobb raskere etter en fødsel enn kvinner med lavere inntekt. Resultatene i analysen viser også at likestilling i inntekt mellom mor og far har en positiv effekt på fars bruk av permisjon, selv om effekten blir negativ når mors inntekt overstiger fars.

Om analysen

Den avhengige variabelen ble laget ved at antall dager av fødselspermisjonen brukt av mor og far for hvert barn, ble summert opp. Dødfødte, flerfødsler, barn hvor foreldre var døde eller emigrerte ble ekskludert fra analysen. Det ble gjort en multivariat analyse med utgangspunkt i en Tobit-modell. Siden en del fedre ikke tar noe fødselspermisjon vil den avhengige variabelen vår ha en stor andel med verdien null (venstre-sensurerte data). Tobit-modellen er en avansert form for lineær regresjon som tar hensyn til dette. Resultatene fra analysen gir oss både effekten av sannsynligheten for at far tar permisjon overhode og effekten av hvor mye permisjon han tar, betinget av at han tar permisjon. Tobit-estimatene viser i hvilken grad de ulike faktorene har større eller mindre effekt for fars bruk av permisjon i forhold til referansegruppen.

Fra den økonomiske litteraturen finner en argumenter for at kvinner som har investert mer i utdanning enn andre kvinner, vil vie mer av tiden sin til lønnet arbeid, siden både inntekts- og karrieremulighetene øker, og at de dermed har høyere preferanser for kortere avbrudd i jobbkarrieren sin. Fra et forhandlingsperspektiv vil en kunne argumentere for at kvinner med høyere utdanning øker sin forhandlingsstyrke gjennom å øke sine relative ressurser (som høyere karrieremuligheter, høyere inntekt), og dermed kan forhandle seg til mer lik fordeling av husarbeid (Aldous mfl. 1998). Tidligere undersøkelser har vist at utdanningsnivå har en positiv effekt på likestilling mellom foreldre, både i forhold til holdninger (Bernhardt 2000) og deling av hjemmearbeid (Kitterød 2002b).

Analysen viser noen interessante sammenhenger mellom hvilken næring mor jobber innenfor og fars bruk av fødselspermisjon. Hvis mor jobber innenfor næringen helse og sosiale tjenester, har det mest negativ effekt på fars bruk av permisjon. Sannsynligheten for at far tar permisjon, er høyest blant fedre hvor mor jobber innenfor næringene primærnæring, offentlig forvaltning, forskning og interesseorganisasjoner, samt produksjon. Næringer som helse og sosiale tjenester og undervisning blir gjerne trukket frem i beskrivelser av kvinnevennlige jobber. Det er dermed et paradoks at denne typen jobber er et hinder for likestilling mellom foreldre i deling av fødselspermisjonen.

Forhandle med jobben

I tillegg til at fars bruk av fødselspermisjon avhenger av mors situasjon og ønsker, vil hans del av permisjonen også avhenge av hans arbeidsforhold. Ofte må far forhandle med arbeidsgiver når han ønsker å ta mer enn fedrekvoten. Holdninger til at fødselspermisjonen ikke er en felles permisjon som kan deles mellom foreldrene, men mer mors rettighet, finner en også blant arbeidsgivere. Fra tidligere undersøkelser er det blitt vist at fedre som tar mest permisjon, mener at dette er det viktig å gjøre, uavhengig av deres arbeidsgiver, mens andre fedre opplever forholdet til jobben som et hinder for å ta mer permisjon (Brandth og Kvande 1999).

Resultatene fra analysene viser at fedrenes del av fødselspermisjonen øker når deres utdanningsnivå øker, deres inntekt øker og når de jobber innenfor næringene helse og sosiale tjenester og undervisning. På samme måte som mors utdanning har en positiv effekt på fars bruk av permisjon, har også fars utdanning en positiv effekt. Også fars inntekt har en positiv effekt, men mors inntekt har en større positiv effekt enn fars. Dette må ses i sammenheng med at fars permisjonsrettigheter har vært helt avhengig av mors opp-tjente permisjonsrettigheter.

Fedre som jobber innenfor næringene helse og sosiale tjenester og undervisning, har høyere sannsynlighet for å ta permisjon enn fedre som jobber innenfor andre næringer. Dette kan ses i sammenheng med at dette er næringer som kan knyttes til kvinnevennlige jobber hvor det kan være enklere å kombinere barneomsorg og arbeid. Menn som ønsker å ta permisjon, kan få mer støtte av arbeidskollegaer og arbeidsgivere til dette innenfor disse næringene, enn menn som jobber innenfor andre næringer, siden dette er næringer som generelt knyttes til jobber som gir gode muligheter for å kombinere barneomsorg med arbeid.

Da pappa kom hjem

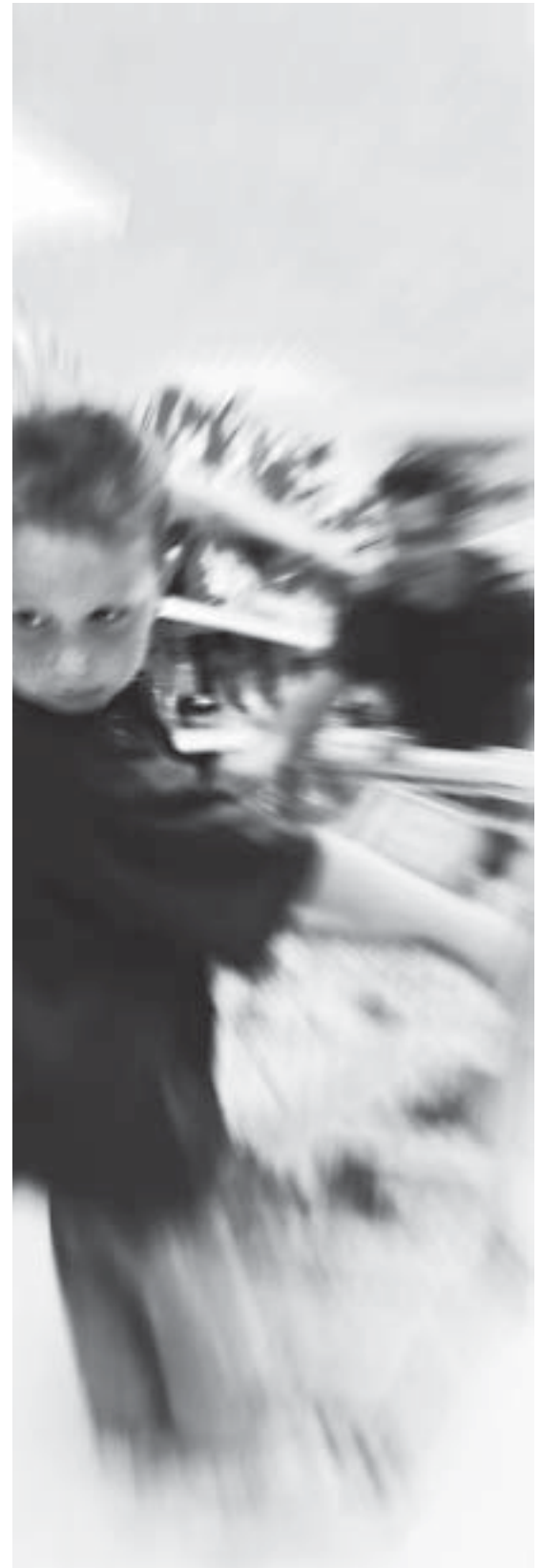
Siden innføringen av fedrekvoten i 1993, tar flere fedre fødselspermisjon, men de som tar permisjon tar ikke lengre permisjon enn før. Fortsatt er det mødrene som tar hoveddelen av permisjonstiden. Fars andel av permisjonstiden øker når barnet er førstefødt, fars alder øker, far er gift og han ikke har innvandrerbakgrunn. Fars bruk av permisjon avhenger av hans preferanser. Forhandlingsprosessen mellom mor og far om hvor mye av permisjonstiden mor skal ha, er i stor grad et spørsmål om når hun ønsker å gå tilbake til jobb. Fedre som ønsker å ta fødselspermisjon, er avhengig av mor, både når det gjelder hennes opptjente permisjonsrettigheter og hennes villighet til å dele permisjonen. Fedre har større sannsynlighet for å ta mer permisjon når den korteste permisjonsordningen velges, mor har høyere utdanning, mors inntekt øker, det er likestilling i inntekt mellom mor og far, mor jobber fulltid og hun ikke jobber innenfor næringen helse og sosiale tjenester.

Forhandlingsprosessen mellom foreldrene om hvor lang mors permisjonstid skal være, er både et resultat av økonomiske ressurser hos foreldrene og deres holdninger knyttet til likestilling. Det er økonomiske forhold som det må tas hensyn til når en skal bestemme hvordan fødselspermisjonstiden skal deles. Så lenge fars permisjonsrettigheter er helt eller delvis avhengig av mors opptjente rettigheter, vil mødre som jobber deltid være et hinder for fedres bruk av permisjon.

Forhandlingsprosessen er også et resultat av holdninger knyttet til likestilling. Det kan synes som om det har etablert seg holdninger om at fødselspermisjonen ikke er en felles rettighet for både mor og far, men mer mors rettighet. Forhandlingsprosessen er ikke bare påvirket av mors holdninger, men også av mer generelle holdninger i forhold til likestilling hos begge foreldrene. Det kan argumenteres for at holdninger og verdier knyttet til likestilling påvirker holdninger knyttet til deling av husarbeid og barneomsorg. Egalitære holdninger vil dermed kunne gi større del av permisjonen til far.

En sjenerøs familiepolitikk har gjort det mulig for kvinner å både forfølge en yrkeskarriere og å få barn, og dermed mer likestilling i økonomisk forsørging. Gjennom å introdusere fedrekvoten har de norske myndigheter ønsket å påvirke forhandlingsprosessen om hvordan hele fødselspermisjonen skal deles. En kan si at ordningen har vært en suksess i forhold til at flere fedre deltar i barneomsorgen i barnets første leveår, men den har vært mislykket i forhold til å få flere fedre til å være lenger hjemme og dermed få mer likestilling mellom foreldrene i barneomsorgen.

Det er et komplekst bilde hvor flere ulike mekanismer påvirker forhandlingsprosessen mellom mor og far i hvordan fødselspermisjonen skal deles. Økonomiske ressurser, både økonomiske og jobbrelaterte forhold, ser ut til å påvirke foreldrenes avgjørelse om hvordan dele permisjonen. Å gi fedre fullstendig uavhengig opptjeningsrettigheter, ikke bare delte, er et viktig og riktig steg for å få fedre til å bruke mer av permisjonstiden. Suksessen med fedrekvoten, i betydning at flere fedre bruker sin eksklusive rett, viser at insentiver fra myndighetene påvirker holdninger i forhold til at far tar permisjon overhode. Hvis målsettingen er å få flere fedre til å ta mer permisjon, synes det fornuftig å reservere mer av den totale permisjonen til fedre-

1 Vi har ikke eksakte opplysninger om foreldrene er samboende. I denne analysen er kun barn hvor begge foreldrene er registrert inkludert, og i barnets første leveår vil foreldrene i stor sannsynlighet bo sammen.

kvoten, noe svært mange fedre også ønsker (jf. Pettersens artikkel i dette nummeret av SSP). I tillegg må flere arbeidsgivere anerkjenne at også fedre ønsker å ta fødselspermisjon, også utover fedrekvoten, samtidig som mødrene må være villig til å "gi fra seg" mer av permisjonstiden til fedrene.

Referanser

- Akselsen, A., G. Dahl, J. Lajord og Ø. Sivertstøl (2000): *FD-trygd. Variabelliste*, Notater 2000/70, Statistisk sentralbyrå.
- Aldous, J., G. M. Mulligan, og T. Bjarnason, (1998): "Fathering over Time: What makes the Difference?" *Journal of Marriage and the Family*, **60**:809-820.
- Bernhardt, E. (2000): "Familj och karriär". *VälfärdsBulletinen*, **4**: 4-5, Statistiska centralbyrån.
- Brandth, B. og E. Kvande (1999): "Refleksive fedre", i A-M. Jensen, E. Backe-Hansen, H. Bache-Wiig og K. Heggen (red.): *Oppvekst i barnets århundre*, Ad Notam Gyldendal: Oslo.
- Brandth, B. og E. Kvande (2001): "Flexible Work and Flexible Fathers", *Work, Employment & Society*, **15**:251-267.
- Danielsen, K. og T. Lappegård (2003): "Tid er viktig når barn blir født - om ulik bruk av lønnet fødselspermisjon", *Samfunnsspeilet* 5, 2003, Statistisk sentralbyrå.
- Kitterød, R. H. (2002a): "Store endringer i småbarnsforeldres dagligliv". *Samfunnsspeilet*, 4-5, 2002:14-31, Statistisk sentralbyrå.
- Kitterød, R. H. (2002b): "Utdanning og ulikhet? En diskusjon av utdanningsnivåets betydning for deling av husarbeid blant småbarnsforeldre". *Sosiologisk Tidsskrift*, **3**:179-208.
- Lappegård, T. (2000): "New fertility trends in Norway". *Demographic Research* Vol. 2/3 (www.demographic-research.org/Volumes/Vol2/3).
- NOU 1995:27: "Pappa kom hjem". Oslo, Statens forvaltningstjeneste.
- Pettersen, S. V. (2003): "Halvparten av fedrene vil ha lengre kvote" *Samfunnsspeilet* 5, 2003, Statistisk sentralbyrå.
- Rikstrygdeverket (2003): *Folketrygden. Nøkkeltall 2002*, 01/2003.
- Sundstöm, M. og A-Z. E. Duvander (2002): "Gender division of childcare and the sharing of parental leave among new parents in Sweden", *European Sociological Review*, 18:433-447.
- Texmon, I. (1999): "Samliv i Norge mot slutten av 1900-tallet. En beskrivelse av endring og mangfold", vedlegg i NOU 1999:25 "Samboere og samfunnet". Oslo: Statens forvaltningstjeneste.

Tabell 2. Fars bruk av fødselspermisjonen. Tobit-estimer

		Tobit-estimer ¹
Fødselsår	1993	-13,69
	1994	-5,71
	1995	-1,71
	1996	-0,53
	1997 (ref.)	
Barnets paritet	1. barnet	0,53
	2. barnet (ref.)	
	3. barnet +	0,13
Mors alder ved fødsel		0,10
Mors alder ved fødsel kvadrert		-0,003
Fars alder ved fødsel		1,04
Fars alder ved fødsel kvadrert		-0,02
Sivil status	Gift	0,91
	Samboer (ref.)	
Fars opprinnelsesland	Innvandrerbakgrunn	-3,52
	Ikke innvandrerbakgrunn (ref.)	
Mors opprinnelsesland	Innvandrerbakgrunn	-0,21
	Ikke innvandrerbakgrunn (ref.)	
Permisjonslengde	42 uker (ref.)	
	52 uker	2,55
Mors inntekt i fødselsår NOK 10 000		0,52
Mors inntekt kvadrert		-0,002
Fars inntekt i fødselsår NOK 10 000		0,02
Fars inntekt kvadrert		-0,00
Mors andel av fars inntekt	- 25 prosent (ref.)	
	26-50 prosent	2,68
	51-75 prosent	4,82
	76-100 prosent	5,73
	over 100 prosent	-3,69
Mors utdanningsnivå	Grunnskole (ref.)	
	Videregående skole	1,14
	Universitet/høgskole - lavere grad	1,73
	Universitet/høgskole - høyere grad	4,06
Fars utdanningsnivå	Grunnskole (ref.)	
	Videregående skole	2,15
	Universitet/høgskole - lavere grad	2,19
	Universitet/høgskole - høyere grad	2,58
Næring mor jobber innenfor	Primær	5,89
	Produksjon	1,96
	Privat service	2,10
	Finansiell tjenesteyting	1,67
	Undervisning	1,22
	Helse og sosial service (ref.)	
	Offentlig adm., forskning, interesseorg.	2,22
	Kulturell tjenesteyting	1,11
	Primær	-0,26
	Produksjon	0,42
Privat service	-0,90	
Finansiell tjenesteyting	-1,21	
Undervisning	1,35	
Helse og sosial service (ref.)		
Offentlig adm., forskning, interesseorg.	0,19	
Kulturell tjenesteyting	-0,80	
Deltid	-1,17	
Fulltid (ref.)		
Konstant		-31,61
Antall observasjoner		181 987

¹Tall uthevet i kursiv = ikke signifikante.

28.10.03

Undersøkingar i barnevernet, 2002

Barnevernet undersøkte fleire

Barnevernet starta i alt 19 200 undersøkingar i 2002. Det er nær 550 fleire saker enn året før og ein auke på 2,9 prosent. Aldri har talet på undersøkingar i barnevernet vore så høgt.

Av dei 18 850 undersøkingane som vart avslutta i fjor, førte vel halvparten, 53 prosent, til tiltak for barnet. I høve til folketalet blei det påbyrja 18 undersøkingar per 1 000 barn mellom 0-17 år i 2002, det er like mange som i året før. Det blei oftare sett i verk undersøkingar overfor gutar enn for jenter. For aldersgruppa 13-17 år, som ligg høgast, blei det påbyrja 21 undersøkingar per 1 000 barn.

Store fylkesskilnader

Vi finn store skilnader mellom fylka, både når det gjeld kor mange undersøkingar som vart påbyrja, og kor stor del av dei som førte til tiltak frå barnevernet. Finnmark ligg på topp med 24 undersøkingar per 1 000 barn under 18 år, tett fylgt av Buskerud og Telemark med 23, og Vestfold og Nordland som begge hadde 22. På botnen av lista finn vi Akershus med 12 og Oppland som hadde 14 undersøkingar per 1 000 barn under 18 år.

Tiltak i meir enn halvparten av sakene

Ser ein alle undersøkingane samla, førte vel halvparten, 53 prosent, til tiltak etter lov om barneverntjenester. 44 prosent blei lagt bort utan tiltak. For 3 prosent av undersøkingane kjenner ein ikkje konklusjonen. I Sogn og Fjordane, som ligg på topp, førte nær to av tre undersøkingar (63 prosent) til igangsetjing av

barnevernstiltak. Nord-Trøndelag og Sør-Trøndelag ligg òg høgt når det gjeld igangsetjing av tiltak etter undersøking, med 61 og 60 prosent. I Oppland resulterte 59 prosent av undersøkingane i tiltak frå barnevernet, og i Møre og Romsdal var talet 58 prosent. I Østfold, Hordaland, Vestfold og Hedmark derimot, førte under halvparten av undersøkingane til barnevernstiltak, færrest i Østfold med 45 prosent.

Foreldre melder oftast ifrå

Barnet sitt nærmiljø/sosiale nettverk var til saman kryssa av som meldingsinstans i kvar tredje undersøking (32 prosent) som blei påbyrja i 2002. Mor/far var den klart største gruppa innanfor denne kategorien. Dei stod bak 23 prosent av desse meldingane til barnevernet i 2002. Naboar stod til dømes bak 3 prosent av dei meldingane som førte til undersøking. Av dei offentlege instansane var det barneverntenesta (12 prosent) og skole (11 prosent) som stod bak flest meldingar om barn som trengte hjelp. Politi stod bak 8 prosent, og barnevernvakt bak 7 prosent. Helsestasjon og barnehage var kryssa av som meldingsinstans i 6 og 2 prosent av undersøkingane.

Statistikken inneheld berre opplysningar om kven som meldte frå om tilhøva som førte til undersøkingane som blei påbyrja i 2002. Populasjonen er med andre ord ikkje *alle* meldingar til barnevernet, men dei meldingane der barnevernet fann det naudsynt å setje i verk undersøking. Det kan til opplysning vera fleire enn ein meldingsinstans bak ei melding.

Omsorgssvikt

I ei av fem saker (21 prosent) var omsorgssvikt/mishandling kryssa av som grunn for meldinga som førte til undersøking, og tilsvarende 18 prosent kjem av åtferdsavvik hos barnet. Tilhøva i heimen, særlege behov, var merka av som

grunn i vel halvparten av tilfella (55 prosent) og ein av fem (20 prosent) hadde kryssa av kategorien anna.

Lang behandlingstid for 5 prosent

Lov om barneverntjenester gir påbod om at barnevernet skal gjennomføra alle undersøkingane snarast, og innan tre månader. I særlege høve kan fristen vere seks månader.

Av dei 18 840 undersøkingane som blei avslutta i 2002, blei sju av ti (71 prosent) avslutta innan fristen på tre månader. Ytterlegare 23 prosent av undersøkingane vart gjennomførte og avslutta innan seks månader, og for 5 prosent var den registrerte behandlingstida på over eit halvt år. For i underkant av 1 prosent av undersøkingane manglar vi opplysningar om behandlingstida. Den gjennomsnittlege behandlingstida var i 2002 på 80 dagar, mot 73 og 74 dagar i 2001 og 2000.

17.10.03

Arbeidskraftundersøkelsen. Kursdeltakelse, 2. kvartal 2003

Høyt utdannede mest på kurs

I 2. kvartal 2003 deltok i alt 315 000 sysselsatte på kurs, seminar, konferanser og lignende hvor formålet var opplæring knyttet til arbeidet. Dette utgjorde 14 prosent av alle sysselsatte. Andelen som deltok i slik opplæring økte jo høyere krav det var til utdanningsnivået i yrket. I gruppen akademiske yrker deltok 23 prosent av de sysselsatte på kurs.

Også i yrkesgruppen ledere var andelen kursdeltakere 23 prosent, mens den for høyskoleyrkene var 19 prosent. For yrker uten særlig krav til utdanning, var andelen 4 prosent.

Næringer som har høy jobbrelatert opplæring

Av de større næringene var kursdeltakelsen høyest i offentlig administrasjon med 23 prosent, helse- og sosialtjenester og undervisning med 18 prosent. Høy kursdeltakelse var det også i noen hovednæringer med relativt få sysselsatte som oljeutvinning med 24 prosent, og finansiell tjenesteyting med 22 prosent.

Kursdeltakelsen var lavest i industri og varehandel, hotell- og restaurantvirksomhet med 10 prosent.

Menn og kvinner har like kursandeler totalt, men...

Ser man på sysselsatte i alt hadde kvinner og menn lik kursandel på 14 prosent. Dette skyldes at kvinner i større grad enn menn arbeidet i næringer med høy kursdeltakelse. Tallene viser at menn innenfor de aller fleste næringer hadde en høyere andel på kurs enn kvinner. At kvinner oftere har en lavere andel skyldes trolig at flere kvinner enn menn arbeider deltid. Mens sysselsatte på heltid hadde en kursdeltakelse på 16 prosent var andelen 12 prosent for dem på lang deltid og 5 prosent for dem på kort deltid.

Tid brukt på kurs

129 000 sysselsatte – 41 prosent – hadde deltatt på kurs som varte 1 dag eller mindre i løpet av de 4 siste ukene. 21 prosent deltok på 2-dagerskurs, mens om lag 5 prosent hadde deltatt på kurs av 1 ukes varighet.

16.10.03

Befolkningsstatistikk. Befolkningsendringer i kommunene, 1951-2002/2003

Flere eller færre i din kommune?

Historisk oversikt over befolkningsutviklingen i hver enkelt kommune fra 1951 er nå oppdatert med tall for 2002 og folke-mengde per 1.1.2003.

Det er lett å få en oversikt over befolkningsutviklingen i den enkelte kommune ved å bruke de historiske tallseriene, med årlige tall for folke-mengde, folketilvekst, fødselsoverskudd, nettoinnflyt-

ting, levendefødte, døde, innflyttinger og utflyttinger.

Ulike årsaker til vekst

Lange tidsserier med årlige tall for hver kommune gir tilbakeblikk på perioder med skiftende kår for vekst og utvikling, og gjør utviklingstrekk mer fremtredende. Folketallsutviklingen presenteres og vekst/tilbakegang i folketallet kan studeres – også oppsplittet i fødselsoverskudd og flyttebalanse. Tidsseriene gir svar på om økt fødselsoverskudd skyldes flere fødsler eller færre dødsfall, og om dårligere flyttebalanse skyldes færre som flytter inn eller flere som flytter ut.

Hva tidsserier forteller

Det historiske materialet viser hvordan svært mange kommuner i nord og vest i mange tiår, helt siden 1950, har tapt flyttere til resten av landet. Dette nettotapet var tidvis like stort eller større enn de siste par tiårene, men mange kommuner hadde likevel betydelig befolkningsvekst på grunn av høye fødselstall. Først utover 1970-årene, da fødselstallene falt dramatisk i alle landsdeler, ble fødselsoverskuddet i mange kommuner for lite til å erstatte utflyttingen.

Tallseriene for Oslo kommune, som har hatt tilnærmet uendrede grenser siden 1948, forteller at folketilveksten har svingt mye de siste 50 årene. Folke-mengden har likevel ikke økt mer enn 19 prosent. Flyttestrømmer har endret seg i retning og styrke. Aldri er det blitt født flere barn – i absolutte tall – enn de siste årene. Dermed opplever hovedstaden nå et solid fødselsoverskudd, mens det tidlig på 1980-tallet var et betydelig fødselsunderskudd.

Endrede grenser et problem

Tallene som presenteres gjelder den kommuneinndelingen som gjaldt til enhver tid. De mange og omfattende kommunereguleringene i perioden, særlig i 1960-årene, gjør sammenligninger over tid svært vanskelig i en rekke kommuner. Ettersom det ikke finnes tall for fødte, døde og flyttinger for mindre områder enn hele kommuner, er det ved denne publiseringen ikke gjort noe forsøk på å beregne tilbakegående tall for nåværende kommuneenheter som tidligere er berørt av grensendringer. Brudd i tallseriene er markert i tabellene og in-

formasjon om grensendringer og folke-mengde i overførte områder er oppgitt.

14.10.03

Barnevern, 2002

Flere barn får hjelp

I alt 34 350 barn tok imot tiltak frå barnevernet i fjor. Det er 1 050 fleire enn i 2001, ein auke på 3,2 prosent. Aldri har talet på barn med tiltak frå barnevernet vore så høgt.

Vel 6 550 barn var under omsorg av barnevernet i løpet av 2002, og av desse var 80 prosent plasserte i fosterheim. Dei andre hadde enten institusjonsplass eller andre omsorgstiltak utanfor heimen. Dei aller fleste av barna, åtte av ti, mottok berre hjelpetiltak, som til dømes besøksheim, barnehage eller støttekontakt.

26 350 barn med tiltak ved årsskiftet

Vel 26 350 barn tok imot barnevernstiltak ved utgangen av 2002. Dette er vel 450 fleire enn året før, og ein auke på 1,8 prosent. Dei aller fleste av desse barna, 20 850 barn, var registrerte med hjelpetiltak. Talet på barn med hjelpetiltak auka med 200 siste år, ein auke på 1,0 prosent. Per 31.12. var vel 5 500 barn under omsorg av barnevernet, jf. § 4-12 i lov om barneverntjenester. Av desse var langt dei fleste, om lag 4 700 barn, plasserte i fosterheim. Vel 500 barn var i barne- eller ungdomsheim og nær 300 barn i andre omsorgstiltak utanfor heimen ved utgangen av 2002.

Plassering som hjelpetiltak

Lov om barneverntjenester gjer det mogeleg å plassera barn utanfor heimen utan at fylkesnemnda fattar vedtak om å overta omsorg for barnet. Plasseringa kallast då eit hjelpetiltak. Tabellen under viser at talet på barn som er plasserte utanfor heimen utan at barnevernet har teke over omsorga etter § 4-12, har auka kvart år fram til 2001, men ikkje siste året. Frå 1993 har talet på barn plasserte i fosterheimar, som hjelpetiltak, auka frå vel 300 til vel 1 600 barn ved utgangen av år 2002. Tilsvarande har det vore ein auke av barn plasserte i barne- og ungdomsheimar som hjelpetiltak; frå omkring 150 barn ved utgangen av 1993, til nær 700 barn i 2002. Noko

av den auken heng saman med at barn no kan ha tiltak fram til fylte 23 år. Ei plassering i fosterheim som omsorgstiltak, vil gå over til eit hjelpetiltak når barnet fyller 18 år. Ingen kan være under omsorg etter fylte 18 år. Mange av dei som har tiltak etter fylte 18 år, er unge som har fått forlenga ei fosterheim- eller institusjonsplassering.

Fleire barn under omsorg

Per 31.12.2002 var det i alt vel 5 500 barn under omsorg av barnevernet. Dette er 250 fleire enn ved utgangen av 2001, og ein auke på 4,8 prosent samanlikna med året før. Auken frå 2000 til 2001 var til samanlikning på 2,4 prosent.

Størst auke blant dei eldste

Sjølv om talet på barn med tiltak auka i alle aldersgruppene, er det blant "ettervernklintane", dei i aldersgruppa 18-22 år, ein finn den største prosentvise auken. Nær 2 000 unge i alderen 18-22 år tok imot barnevernstiltak ved utgangen av 2002, mot nær 1 800 unge året før. Det vil seia ein auke i talet på "ettervernklintar" på 5,5 mot 9 prosent året før. Ved utgangen av 2002 var tre av ti "ettervernklintar" (29 prosent) i fosterheim, og 17 prosent hadde plass i institusjon. I tillegg tok 13 prosent imot hjelp til bustad. Fire av ti i denne aldersgruppa (42 prosent) tok imot økonomisk hjelp frå barnevernet.

Store skilnader mellom fylka

Ved utgangen av 2002 var det, som året før, i gjennomsnitt 23 barn per 1 000 barn under 18 år som tok imot barnevernstiltak. Det er framleis store skilnader mellom fylka. Østfold ligg på topp med 29 klientar per 1 000 barn. Telemark ligg òg høgt med 27, og Finnmark hadde 26 klientar per 1 000 barn under 18 år. Til samanlikning hadde Akershus berre 17, og Sogn og Fjordane 20. Vestfold, Vest-Agder og Hordaland ligg òg lågt med 21 med tiltak per 1 000 barn.

Flest med tiltak i Stavanger

Av dei fire største byane var det Stavanger som hadde flest barn med tiltak i høve til barnebefolkninga. Ved utgangen av 2002 hadde 31 av 1 000 barn under 18 år i Stavanger barnevernstiltak. Tilsvarende tal i 2000 var 30. Oslo og Bergen hadde til samanlikning 24 barn med

tiltak ved utgangen av 2002, og i Trondheim, som er den einaste av storbyane som ligg under landsgjennomsnittet, var det 21 barn per 1 000 barn under 18 år som tok imot tiltak frå barnevernet.

14.10.03

Kulturstatistikk. Den norske kyrkja 2002, og trus- og livssynssamfunn utanfor Den norske kyrkja, per 1. januar 2003

Fleire står utanfor Den norske kyrkja

Nærare 86 prosent av befolkninga i Noreg er medlemmer av Den norske kyrkja. Om lag 8 prosent er medlemmer i trus- og livssynssamfunna utanfor Den norske kyrkja som tek imot statstilskott, og talet aukar.

Nærare 390 000 er medlemmer i dei trus- og livssynssamfunna utanfor Den norske kyrkja som tek imot statstilskott. Talet har auka med om lag 12 500 eller noko over 3 prosent det siste året. Medlemstalet i dei registrerte trussamfunna utanfor Den norske kyrkja var per 1. januar 2003 om lag 285 000 medlemmer, medan rundt 32 000 var medlemmer i uregistrerte trussamfunn. 69 700 var medlemmer i livssynssamfunnet Human-Etisk Forbund. Nærare 6 prosent av befolkninga er korkje medlemmer av Den norske kyrkja eller anna trussamfunn som tek imot statstilskott.

76 000 muslimar

I Noreg var det 89 muslimske menigheiter med til saman nærare 76 000 medlemmer per 1. januar 2003. Rundt 74 000 var medlemmer i registrerte trussamfunn, og om lag 2 000 medlemmer i uregistrerte samfunn. Alle islamske retningar er tekne med i dette talet. Frå 2000 har auken i talet på medlemmer i muslimske trussamfunn med offentleg stønad vore på om lag 34 prosent, medan auken det siste året har vore på om lag 7 prosent. 76 prosent av medlemmene i muslimske trussamfunn er medlemmer i menigheiter som høyrer heime i Oslo og Akershus. Andre ikkje-kristne samfunn har også hatt ein jamn auke dei siste åra, til dømes buddhistiske samfunn som no tek imot statstilskott for nærare 9 000 medlemmer og hindu-

istiske samfunn for om lag 3 100 medlemmer.

Kristne menigheiter aukar

Medlemstalet i pinsemenigheitene held også fram med å auke. Frå 1. januar 2002 til 1. januar i år har dei hatt ein auke på 2,5 prosent mot noko over 4 prosent førre året. Nærare 46 000 er medlemmer i registrerte samfunn, medan 1 300 var medlemmer i uregistrerte samfunn. Medlemmene er fordelte på 248 pinsemenigheiter.

Både Den romersk-katolske kyrkja og Den ortodokse kyrkja har hatt ein jamn auke dei siste åra. Den romersk-katolske kyrkja tek i 2003 imot statstilskott for godt over 44 000 medlemmer, medan Den ortodokse kyrkja har nærare 4 900 medlemmer som dei tek imot statstøtte for.

Livssynssamfunn

Human-Etisk Forbund har dei siste åra hatt ein svak nedgang og per 1. januar 2003 er det 69 700 medlemmer som har fått statstilskott. Human-Etisk Forbund hadde lokallag i alle fylka. Men det var flest medlemmer i Oslo og Akershus, om lag 25 400 medlemmer fordelt på 16 lokallag.

Geografiske skilnader

I Oslo og Akershus er noko over 16 prosent av befolkninga medlemmer i trus- og livssynssamfunn utanfor Den norske kyrkja. 42 prosent av alle medlemmene i trus- og livssynssamfunn er registrerte i Oslo og Akershus. I Hedmark og Oppland, samt alle fylka nord for Hordaland, er delen av befolkninga i trus- og livssynssamfunn med statstilskott litt under 5 prosent. Ei feilkjelde i fylkestala kan vere at nokre trussamfunn berre har registrert menigheiter i Oslo og Akershus, men har medlemmer busett i andre fylke.

08.10.03

Utdanningsstatistikk. Elever og studenter, 1. oktober 2002

Flere elever i videregående

Etter at antall elever i videregående opplæring har gått ned de siste årene, viser tallene for 2002 en økning. Det var nær-

mere 4 500 flere elever i 2002 enn året før. Dette er en økning på nærmere 3 prosent.

Det var om lag 167 400 elever i videregående opplæring høsten 2002. Tilsvarende tall for 2001 var 162 900. Mens antall elever innenfor allmennfaglige studieretninger (studieretning for allmenne, økonomiske og administrative fag, musikk, dans og drama og idrettsfag) sank fra 92 700 til 88 800, steg elevtallet innenfor yrkesfaglige studieretninger fra 70 200 til 78 600 fra 2001 til 2002. Forskjellen mellom antall elever på allmennfaglige og på yrkesfaglige studieretninger blir altså mindre.

Antall lærlinger viser en svak nedgang fra året før, men må allikevel sies å være nokså konstant.

Det var også nedgang i antall elever som tok annen videregående utdanning – for eksempel Næringsakademiet, forsvarret og bibelskoler – mens elevtallet ved folkehøgskolene var nærmest uforandret i forhold til året før. Størst nedgang var det i antall elever på arbeidsmarkeds-kurs. Her var nedgangen hele 13 prosent fra 2001 til 2002.

Over 80 prosent av 16-18-åringene i alle fylker var i videregående opplæring i 2002

I Hordaland var over 91 prosent av 16-18-åringene i videregående opplæring i 2002. Også Sør-Trøndelag, Hedmark og Vest-Agder har en stor del av sine 16-18-åringer i videregående opplæring. Alle tre fylkene har et omfang på over 90 prosent. De fylkene som hadde lavest andel av 16-18-åringer i videregående opplæring, var Finnmark med vel 82 prosent, og Troms og Oslo med om lag 84 prosent.

Antallet elever og lærlinger over 30 år som tok videregående opplæring hadde økt med 6 prosent fra 2001 og var oppe i over 9 500 i 2002, mens det bare var små endringer for de andre aldersgruppene. I Oppland var nærmere 13 prosent av elevene og lærlingene over 30 år, og i Nord-Trøndelag var det vel 10 prosent i denne aldersgruppen. I Akershus og Møre og Romsdal var litt over 2 prosent av

elevene og lærlingene i videregående opplæring over 30 år.

Fortsatt tradisjonelle kjønnsmonstre i videregående opplæring

Tallene for 2002 viser at gutter er i klart flertall på de tradisjonelle guttelinjene innenfor yrkesfaglige studieretninger som for eksempel byggfag, tekniske byggfag, elektrofag og mekaniske fag. Jentene velger helst helse- og sosialfag, formgivingsfag, hotell- og næringsmiddel-fag og salg og service når de velger yrkesfag. Men det er fremdeles studieretning for allmenne, økonomiske og administrative fag som har flest elever, og også her er jenteandelen størst. Det har imidlertid vært en nedgang i antall elever på denne studieretningen fra om lag 81 800 elever i 2001 til om lag 77 500 i 2002.

13 av de 15 studieretningene har hatt en økning i elevtallet, og det er bare studieretningene for allmenne, økonomiske og administrative fag og for formgivingsfag som har hatt en tilbakegang i elevtallene med henholdsvis 5 og 2 prosent.

De to studieretningene medier og kommunikasjon og salg og service økte mest. Begge studieretningene var nye i 2000 og læreplanene for de siste videregående kursene ble ferdigstilt sommeren 2002. Dette kan forklare den sterke veksten i elevtallene fra 2001 til 2002. Salg og service har økt fra 2 500 til om lag 4 000 elever og har en kvinneandel på 61 prosent. Medier og kommunikasjon har økt fra omkring 1 500 til litt over 3 000 elever, og her er kvinneandelen 59 prosent.

Enkelte av de andre studieretningene har også hatt en sterk vekst. Antall elever på kjemi- og prosessfag har økt med 23 prosent, på byggfag med litt over 19 prosent og på tekniske byggfag med vel 12 prosent. På studieretning for byggfag økte elevtallet fra litt over 5 000 i 2001 til om lag 6 000 i 2002.

Teknisk fagskole mer populær

De tekniske fagskolene har hatt en økning i studenttallet på over 400 fra 2001 til 2002. Det var om lag 3 100 studenter til sammen på de ni linjene i teknisk fagskole i 2002. Kvinneandelen var høyere i

2002 enn året før, men kvinnene utgjør fremdeles under 5 prosent av studentene.

Tidligere lov om teknisk fagskole er erstattet av lov om fagskoleutdanning som trådte i kraft 20. juni 2003.

Flertall av menn ved tre institusjoner for høyere utdanning

Høsten 2002 var det kun tre institusjoner for høyere utdanning som hadde et flertall av mannlige studenter. Disse var NTNU, Norges Handelshøyskole (NHH) og Høgskolen i Narvik. NTNU tilbyr studier som leder til Master i teknologi (tidligere sivilingeniørstudiet), NHH tilbyr siviløkonomutdanning og flere av studiene ved Høgskolen i Narvik er teknologirettede. Alle disse studiene har tradisjonelt vært mannsdominerte. I tillegg var kvinneandelen svært lav ved de militære høgskolene, med under 7 prosent kvinnelige studenter.

Mange studenter har foreldre med høyere utdanning

Nesten 57 prosent av studentene ved universitetene og de vitenskapelige høgskolene har foreldre med utdanning på universitets- eller høgskolenivå. Ved de statlige høgskolene er andelen på vel 33 prosent. Over 23 prosent av studentene ved universitetene og de vitenskapelige høgskolene har foreldre med lang høyere utdanning, mens andelen er i underkant av 8 prosent ved de statlige høgskolene.

En rekke studenter over 30 år

Over 33 prosent av studentene som var registrert i høyere utdanning høsten 2002 var 30 år eller eldre. Andelen som var 35 år eller eldre var på vel 22 prosent. Et flertall av studentene i aldersgruppen 30 år og eldre er registrerte ved høgskoler. I aldersgruppen 35 år og eldre er det 63 prosent kvinner ved universitetene og de vitenskapelige høgskolene. Ved høgskolene er nærmere 70 prosent av studentene i denne aldersgruppen kvinner.

Økning i antall studenter ved de fleste institusjonene

Universitetene og de vitenskapelige høgskolene sett under ett hadde en nedgang i antall studenter fra 2000 til 2001, for så å få en oppgang i 2002. Universitetet i Bergen og Norges Landbrukshøgskole

hadde en økning i studenttallet både i 2001 og 2002. Menighetsfakultetet hadde en nedgang i studenttallet både i 2001 og 2002.

Samlet sett hadde høgskolene en økning i studentmassen både i 2001 og 2002. Bare seks av høgskolene hadde en nedgang i studenttallet fra 2001 til 2002.

Den store økningen i antall studenter ved Handelshøyskolen BI skyldes at studenter på bedriftskurs også inngår i statistikken for 2002. Disse utgjorde om lag 8 000 av studentene ved høgskolen i 2002.

08.10.03

Inntektsstatistikk. Inntektsindikatorer for ulike grupper, 1996-2001

Vanskeligere økonomi for langtidsledige

Langtidsledige har fått dårligere økonomiske levekår de siste årene. Personer i husholdninger med en langtidsledig hovedinntektstaker er sterkt overrepresentert blant dem med lavinntekt. Stadig flere i denne gruppen havner under lavinntektsgrensen. Samtidig er de blitt hyppigere mottakere av både bostøtte og økonomisk sosialhjelp.

Svak tilknytning til arbeidsmarkedet kjennetegner ofte personer i lavinntektsgruppen. Blant personer som tilhører husholdninger hvor hovedinntektstaker er langtidsledig, var andelen med lavinntekt i 2001 på 39 prosent når EUs metode for måling av lavinntekt benyttes, en økning fra 35 prosent i 1996. Tilsvarende utvikling for denne gruppen finner vi hvis målemetoden til OECD brukes. Stadig flere av de langtidsledige er også blitt mottakere av ulike støtteordninger. I 1996 var det 10 prosent som mottok bostøtte, mens andelen hadde økt til 18 prosent i 2001. For dem som mottar både bostøtte og sosialhjelp var andelen 9 prosent i 1996 og 14 prosent fem år senere.

Unge aleneboende og sosialhjelpsmottakere

Dette er også to grupper som er overrepresentert både blant dem med årlig lavinntekt og vedvarende lavinntekt (se artikkel i SSBMagasinet). Tilknytning til arbeidsmarkedet er en viktig årsak. Blant aleneboende under 35 år, og der studentene er utelatt, hadde nesten hver fjerde person, 23 prosent, ingen eller dårlig yrkestilknytning i 2001. Det vil si at eventuell yrkesinntekt utgjorde mindre enn folketrygdens minsteytelse til en enslig – 90 747 kroner i 2001. Tilsvarende andel i 1996 var 19 prosent. Til sammenligning har andelen for yrkesaktive personer (25-65 år) ligget uforandret på 12 prosent i samme periode.

Mottakerne av sosialhjelp har en av de høyeste andelenene uten noen yrkestilknyttede i husholdningen, 67 prosent i 2001. Også denne gruppen har fått en noe dårligere tilknytning til arbeidsmarkedet siden midten av 1990-tallet, hvor tilsvarende andel utgjorde 63 prosent. Par med barn i alderen 0-17 år, og lavest i inntektsfordelingen, har hatt den samme utviklingen. I 1996 var andelen for disse barnefamiliene uten yrkestilknyttede i husholdningen 31 prosent. Denne hadde økt til 36 prosent i 2001. For enslige forsørgere har utviklingen gått motsatt vei. Her ble det stadig færre som sto utenfor arbeidsmarkedet, fra 34 prosent i 1996 til 30 prosent i 2001. Tilsvarende resultat finner vi for innvandrerbefolkningen.

Bostøtte og sosialhjelp viktige støtteordninger for mange

Bostøtte ytes til husholdninger med høye boligutgifter og lave inntekter, og er en viktig støtteordning for flere grupper. Høyest andel mottakere av bostøtte – mer enn 30 prosent – finner vi blant sosialhjelpsbrukere, aleneboende minstepensjonister og flyktninger. Ordningen er også utbredt blant uførepensjonister, langtidsledige, enslige forsørgere og par med barn med lav inntekt.

Ser en nærmere på gruppene som mottar både bostøtte og sosialhjelp endres bildet noe. Høyest andel finnes fortsatt blant mottakere av sosialhjelp. Ellers er det flyktninger, langtidsledige og par med barn i den laveste inntektsklassen

som peker seg ut som de som oftest mottar begge typer støtteordninger.

Høy gjeldsbyrde hos barnefamiliene med lavest inntekt

En indikator på høy gjeldsbyrde kan være å måle der hvor husholdningens samlede gjeld utgjør mer enn tre ganger husholdningens samlede inntekt i løpet av året. Par med barn i alderen 0-17 år i den laveste inntektsklassen – de 10 prosent med lavest inntekt – skiller seg klart ut. Andelen personer med en så høy gjeldsbelastning utgjorde 22 prosent i 2001 for disse husholdningene. Tilsvarende andel for enslige forsørgere samme år var 10 prosent. Andre grupper med tilsvarende høy gjeldsbyrde er langtidssyke, langtidsledige og unge enslige. Utviklingen fra midten av 1990-tallet har vært relativt stabil for de fleste grupper. Enslige forsørgere ser derimot ut til å ha økt sin gjeldsbyrde en del i denne perioden.

Tilsvarende finner vi når renteutgiftene blir sammenlignet med husholdningens samlede inntekt. Nesten 30 prosent av par i laveste inntektsklasse med barn hadde høy rentebelastning i 2001. Blant enslige forsørgere var tilsvarende andel 24 prosent samme år, mens den i 1996 utgjorde kun 15 prosent for disse barnefamiliene.

Norge og resten av Europa

Det er vanskelig å sammenligne forekomsten av lavinntekt i ulike land. Det er for eksempel ulik praksis for hvordan inntektsdata blir samlet inn i de ulike land, og dette kan påvirke internasjonale sammenligninger. I tillegg vil ikke inntektsdata fange opp de ulikheter som eksisterer mellom land når det gjelder omfanget av offentlige tjenester, for eksempel rettet inn mot barnefamilier og eldre. I noen land har dette stor betydning for befolkningens velferdsnivå. Data fra Eurostat viser likevel at andelen med lavinntekt i Norge er blant de laveste i Europa. I 2000 hadde Nederland den laveste andelen med årlig lavinntekt med en andel på 10 prosent, tett etterfulgt av de nordiske landene og Tyskland med 11 prosent. I motsatt ende av fordelingen finner en Storbritannia, Irland, Hellas og Portugal der om lag hver femte innbygger tilhørte lavinntektsgruppen.

Se også *Magasinet*: "Færre med lav inntekt over tid."

06.10.03

Anmeldte lovbrudd. Foreløpige tall, 1. halvår 2003

Nedgang i anmeldte lovbrudd

Det er sjelden nedgangen i anmeldte lovbrudd er så stor som i 1. halvår i år. 207 000 lovbrudd ble anmeldt til politiet, en nedgang på 11 prosent. Narkotikalovbrudd viste den største nedgangen med hele 24 prosent.

Den store nedgangen siste år kan delvis skyldes at tallene var høye i 2002. Nedgangen i anmeldte forbrytelser er på 12 prosent, og anmeldte forseelser viser en nedgang på 8 prosent. Tilsvarende tall sammenlignet med 2001 er derimot henholdsvis 3 prosent og 4 prosent. De foreløpige tallene for 1. halvår pleier å ligge 1-2 prosent lavere enn de endelige tallene. Når vi ser det sånn, er det 2002 som skiller seg ut med høye tall. Det er noe uklart i hvilken grad de høye tallene i 2002 og den påfølgende nedgangen 2003 skyldes omlegging av politiets registre eller andre forhold.

Nedgang i tyveri

Det var 106 000 anmeldelser for vinningskriminalitet, en nedgang på 10 prosent fra året før. Men tallene er 2 prosent høyere enn i 2001. Tyveri er den største lovbruddstypen og utgjør om lag 40 prosent av alle anmeldte lovbrudd og nesten 60 prosent av alle forbrytelser. Endringer i totaltallene for anmeldelser blir derfor sterkt påvirket av antallet anmeldte tyverier. Simple tyverier viser en nedgang på 6 prosent fra året før, og grove tyverier har en nedgang på 9 prosent. Vi må tilbake til 1997 for å finne like lave tall for simple tyverier, men tallene for grove tyverier ligger på tross av den svært store nedgangen siste år fremdeles høyere enn tilsvarende tall for både 2000 og 2001.

Særlig stor nedgang i anmeldte narkotikalovbrudd

For andre år på rad, er det en reduksjon i antall narkotikalovbrudd. Det ble anmeldt 19 000 tilfeller av narkotika-

lovbrudd 1. halvår 2003. Dette er en nedgang på 24 prosent sammenliknet med samme periode året før.

Den største nedgangen finner vi kategorien bruk og besittelse av narkotika (etter legemiddeloven) som har gått ned med henholdsvis 31 og 20 prosent sammenlignet med 1. halvår 2002. Det er imidlertid også stor nedgang i narkotikaforbrytelser etter straffeloven, der narkotikaforbrytelser har en nedgang på 25 prosent og grove narkotikaforbrytelser en nedgang på 13 prosent. Nedgangen i narkotikaforbrytelser er totalt sett så stor at vi må tilbake til 1997 for å finne lavere antall anmeldelser. Unntaket er grove narkotikaforbrytelser som fremdeles ligger høyere enn det gjorde i 2001.

Tallene for anmeldte narkotikaforbrytelser kan være direkte påvirket av endringer i registrene (se nedenfor). Samtidig er tallene for denne typen lovbrudd også sterkt påvirket av politiets aktivitet. Det er derfor vanskelig å si om nedgangen skyldes en reell nedgang i antallet narkotikaforbrytelser eller om den har andre årsaker.

Flere anmeldelser for seksuallovbrudd

Det var 1 800 anmeldelser for seksuallovbrudd 1. halvår, en økning på 8 prosent fra året før. Seksuallovbrudd er den eneste hovedlovbruddsgruppen som viser en økning i antall anmeldelser 1. halvår 2003. En del seksuallovbrudd blir imidlertid ofte anmeldt svært lenge etter at handlingen ble begått, og tallene reflekterer dermed i mindre grad antallet seksuallovbrudd begått i det aktuelle statistikkåret. For eksempel var omtrent halvparten av seksuallovbruddene som ble anmeldt 1. halvår 2003, begått før 2003. Endringer i antallet anmeldte seksuallovbrudd et enkelt år er dermed også i stor grad påvirket av endringer i anmeldelsestilbøyeligheten.

30.09.03

Selvangivelsesstatistikk, 1993 og 2001

Flere med gjeld

Nærmere 2,3 millioner personer hadde gjeld i 2001. Andelen med gjeld har økt fra 58 prosent i 1993 til 65 prosent i 2001. Også størrelsen på gjelden har

økt. Mens hver person i snitt hadde 340 000 kroner i gjeld i 1993, var summen økt til 420 000 kroner i 2001.

Samtidig som gjelda i befolkningen har økt, har den ligningsmessige nettoformuen også økt. Mens personer med gjeld hadde negativ nettoformue (det vil si at gjelda var større enn summen av alle formuespostene) i 1993, var nettoformuen blitt positiv i 2001. Tall for ligningsåret 2001 viser at personer med gjeld i gjennomsnitt hadde 86 000 kroner i bankinnskudd, 90 000 kroner i aksjer og andre verdipapirer og 165 000 kroner i faste eiendommer. Sammenlignet med 1993 har det vært en tredobling i verdien av aksjer og andre verdipapirer, bankinnskuddene har økt med 20 prosent, mens faste eiendommer har økt med 7 prosent, alt målt i faste priser. Noe av økningen i verdien på aksjer og andre verdipapirer skyldes endring i formuesansettelse på aksjer som kom i 1998, men det har uansett vært en betydelig økning i aksjesparing i denne perioden.

Mer gjeld

Personer i aldersgruppen 35-44 år hadde mest gjeld. Nærmere 80 prosent i denne aldersgruppen hadde gjeld, og gjennomsnittet låg på 555 000 kroner i 2001. Tilsvarende tall for 1993 var 486 000 kroner. Minst gjeld fant vi ikke overraskende blant de under 25 år og blant pensjonistene.

Færre uten gjeld

I 2001 var det 1,2 millioner gjeldfrie nordmenn. Dette var 200 000 færre enn i 1993. Gjeldfrie personer hadde i gjennomsnitt høyere bankinnskudd, mindre aksjer og andre verdipapirer og lavere formue i form av eiendommer enn personer som hadde gjeld.